

FRÅN BORÅS OCH
DE SJU HÄRADERNA
1960

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

FRÅN BORÅS
OCH
DE SJU HÄRADERNA
1960

FRÅN BORÅS OCH
DE SJU HÄRADERNA
1960

ÅRGÅNG 15

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

Redaktör:
INGEGÄRD VALLIN

Redaktionskommitté:
ALEX. ENGBLOM
IVAR MOBERG
MILES STENSTRÖM
INGEGÄRD VALLIN

Författarna äro ensamt ansvariga
för innehållet i sina uppsatser.

AB Tryckericentralen i Borås
1960

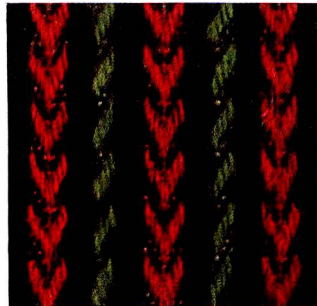
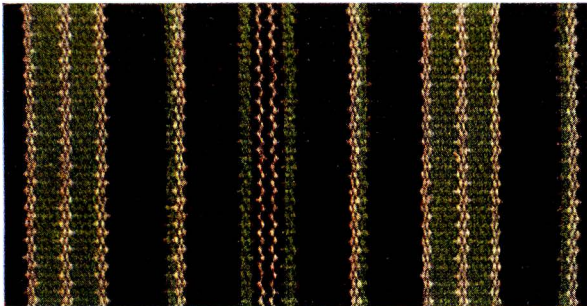
Klichéerna från Bok-Lito AB



BOLLEBYGD

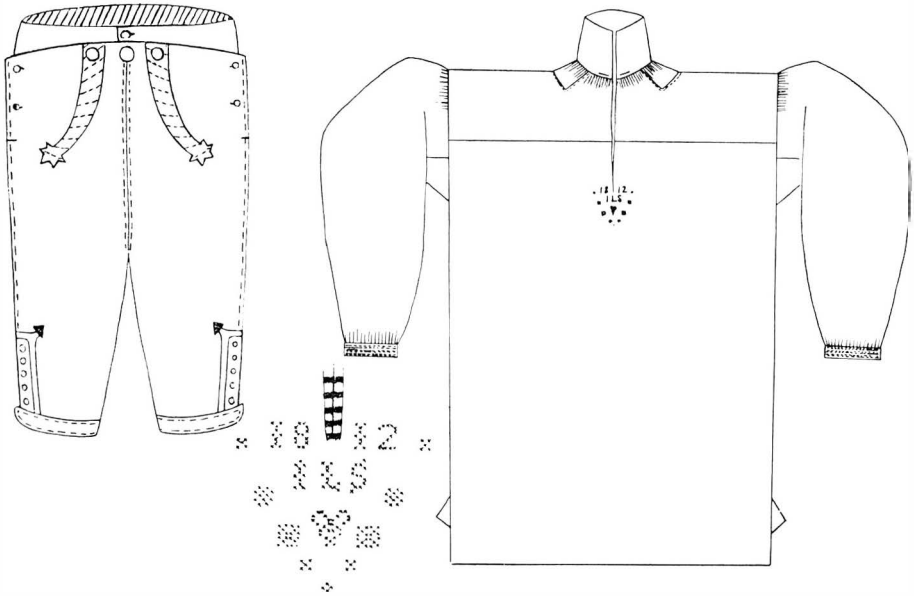
FASTSTÄLLT 1955

I svart fält en med grepe försedd kanna av guld.



BOLLEBYGDS HÄRAD. Tygprover av kvinnodräktens kjol och livstycke.

BOLLEBYGDS HÄRAD



MANSDRAKT

Skjorta: av vitt linne med uppstående krage, ärmspjäll, ok och halsspjäll. Rynkor runt om vid halsringningen. Kragen 13 cm hög. Sprundet sys med smal fäll och avslutas med trånsad hålsöm och korsstygnbroderi i rosa, rött och blått. Ärmarna veckade mot oket, nedtill rynkade mot en 2 cm bred linning med sex rader stickningar.

Väst: rött ylletyg, uppstående 6,5 cm hög krage, två rader metallknappar, 2 stolpfickor. Foder och ryggsytecke av linnelärft.

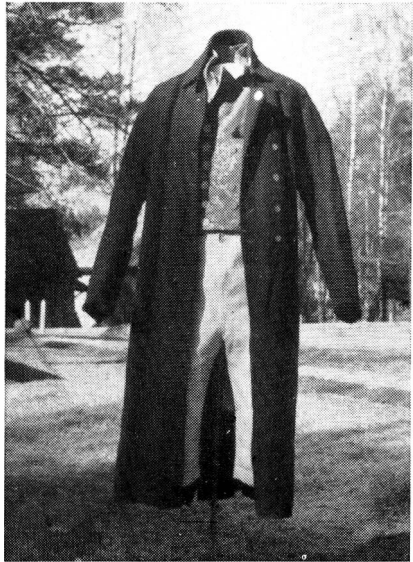
Halsduk: rutigt siden.

Byxor: sämskat skinn (ev. mollskinn) med bred lucka, vilken liksom knäsprunden knäppes med metallknappar. Linning med spänne vid knät. Laskningar.

Strumpor: vitt ullgarn eller två blå färger i samma mönstring som kvinnodräktens.

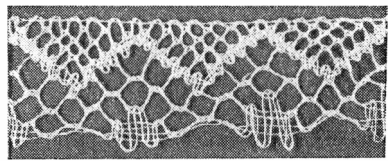
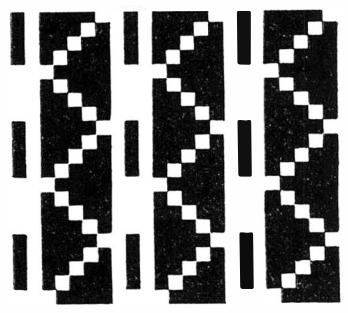
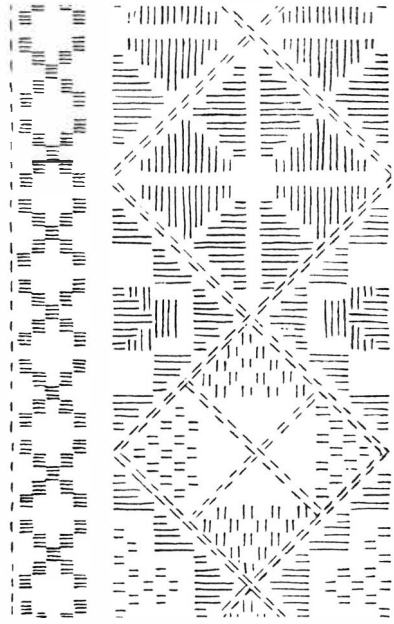
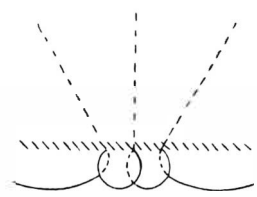
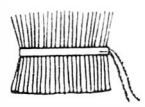
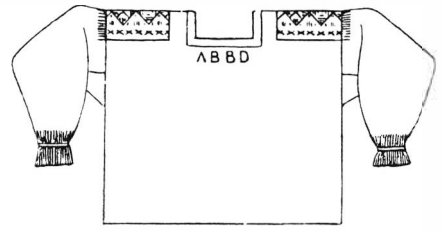
Skor: svarta, med eller utan spänne.

Långrock har burits till dräkten.



BOLLEBYGDS HÄRAD

KVINNODRAKT, skjorta med okbroderi och ärm detalj, livstyeckets ryggskört, strumpor med mönster och spets.



KVINNODRAKT

Huvudbonad: mjuk bindmössa av grönt blommigt siden; foder tunnt linne; stycke av linne med slätt monterad spets eller broderad tyll.

Skjorta: vitt linne med fyrkantig ringning kantad med en 1,8 cm bred remsa. Ärmen sys med ärmspjäll och veckas mot oket, 9 veck åt var sida, som på insidan fästas ned med stjälkstygn. Ärmen nedtill tätt veckad, sammanhållen av en 1,3 cm bred remsa, 4 cm från kanten, ihopknytes med snodd. Oket broderat med rätlinjig plattsöm, sticksöm och stoppad hälsöm. Märkning i rosa korsstygn strax under halsremsan.

Livstycke: mönstervävt ylletyg, svart botten med ränder i rött och grönt. Sys åtsittande med vardera 2 fram-, sido- och bakstycken. Sidosytkenas nedtill rundade hörn skjuter över ryggstyckenas likaså rundade flikar. Midjemarkering bak genom kastning från avigsidan till sidosömmarna i höjd med flikarna. Livstycket kantas nedtill med en röd yllesnodd. På vardera framstycket 6 snörhål, tränasade med blått lingarn. Foder linnelärft.

Kjol: randigt ylletyg i svart, grönt och beige, rakskuren, vidd c:a 3 m, längd 15 cm från golvet i strumplästen. Veckas i midjan med c:a 4 cm djupa veck, linning av handvävt band. Kjolen kan skos nedtill med en 9 cm bred skoning av bomullstyg.

Förkläde: av tryckt bomullstyg, bredd upp till 35 cm, 10 veck på var sida som mötas fram. Linning 2 cm bred, knytes med korta ändar. Längd på förklädet 10 cm från kjolkanten.

Halskläde: vitt linne, kantas med knypp-

lad linnespets; 68 cm i fyrkant utom spetsen. Märkning i ena hörnet med korsstygn i rosa.

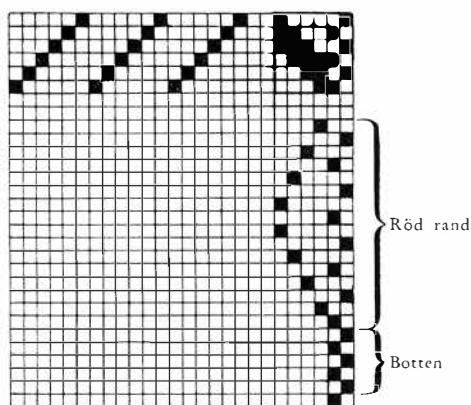
Strumpor: mönsterstickade i svart och grönt.

Skor: enkla pumps med låg eller halvhög klack, med eller utan spänne.

Smycke: silverspänne i halsklädet.

Vävinstruktion: Kjol, tuskaft, varp bomullsgarn 20/2; inslag ullgarn 1/12, sked 85/10; 1 tråd i rör, rapport 5,6 cm. Livstycke: varp oblekt lingarn 35/2, inslag ullgarn bottenväven 1/12, mönstergarn 1/8, sked 80/10, 1 tråd i rör, rapport 1,8 cm.

Solvnota till livstycket:



Original till kvinnodräkten på Nordiska museet, Stockholm, till mansdräkten på Västergötlands museum, Skara.



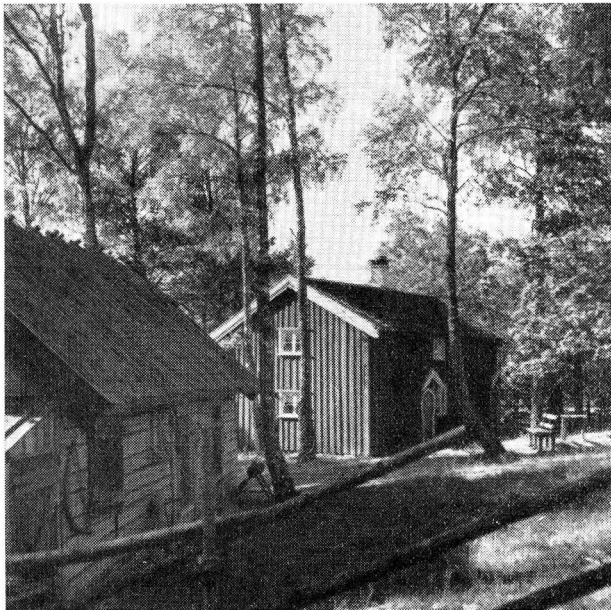
Björketorps gamla kyrkogård.



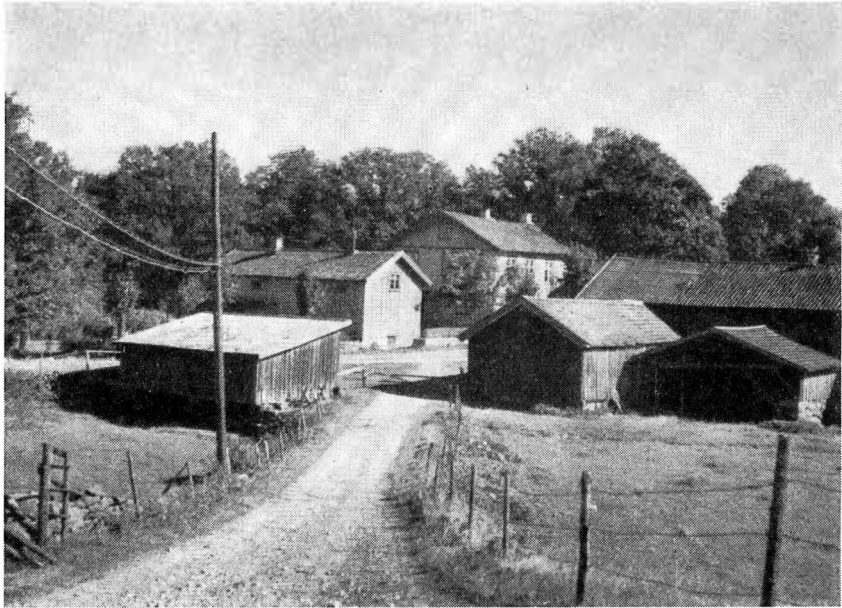
Detalj ur altarskåp från omkr. 1500. Björketorps kyrka.



Töllsjö kyrka och kyrktorns
byggmästare A. Eriksons,
Henå, gravsten.



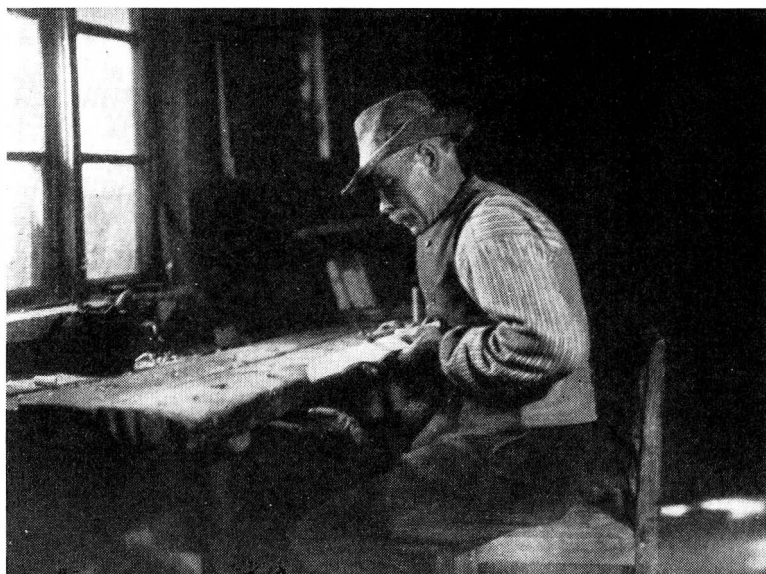
Tidig vår i Nordåns dalgång,
Bollebygd.
Hembydsgården i Hedebergs
park.



Till Hällingsjö gästgivaregård hör många byggnader. Ett par små källare ligger ett stycke ifrån de övriga husen.



Bindning av bastmattor och ullspånad på Stommen,
Töllsjö 1948.



Tillverkning av bollebostolar, Hestra såg. Foto Gbgs mus. 1921.



Gamla manbyggnaden på Henå gård.



Fisklådtillverkningen har numera stor betydelse för bygden.



Forssa gård, ena flygelbyggnaden.



En ödegård i Fagerhult.



Murrester från Katrinefors
kvarn i Björketorps sn.
Gamla fiskredskap i norra de-
len av Ö. Nedsjön.

BOLLEBYGDS PASTORAT

UR

GÖTHEBORGSKA SPIONEN 1773

Bollebygds pastorats beskrivning i korthet. Det består af Bollebygds, Björketorps och Töllesjös soknar. Af Hofpredikanten D. Wallenstråle, efter en hastig resa i Pastoratet.

I. Om Kyrkoherdarne därstädes, sedan K. GUSTAF den Förstes Regering.

1. Herr Oluf Halfwarsson, år 1540. Hans namn finnes underskrifwet et gammalt Skattebref på kolla-gård.

2. H. Nils, blef fördrifwen ifrå Bollebygd, och begaf sig då til Styrö, en ö i Götheborgs södra Skärgård, som, med Wargö, Brännö och flera öar, nu utgör et särskilt pastorat, födde sig där i armod, med fiskande.

3. Herr Björn, 1570.

4. Herr Gunnar Callogäus, 1590; dog på Töllesjös predikstol.

5. Herr Laurentius Olai Hunnemontanus a. 1620; han torde hafwa taget sit namn af Hunneberg i Westergyln.

6. Herr Bengt Jonä Lacander, circa a. 1640. War härstädes Pastor 40 år och något där öfwer.

7. Herr Didrich, 1 års Pastor blef han fördrefwen och Töllesjö Soken emottog Honom hwarest Han sig uppehölt 4 år; sedan begaf Han sig til Östad, och fick omsider det Pastoratet, som består af en Soken, dog äfwen därstädes.

8. Herr Birger Andreä Bonander kom till pastoratet 1661; war 70 år g. då Han dog.

9. Gabr. Henrici Barfodius kom hit 24 Apr. 1681; född i Åhrstad i Halland. Dog i civil bestälning.

10. Herr Eric Törnsten född i Surteby; kom hit 1697 in Octob.; dog 1717, 22 Juni, på sit 54 ålders år.

11. Herr Georg Montin född i Götheborg 1675 kom hit 1719; dog 1738, 31 Juli 64 år g. Han war Bror till Probsten och Lector Th. M. Jonas Montin.

12. Herr Hans Faurelius, född i Halland och Sibbarps Församling, kom hit at wara Pastor 1740; dog i Maji 1745.

13. Samuel Ekman född 1714 d. 8 Apr. 1731 student, 1737 d. 7. Feb. präst 1745 tog emot Församl. styrelse, fick fulmagt 1746.*

*Probsten, Herr Magist. Carl Magnus Montin är Församlingarnes nu warande berömlige Kyrkoherde.

II. Bollebygds Wapen.

Bollebygds-Pastoratet, som utgör et särskilt Härad och lyder under Häradshöfd. Cederlöfs Jurisdiction, har till wapen en Blomsterkruka med krona öfwer, och twänne Palmqwistar, utom skölden.

III. Antiquiteter och Hist. hörande til Pastoratet.

I Björketorps Soken, i Rama Berget är en grotta; ingången är murad, som en slottsport på våra gamla Fästningar. Sjelfwa rymden är af en tämmeligen stor Kammares widd och storlek. Från denna grotta säges wara en gång, som leder til Boerås. Är belägen wid Räflanda by. Bollebygds Pastorat är 17 fjerd. wäg i längden, och 10 i bredden; mit igenom löper en sjö; börjas i Weden Härad, har utlopp i Lögnaren och sedan wid Kongsbacka i saltsjön. I Björketorps Kyrka är Bilbergs Epitaphium; samt Hofdahls.

I Tölsjö är Sjögare Berg, hwarest en qwinna säges wara intagen, där är ännu et håll långt in i Berget.

Efter gammalt hemmantal är Pastoratet $136\frac{1}{4}$ hemman wid pas; 174 matlag i Bolleb. 123 i Björketorp, 93 i Töllesjö, nu består det af $86\frac{1}{2}$ hemman. Pastoratet är Consistorielt.

Ligger från Götheborg Landswägen utefter, $4\frac{1}{2}$ mil; fr. Boerås $9\frac{1}{2}$ fjerdingSwäg. Bollebygd tro somlige kallas af bold wacker, för belägenhetens skul, eller af Kung Baldur, hwars hög ligger i Bollebygd belägen. Denna hög är nedfallen uputi, och liknar sig, som där stått en

kista. Igenfinnes på Rams hed, och är nu inhägnad genom Pastors försorg. Töllesjö kallas så af Sjön, som rinner där, och heter Tölö.

IV. Skogar.

De bestå af Ek, Björk och Fur samt Gran. Härads allmänningar äro twänne. Friparkar; Quiåsen i Björketorp, och en park wid jordås i Bollebygd. Här hugges ansenl. för Kronans räkning.

V. Jordmånen.

I Bollebygd och Björketorp är mäst mjälajord och kaper jord; det är stenig och ofruktsam.

I Töllesjö är sugjord; fås dock god säd.

Folket utgör goda åkermän, men säd köpes dock.

Swag gräsväxt är i allmänhet; ljung öfweralt.

VI. Slægter bördige från Bollebygd.

Ekerstenar, Holmstenar.

VII. Sjöar.

Nöt Sjön i Bollebygd går förbi mölndal, och nytjes til flotning af timmer och virke; är fiskrik; Nb. röding fås wid Michaelsmässö tiden.

VIII. Pastoratets gräntzor.

I Norr gränsar det till Alingsås; i öster til Bredared i Wetergyln; i Sudost til Boerås; i Sud Sudost til Seglora i Söder til Sättila; i Wäster til Landwetter. I Nordwäst til Lundby i Wättle Härad.

IX. Sätessgårdar.

I Bolleb. Forssa, tilhörigt Fru Capitainskan Rhenstjerna, tilförene tilhörigt Sjöbladiska famillen.

I Björketorp Smedstorp, tilhörigt Lieut. Jernschöldh, Apelnäs i Björketorp kringflutit af sjö-ån. Om detta gods täfla Assessor Bilberg och Capitain Kjerulf.

X. Inrättningar.

I Bollebygd äro skattlagde sågar 6; hwaraf Forssa och Buråhs äro de förnämsta. Forssa och Philströms mjölqwarnar äro skattlagde.

XI. Näringsfång.

I Bollebygd föder sig hälften af Inwånarne med laggande af kar,

byttor etc. som uphandlas af trähandlare i Götheborg och exporteras til Ängeland. De resa med sin träbråte til Halland och tilbyta sig ärtor, böner etc. Andra hälften förtjenar sig födan med lärfters wäfning; äfwen så i Björketorp.

I Töllesjö bringas Humbla i flor; säljes til sådant qwantitet, at därmed skatten betalas. Folket säljer getter, lam, oxar, ost och smör. Alla må här bra; ingen rik, och blott en fattig.

XII. Folkets Beskaffenhet.

Enigt folk, wänligt hurtigt och flitigt. Orten är nog hälsosam. Folket hinner en ålder af 80 e. 90 år.

XIII. Djur och Fogel.

Orrar och harar. Hjortar finnas knapt nu; rådjur funnos för 10 år sedan. Wargar och räfwär finnas ansenl. många.

XIV. Folkmyckenhet.

| | | | | | | | |
|------|-----|-------------------|-----|--------------|-----|------------|-----|
| 1756 | äro | födde i Bollebygd | 48, | i Björketorp | 27, | i Töllesjö | 17. |
| | | döde | ,, | ,, | 25, | ,, | 10. |
| | | wigde | ,, | ,, | 5, | ,, | 9. |
| 1757 | | födde | ,, | ,, | 51, | ,, | 19. |
| | | döde | ,, | ,, | 39, | ,, | 21. |
| | | wigde | ,, | ,, | 5, | ,, | 4. |
| 1758 | | födde | ,, | ,, | 31, | ,, | 16. |
| | | döde | ,, | ,, | 27, | ,, | 4. |
| | | wigde | ,, | ,, | 7, | ,, | 2. |

Wallenstråles beskrivning finns även tryckt i Historiskt Archivum, Stockholm, 1774. Enda förändringen är ett par kommentarer till kyrkoherdelängden: Vid nr 8 A. Bonander "Här måste wara tryckfel eller antichronisme." och nr 9. G. A. Barfodius: "Artigt, om närmare uplysning blifwit meddelat öfwer en så sällsynt händelse".

G U S T A F W E R N E R

AV

G. WERNER

Min farbror, Gustaf Werner, föddes den 24 februari 1859 i Bollebygds församling i Västergötland och slutade sin långa arbetsdag, påskdagen den 28 mars 1948, över 89 år gammal.

Hans föräldrar voro Per Andersson och dennes hustru Brita Bengtsdotter, dotter till Bengt Karlsson i Skänningared, Hyssna, och Anna Nilsdotter. Gustaf Werners föräldrar, såväl på modernet som fädernet hade alla varit självägande bönder, och han växte även upp i ett gott lantbrukarehem tillsammans med en stor syskonskara. Sparsamhet, ordning och enkla vanor rådde i hemmet, där modern var den dominerande gestalten. Hon var en kvinna av sällsynt resning, vars livsåskådning och hedersbegrepp kom att utöva ett livsavgörande inflytande på barnen.

Höstterminen 1872 började min farbror vid Göteborgs högre elementarläroverk, numera Hvitfeldska läroverket, vars femte klass han lämnade våren 1876. Efter en handelskurs reste han så till Tyskland och genomgick Rostocks Handelsinstitut. Därefter bar det vidare till Frankrike för några års affärsstudier, bl. a. arbetade han inom en vinfirma i Bourdeaux. Från denna tid lärde han inte bara att uppskatta och förstå sig på franska viner, utan framförallt tog han med sig hem en djup och varaktig beundran och aktning för Frankrike och fransmännen, för fransk kultur och vetenskap.

Efter hemkomsten till Göteborg fick han plats i det företag, som grundats av hans äldste broder, August, men som efter dennes död leddes av en tredje broder, Anders. Aug. Werner & C:o AB. handlade med textilier av alla slag och är ännu idag ett livaktigt och starkt ex-



Gustaf Werner.

panderande företag, beläget på Kanaltorget 1 i Göteborg och under ledning av min yngre broder Åke Werner.

Den 1 april 1885 grundade emellertid Gustaf Werner tillsammans med en jämnårig kompanjon, Wilhelm Carlström, det företag, vars verkställande direktör han ännu vid sin död var. Werner & Carlström började som handelsfirma med garn, framförallt kamgarn. Starten var blygsam, den kapitalinsats Gustaf Werner kunde göra var cirka 20.000 kronor och då hade han fått hjälp av både systrar och moder. De första lokalerna hyrdes i Aug. Abrahamsson & C:os hus vid Östra Larmgatan 16 i Göteborg. AB. Werner & Carlström har numera inflyttat i större lokaler på Stora Nygatan 19, men äger alltjämt fastigheten Östra Larmgatan 16.

Redan från början visade Gustaf Werner prov på den stora affärs-



Gustaf Werners mor, Brita Bengtsdotter.

mannabegåvning, som blev grundförutsättningen för hans fortsatta stora framgångar. För att slippa importera färdiga garner började man snart att planera ett eget spinneri i Göteborg och efter ingående förberedelser och studier i bl. a. England, grundades 1896 Göteborgs Kamgarnsspinneri. Företaget lyckades utmärkt, och dess ledare kunde redan från starten glädja sig åt ett ständigt växande anseende för goda kvalitéer och god service. 1905 förvärvade Gustaf Werner en betydande aktiepost i det välkända göteborgsföretaget Aug. Johansson Mark & C:o AB., som under den då rådande ekonomiska krisen drabbats av kapitalbrist. Genom detta förvärv fick AB. Werner & Carlström kontrollen över bl. a. Gårda Fabrikens AB. och AB. Lana Kamgarnsspinneri i Mölndal. Tack vare stor skicklighet samt det förtroende min farbror överallt åtnöjt lyckades han snabbt konsolidera de nyförvärvade företagen. Flera andra företag kommo till, däribland Aug. Werner & C:o AB, Fridkulla Fabrikens AB, Eric Anderssons AB och AB Herman Kürzel och Wernerkoncernen kom med tiden att

omfatta ett stort antal företag. Sedan kompanjonen 1907 utträtt ur Werner & Carlström stod Gustaf Werner ända till sin bortgång som ensam ledare av koncernen, fortfarande en av de största i vårt land inom textilbranschen.

Efter denna korta resumé över den bakgrund, vilken min farbror hade att falla tillbaka på, vill jag försöka skildra Gustaf Werners person sådan jag kände honom.

Han var en reslig, blond man med rak hållning och spänstig gång. Han utstrålade kraft och myndighet och hela hans person hade en prägel av kärvt och manligt allvar. Han hade ett stort sinne för humor och var mycket slagfärdig i sina repliker.

Gustaf Werner var köpman och industriföretagare, men han spekulerade egentligen aldrig. Han höll sig till den bransch, som han behärskade. Han hade en medfödd förmåga att snabbt och säkert bedöma människor och situationer och denna egenskap utgjorde enligt min mening en av de väsentligaste grunderna till hans framgång. Han var vidare fullständigt fri från all formalism och bemötte alla med samma rättframma, naturliga enkelhet. Utpräglad känsla för stil och tradition gav honom en ovanlig säkerhet och ledighet i uppträdandet. Som affärsman tillämpade han sunda och rättrådiga principer. Hans arbetsförmåga var mycket stor och ända till slutet behöll han en klar överblick över sina omfattande affärer. Långa och invecklade utredningar förekommo aldrig, men han krävde klara och koncisa besked och han förutsatte alltid att var och en skulle vara kapabel att taga fullt ansvar för den arbetsuppgift, som vederbörande var satt att sköta. Det beredde honom alltid en särskilt stor glädje att kunna hjälpa unga, företagsamma människor till en god start. Många affärsidkare och småfabrikanter i detta land ha med stöd av hans krediter kunnat arbeta sig igenom de första årens besvärigheter för att så småningom nå en god ekonomisk ställning. På folk med duglighet och framåtanda riskerade han gärna sina pengar.

Själv tyckte han inte, att han gjort något så märkvärdigt. ”Det är inte alls konstigt att bli miljonär”, sade han i en intervju på äldre



Gustaf Werners hem, Parkgatan 25.

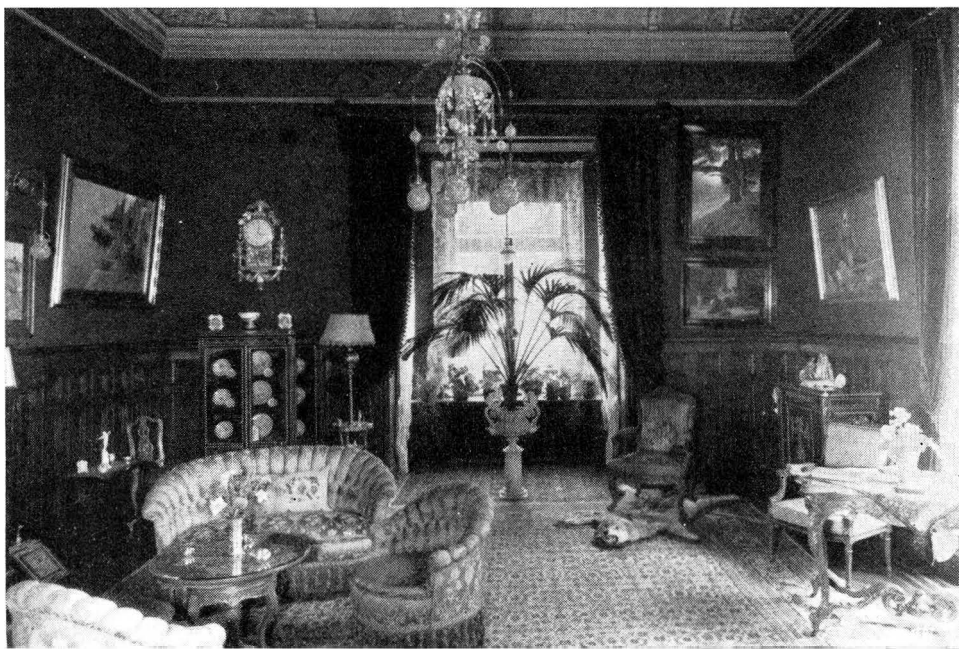
dagar. ”Man arbetar, man sköter sig, man är försiktig, man gör inte alltför många dumheter, man är inte snål och inte småaktig och, framförallt, man lever något under och aldrig över sina tillgångar”.

Och Gustaf Werner levde som han lärde. Trots att han bodde mycket luxuöst i det s. k. Wijkska palatset vid Parkgatan (efter hans död donerat till Göteborgs stad), voro vanorna i hans ungarlshem mycket enkla. Hans dag ägnades åt arbete och om kvällarna satt han mest hemma och läste. Hans största intresse vid sidan av arbetet var utan tvekan jakt, hundar, fiske och friluftsliv. I 40 års tid tillbringade han några veckor varje sommar i sin jakt- och fiskestuga vid Hornavan uppe i Lappland, där han med en lapp som enda sällskap fiskade laxöring och röding. Sista gången han besökte Lappland var han 81 år fyllda. Och under hösten, varje weekend, jagade han på sina marker i Lindome eller Rossared. Han var en av stiftarna av Svenska Setterklubben för engelsk setter, liksom av Göteborgs Jaktsällskaps Jägareklubb och erhöll under sin levnad ett mycket stort antal hedersutmärkelser för såväl föredömligt arbete inom jakt- och jaktvård som



Övre hallen, matsalen, salongen och förmaket i hemmet Parkgatan 25.





kynologien. Många av sina bästa och intimaste vänner hade han också bland sina jägar- och fiskarkamrater. Hans intresse för konst, musik och vetenskap var även betydande och därmed äro vi inne på ämnet donatorn Gustaf Werner.

Min farbror hade den aktning för pengar, som den får, vars förmögenhet är ett resultat av träget arbete och som samtidigt vet, vilka möjligheter pengar innebär. Han talade en gång om skyldigheten att vara med om att bygga upp nationen. Det var ett uttryck för hans starka medborgaranda, men denna framträdde inte i deltagande i det offentliga livet, varmed jag menar riks- eller kommunalpolitiken eller ett vidlyftigt föreningsliv. Gustaf Werners allmänanda tog sig istället uttryck i det stora ansvar han kände för de företag och den personal, som stod under hans ledning och för skötseln av den stora förmögenhet, som kommit på hans lott. Han kände en förpliktelse att dela med sig av denna förmögenhet och han utövade under sin livstid välgörenhet i mycket stor skala. Enskilda personer, kyrkliga och sociala välfärdsinrättningar, konst, musik och vetenskap, jaktvård och jordbruk, humanitär hjälp åt krigshärjade länder, alla fingo de sin beskärda del. En fullständig förteckning över allt han skänkt till sådana ändamål torde knappast vara möjlig att upprätta, ty med ytterst få undantag gjordes hans donationer utan all publicitet. Han tillät nämligen icke att det fördes något slags förteckning däröver. Han var så fullständigt fri från fåfänga, som en människa överhuvudtaget kan vara.

Personligen minns jag min farbror, Gustaf Werner, som en människa av en sällsynt resning och godhet. För mig har han betytt oerhört mycket genom det goda exempel han alltid föregått med och genom de goda råd jag erhållit av honom vid så många tillfällen. Jag känner en varm tillgivenhet varje gång jag tänker på honom och återkallar ofta all den välvilja och omtanke, som jag själv och så många andra fått röna från hans sida.

Wernerkoncernen arbetar alltjämt vidare i hans anda och i enlighet med de riktlinjer, som en gång uppdrogs av dess grundare och som fortfarande äga allmängiltighet.

OM FORSSA SÄTESGÅRD OCH TEGELBRUK I BOLLEBYGD

AV

MAJ-BRITT OHLIN-WARRINGER

Forssa gamla sätesgård ligger i Bollebygds sockens västligaste del. Dess ägor avgränsas mot Rävlanda av Nolån och Sörån, som flyter samman strax väster om gården och bildar utmarken "Hästhuvudet".

Huvudbyggnaden, som brann ned till grunden 1930, låg högt på en brink ovanför Nolån med vid utsikt över den vackra dalen och Rambergets djärva silhuett i väster. Den byggdes 1769 och var en lång, låg byggnad, som innehöll 11 rum och en pigkammare, hade stort kök och handkammare och under huset välvda källare av sten. Två flygelbyggnader uppfördes 1787, de var förr rödmålade.

En stor trädgård fanns kring husen, i min barndom något förvildad, men av anteckningar att döma förr mycket välvårdad och med fina fruktträd. Trädgården skildes från ekonomibygnaderna av en rak granhäck. Den, liksom allén fram till gården, står fortfarande kvar, om än i något skamfilat skick. När huvudbyggnaden brann förstördes förutom så gott som alla inventarier och gamla handlingar, också en del av de vackra, stora lönnar, som gav gården sin lummiga inramning.

Till gården hörde utom stor skogsareal också såg och kvarn, pärlfiske och ålfiske. Tegelbruk har funnits där så långt tillbaka man känner till, där har slagits tegel för hela bygdens behov. Att mycket lera tagits i markerna omkring ser man tydligt av de många ravinliknande "lergropar", som finns kvar.

Många gårdar har lytt under Forssa. Så vet man t. ex. att Anna

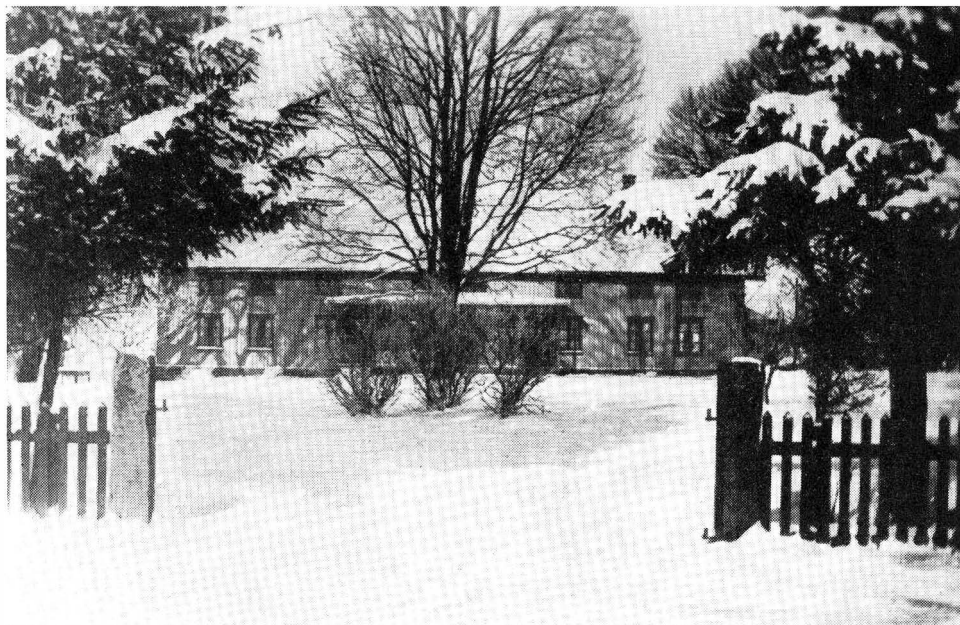
Silfverhjelm, f. Ahlehjelm, ägare till Forssa år 1781, var tvungen att till Lars Brink från Borås sälja Mjöshult, Kråketorp Öster- och Västergården, Hunared, Ingsered, Stenaskjum, Kyrkobyn, Räflanda Östergården och Sundshult. Flässjums Gästgivaregård ägdes också av Forssa, men själva gästgiveriet var utarrenderat. Gårdarna Hulta och Erikstorp har ännu i sen tid tillhört Forssa.

Gårdens förste kände ägare är väpnaren Peder Laurentzen Sparre, också kallad Pehr Bonde. När han föddes vet man inte, men man vet med säkerhet att han dött senast 1495. Hans troligen ende son hette Nils Pedersen Sparre. Denne var ogift och dog i en strid vid Uppsala.

En dotter till Peder Sparre gifte sig 1485 med väpnaren och riksrådet Pehr Bengtsson Gylta till Påtorp. 1546 nämnes Forssa så vitt jag vet för första gången i tiondelängderna, men vem som då ägde gården har jag inte lyckats ta reda på. Möjligen kan redan då någon Silfverhjelm vara ägare. Stamfadern till den Silfverhjemska ätten, Mats Henriksson Skrifvare, var nämligen gift med Ingeborg Gylta till Påtorp. Eftersom Peder Sparres dotter, som nämnts, också var gift Gylta, kan kanske gården den vägen kommit i Silfverhjemska ägo. I vart fall vet man säkert, att Forssa i början av 1600-talet ägdes av assessorn i Svea och Göta hovrätt Isaac Henriksson Silfverhjelm. Den Silfverhjemska ättens öden har sedan varit sammanflätade med Forssa ända fram till slutet av 1800-talet.

Isaac Henriksson Silfverhjelm dog 1650 och hans äldste son Måns Isaacsson Silfverhjelm efterträdde sin far. Han var överste och dog i den s. k. "Danska fejden", troligen år 1654. Hans änka Brita, f. Ekebladh, styrde på gården ett par år. Hon hade inga barn, och hennes yngste svåger, Görän S., tog sedan hand om Forssa. Han var överstelöjtnant vid Jönköpings regemente och gift med landshövding Erik Oxes dotter Maria Catharina. Den 23 augusti 1659 dog han på Forssa efter endast två dagars sjukdom. Därefter blev det kvinnoregemente på Forssa igen, eftersom Göräns änka inte gifte om sig. Hon dog 1698.

Görän Silfverhjems son Isaac Georg S. blev student i Uppsala 1667 och gifte sig med friherrinnan Elisabeth Siöblad. Dessa två härskade



Forssa säteri, byggt 1769, nedbrunnet 1930.

sedan på Forssa. De hade nio barn. Ett av dem, en son, majoren Carl Magnus S. tillfångatogs vid Poltava och fördes till Tobolsk. Först år 1722 kom han hem. För sin dotter Elsa Beata höll Isaac Georg och Elisabeth S. den 20 september 1704 bröllop på Forssa, hon gifte sig då med överstelöjtnant Svante Uggla.

Det blev yngste sonen Isaac Gabriel S., f. 1690, som övertog gården. Han var gift med Anna Maria Reenstierna, för övrigt av samma släkt som den bekanta Årstafrun. Isaac Gabriel dog den 10 maj 1744. Anna Maria överlevde sin man i många år och hade hand om Forssa, förmodligen under ganska svåra förhållanden. Enligt hennes anteckningar av den 28/8 1746 hade hon 6000 D. silvermynt i skuld vid mannens död. Av hennes åtta barn dog dessutom tre stycken före eller vid 1-årsåldern. Till råga på olyckan var sonen Isaac Georg dövstum. Enligt en anteckning på ett husförhållningsprotokoll var han ”dumb och

döf och fullständigt medellös". Efter moderns död på Forssa den 19 augusti 1773 tycks han någon tid ha vårdats av mjölnaren vid Forssa kvarn. Han dog den 27 februari 1795.

Anna Marias son Johan Abraham, född 1729, övertog gården långt före moderns död. Av allt att döma gick den under hans ledning något ljusare tider till mötes. 1769 byggdes t. ex. den nya huvudbyggnaden och en hel del nya uthus. Johan Abraham var gift med Anna Maria Ahlehjelm och hade med henne sex barn. Om en av sönerna, Carl-Adam, berättas, att han var med i Finska kriget 1788—90 och där i striden förlorade en arm. För övrigt var han tydligen frisk och kry, och efter återkomsten gifte han sig två gånger och fick tolv barn!

År 1781 dog Johan Abraham S. på Forssa och redan samma år, den 3 augusti, fick hans änka, som redan nämnts, sälja en del underlydande gårdar till Lars Brink, som samma dag också lånade henne 3500 R. sp. mot 6 procents ränta. År 1782 måste Anna Maria åter låna av Lars Brink, denna gång mot inteckning av sin giftorätt i Forssa.

Trots alla besvärligheter lyckades dock Anna Maria ordna ett enligt anteckningar "ganska ståtligt" bröllop för sin dotter Metta Elisabeth, som den 1 augusti 1784 på Forssa giftes bort med sin kusin Abraham Wilhelm Silfverhjelm från Djupsås i Essunga. Dessa två övertog nu godset och 1810 dog Anna Maria Ahlehjelm där, 85 år gammal.

Abraham Wilhelm S. och hans Metta Elisabeth lyckas tydligen få godset på fötter igen. År 1787 byggdes således de två flygelbyggnader, som ännu står kvar, samt en del ekonomibyggnader, däribland de för sin tid verkligt ståtliga stall- och ladugårdsbyggnaderna. Under gården lydde 24 torp.

Tegelbruket utvecklades också. En skåning vid namn Månsson anställdes som tegelmästare och han hade enligt husförhårsprotokoll 16 man under sig. Någon gång i början av 1800-talet undersökte en geolog från Lund lertillgången vid bruket. Han fann att den var hart när outtömlig och att leran var av god kvalitet.

Pärllfiske bedrevs i stor stil, särskilt mellan stora och lilla Värred.

Ända in i sen tid kunde man hitta flodpärlmusslor i ån. En nu levande person har berättat, hur han i början av seklet med sin far letade efter musslor och i dem fann två pärlor, som han sålde till dåvarande förvaltaren Eckerman på Forssa, en för 25 kronor och en för 15 kronor. Också i Nolån, i forsen vid Bergsfors, hittade man pärlor. En av mina sagesmän, som i sin barndom bodde i en stuga vid forsen, har berättat, att en gång en kringresande pärlfiskare bodde en vecka i hans föräldrahem och fann flera pärlor. Kanske är flodpärlmusslan nu helt utrotad i Nolån och Sörån genom alltför ihärdigt fiske.

Lantmätaren Ahlbom författade den 4 oktober 1811 följande beskrivning över godset: "Säteriet Forssa är beläget i skogsbygd utmed landsvägen som leder mellan Göteborg och Borås städer, $4\frac{1}{2}$ mil från den förra och $2\frac{1}{2}$ mil från den senare. Har en ganska vacker belägenhet mellan tvenne åar, som här förena sig i en större å, är mycket väl byggt både till mans- och ladugårdshus m. fl. nödiga byggnader; äger ett ganska fördelaktigt tegelbruk, såg och mjölkvarn på säteriets grund, ålfiske uti båda åarna, en vacker fruktbarande trädgård samt mer än tillräcklig skog till husbehov av vad namn det vara må."

En av Abraham Wilhelms och Metta Elisabeths döttrar, Anna Eleonora, gifte sig den 17 november 1820, 23 år gammal, med sin kusin Johan Fredrik von Mentzer på Hulta. Deras första barn föddes redan den 13 januari 1821. Paret fick sedan ytterligare 14 barn i rask följd, varav ett tvillingpar. Tre av barnen dog som små. Av de sju döttrarna blev sedan de smått legendariska "fröknarna von Mentzer", om vilka många historier ännu cirkulerar i bygden.

Major Johan Fredrik von Mentzer nämnes fortfarande av äldre bollebygdsbor bara "majoren", hans rykte har länge levat kvar. Bl. a. har jag hört berättas, att torparna under hans tid en morgon helt enkelt strejkade för att få kortare arbetstid. De samlades vid den s. k. fäbron över Sörån och fordrade att få tala vid majoren. Denne kom till häst och med piska i handen. Han befallde torparna att gå till sitt arbete. De vägrade att göra detta förrän de fått majorens löfte att få börja klockan 5 om morgnarna istället för klockan 4 som förut. Majo-

ren var ovillig, men till slut blev han tvungen att ge med sig och så löstes striden i godo.

Major von Mentzer dog den 4 augusti 1870 på Forssa, men hans hustru Anna Eleonora levde ända till 1877. Först då gick gården ur den Silfverhjemska-von Mentzerska ättens ägo. Senare skildes tegelbruket från gården och drives nu under namnet A.-B. Forssa Tegelbruk. Gården har sedan haft flera olika ägare.

Tegelbruket har, så vitt man vet, förr alltid varit beläget söder om Sörån, invid den dal, som en liten flicka en gång döpte till Sommar-dalen. Det hade varit en industri av liten omfattning, med en produktion, som huvudsakligen tillgodosåg endast gårdens och den omgivande bygdens behov.

Med järnvägens tillkomst blev dock bilden en annan. Den kände gymnastikdirektören i London, H. Kjellgren, som 1877 inköpte Forssa, insåg hur välbeläget bruket var mellan de två livliga städerna. Han lät bygga ett nytt bruk norr om Sörån, närmare landsvägen och järnvägen, dit senare ett stickspår ledde och en lastkaj anlades. Under direktör Kjellgrens tid hade bruket efter dåtidens sätt att se relativ stordrift.

Efter direktör Kjellgrens död köptes bruket år 1917 av storbyggmästaren i Borås, ingenjör Oscar Ohlson, som därmed ville säkra tillgången på tegel för sin egen byggnation och för Borås stad. I och med detta kom bruket i ett helt nytt skede, då det skildes från gården. Driften rationaliserades undan för undan. 1947—49 företogs en större ombyggnad, efter vilken bruket kan anses vara tämligen modernt.

Ett par gånger på senare tid har tegelbruket härjats av eld. I början av 1900-talet brann det ned till grunden, endast ugnarna och skorstenarna stod kvar. Jag har hört äldre människor berätta om, hur brinnande tjärpapp fördes av den starka stormen flera kilometer inåt skogen. Sista gången bruket skadades av eld var strax före jul 1950, då en del av nybyggnaden förstördes. Denna reparerades dock snabbt, och någon längre inskränkning av driften behövde inte företagas. Wilhelm Ohlin är nu bolagets verkställande direktör.

OM FOLKETS HUSHÅLLNING I BOLLEBYGD

AV

A. E.

I sydvästra delen av Älvsborgs län ligger Bollebygds härad, omfattande Töllesjö, Björketorps och Bollebygds socknar, samtliga utgörande ett pastorat inom Göteborgs stift. Landskapet är synnerligen vackert, med starkt kuperad terräng. Höga, skogklädda bärgåsar sträcka sig från sydväst till nordost och mellan dem ligga odlade dalgångar. Alla tre socknarna genomflytas av Storån. Folkmängden uppgår till omkring 7000.

Tätast bebyggd är Storåns dalgång. Gårdarna ligga tätt hopade, men dessutom finnas även mer enstaka belägna s. k. skogshemman. Härregårdar finns blott en ock annan. Befolkningen utgöres t. ex. inom Björketorps socken av 112 hemmansägare samt 300 torpare ock arbetarefamiljer. Vanligen bestå gårdarna av $\frac{1}{8}$ eller $\frac{1}{4}$ mantal, mera sällan av $\frac{1}{2}$ mantal. En fjärding består av ungefär 13 eller 14 tunnland brukad jord samt 3 eller 4 gånger så många tunnland skog. Ett helt hemman har ofta fyra ägare. Det finnes också s. k. avsöndringslotter, som utan uppgift om hur stor del de utgöra av hemmanet, blott med angivande av gränserna, blivit sålda för evärdelig tid. Även förekomma förpantningar, som säljas på viss tid, vanligen 49 år. Många torp äro dylika förpantningar. Det finnes torp på 1 till 3 tunnland, varpå kunna födas en eller ett par kor. Vanligen äro torpen belägna i skogen. Till ock med på $\frac{1}{8}$ hemman kunna finnas 2—3 torpare. En

Föreliggande uppsats är ursprungligen avfattad som feriearbete i Fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala. Återges här i avtryck efter: Ur nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv. 62:a h. 1898 B. Band XV:7.

torpare måste vanligen göra 20—30 dagsvärken om året. Han erhåller då alltid kost. För extra dagsvärken erhålles om sommaren vid slåstern 75 öre per dag jämte kost, om vintern vid skogsavvärkning 1 kr. jämte kost. Backstugusittare ha blott en stuga ock ett potatisland, på vilket de kunna skörda 2—3 tunnor potatis. Dessutom finnas arbetare s. k. ”inhyses”, som varken ha torp eller stuga ock som leva av den dagsvärksförtjänst de kunna få.

För några år sedan blev järnvägen Borås—Göteborg färdig, till stort gagn för trakten, som den genomlöper. Innan järnvägar ännu funnos i orten (den tidigaste av dem är Borås—Härrljungabanan), då således alla forslor till ock från fabrikanterna i Borås ombesörjdes av bönderna, tillbringade de sin mästa tid på landsvägarna. Ett sådant liv, som alltid för med sig frestelsen att allt emellanåt värma upp ock liva sig med den svenska nektarn, har naturligtvis i de flästa fall mer eller mindre skadliga följder ock fast det bland bönderna i dessa trakter ej som i Halland ständigt kommit till vilda slagsmål, där kniven ofta ock hastigt dragits, har vagabondlivet dock haft en ofördelaktig invärkan på folkets lynne ock seder. De flästa män, som man ser på tågen, äro något berusade, ock i allmänhet uppträda bönderna rätt självsvaldigt. Den livligare samfärdseln har redan i någon mån invärkat fördelaktigt, men ännu återstår åtskilligt, innan de komma därhän, att de villigt underkasta sig vanliga för järnvägspassagerare fastställda regler ock förordningar.

Allmogen är i allmänhet ej särdeles tillgänglig. Men ett driftigt ock energiskt folk är det. I allmänhet råder välstånd till följd av kvinnornas flit ock männens spekulativa anlag.

Hemmanen äro väl bebyggda med stora ock rymliga boningshus, ibland tvåvånings-, samt solida ock väl uppförda ladugårdsbyggnader. Till varje hemman höra ganska stora skogsmarker. Skogsavvärkning var också fordom huvudnäringen. Det är först sedan skogarna ej lemna lika mycket till avvärkning, som jordbruket för flertalet blivit huvudnäringen ock liksom boskapsskötseln börjat bedrivas mera rationellt. Smör tillvärkas numera till avsalu i rätt stor myckenhet

och härtill har separatorn i väsentlig mån bidragit. I alla gårdar, även de mindre, har man skaffat sig en separator. Även skördemaskiner ock hästräfsor ha av de förmögnare inköpts ock utlånas till grannarna mot ersättning i dagsvärken eller slåtterhjälp. Med slaga tröskas ej alls mer, utan var ock en har sitt lilla tröskvärk. Gödkalvar uppfödas med den separerade mjölken ock lemna god vinst. Men jämte jordbruks- ock ladugårdshanteringen står dock ännu en ej obetydlig skogsavvärkning. Större delen av den avvärkade skogen avyttras såsom timmer ock spiror. Men mycket av den finner avsättning såsom sågat virke. Från Björketorps socken utföras t. ex. genom flottning rätt betydande kvantiteter bräder till Lindome i norra Halland, Sverges snickarbygd. Befolkningen inom Bollebygd förädlar också träet genom tillvärkning av enklare möbler, vilka finna avsättning i Göteborg ock Borås ock ge god inkomst. Man tillverkar även ved- ock fiskkorgar samt laggkärl. Också är för större delen av denna socken tillvärkningen ock avyttringen av de förädlade skogsalstren huvudnäringen.

Av hemslöjd idkas i övrigt inom Björketorp huvudsakligen vävnad. Ock ehuru det egentligen är kvinnornas sysselsättning, deltaga även männen däri genom att spola ock rulla. Garn emottages av vissa tillförlitliga ock företagsamma hemmansägare, som äro kommissionärer för de större fabrikanterna i Göteborg, Borås ock Mark ock utlemnas sedan runt omkring i bygden. Därav förfärdigas kulörta bomullsvävnader ock klädningstyger efter från fabrikanterna erhållna mönster. Torparne förskaffa sig en betydande inkomst på detta sätt genom vävnad. Förr betalades endast 5—6 öre pr meter i vävarelön, under de sista åren har den stigit till 10—15 öre pr meter. Om familjens medlemmar jälpas åt, så att hustrun eller dottern sitter i vävstolen, mannen spolar ock rullar, kunna de, för så vitt de hålla i, förtjäna 5—6 kronor i veckan. De kunna således i bästa fall härav ha en inkomst av ungefär 200 kronor per år.

Skatterna äro höga, voro fordom nästan tryckande, men ha, sedan fattiggårdar kommit till stånd, minskats ej obetydligt. Då förut i

Björketorps socken antalet av dem, som erhöilo pänningeunderstöd, uppgick till 85, har nu antalet behövande, som i fattiggården fått fritt husrum ock underhåll, minskats till 25—30. Fattiggården är inrättad på ett hemman om 56 tunnland. Jordbruket skötes av en föreståndare med jälp av jonen. Hushållet förestås av hans hustru med ovanlig ordning ock renlighet. Kosthållet är det i bygden gängse. Bad består jonen varje vecka. De bemötas med vänlighet ock trivas väl. Arbetet lämpas efter vars ock ens krafter ock förmåga. Förtjänsten av att fattigvården i nämnda församling blivit ordnad på detta sätt, tillkommer till stor del skolläraren därstädes, vilken med aldrig tröttnande nit arbetat därför. Exemplet har följts i Bollebygds församling, där man inrättat sin fattigvård på liknande sätt.

En bonde på $\frac{1}{3}$ hemman kan ha att betala i krono-, kommunal- ock prästskatt omkring 200 kronor. Allt arbete, som skall ersättas kontant, är ganska dyrt, ock tjänarnes löner äro dryga. En dräng har i kontant lön 150—200 kronor ock därjämte allting fritt, en piga från 80—100 kronor ock allt fritt. Tjänstefolket äter vid husbondens bord ock betraktas som medlemmar av familjen.

Den inkomst skogshanteringen ock hemslöjden bereda, förklarar emellertid den jämförelsevis goda ställning, flertalet intar i ekonomiskt hänseende. På gårdar om ett fullt hemman torde de årliga inkomsterna i några fall — t. ex. där det finns kvarn, såg eller tegelbruk — säkerligen kunna uppskattas till omkring 3.000 kronor. På hemmansdelar av $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ mantal växla inkomsterna mellan 300 ock 400 kronor — beroende på gårdarnas godhet, skötsel ock tillfällen till skogsavvärkning samt mängden av de hemslöjdsalster, familjens medlemmar kunna utföra. I beräkningen av dessa belopp ingår även den del av gårdarnas avkastning, som icke av folket omsättes i reda pänningar. I backstugor ock dylika lägenheter torde inkomsten per år vara mellan 200 ock 300 kronor, vilket belopp av familjens medlemmar förtjänas genom korgflätning, handvävnad, bärplockning ock något dagsvärke då ock då.

Jag meddelar här några uppgifter från en större ock några mindre

gårdar rörande deras ungefärliga storlek, taxeringsvärde, samt sannolika inkomster och utgifter.

N:o 1. Ett fullt hemman, taxerat till kronor 20.000

| Inkomster: | | Utgifter: | |
|------------------------|-----------------|----------------------------|-----------------|
| skogsavvärkning | kr. 2.000 | kommunalskatt | kr. 300 |
| försäljning av smör | „ 800 | prästkatt | „ 70 |
| mjök | „ 400 | kronoskatt | „ 260 |
| svin, kalvar, höns | „ 300 | roteringskyldighet | „ 50 |
| slaktboskap | „ 150 | räntor och amortering | „ 800 |
| råg | „ 450 | 4 statdrängar | „ 1.540 |
| potatis och rotfrukter | „ 360 | 2 piglöner jämte kosthåll | „ 400 |
| | | extra arbete | „ 200 |
| | | underhåll och reparationer | „ 250 |
| | | behållning | „ 590 |
| | Summa kr. 4.460 | | Summa kr. 4.460 |

N:o 2. 1/3 hemman, taxerat till kronor 8.000

| Inkomster: | | Utgifter: | |
|-----------------|-----------------|-----------------------------|-----------------|
| skogsavvärkning | kr. 500 | skatter | kr. 275 |
| kvarn | „ 300 | räntor och amortering | „ 400 |
| smör | „ 600 | underhåll och reparationer | „ 450 |
| svin och höns | „ 300 | 2 dränglöner jämte kosthåll | „ 620 |
| potatis och råg | „ 450 | 2 piglöner jämte kosthåll | „ 400 |
| slaktkreatur | „ 150 | extra arbete | „ 100 |
| mjök | „ 150 | behållning | „ 205 |
| | Summa kr. 2.450 | | Summa kr. 2.450 |

N:o 3. 1/4 hemman, taxerat till kronor 5.500

| Inkomster: | | Utgifter: | |
|------------------------|-----------------|----------------------------|-----------------|
| skogsavvärkning | kr. 400 | skatter | kr. 190 |
| försäljning av smör | „ 400 | räntor och amortering | „ 250 |
| kalvar och svin | „ 100 | 1 dränglön jämte kosthåll | „ 300 |
| mjök | „ 100 | 1 piglön jämte kosthåll | „ 200 |
| slaktkreatur | „ 50 | underhåll och reparationer | „ 100 |
| råg och potatis | „ 150 | behållning | „ 260 |
| kommision för fabriker | „ 100 | | |
| | Summa kr. 1.300 | | Summa kr. 1.300 |

Torp

| Inkomster: | | Utgifter: | |
|---------------|---------------|------------------------------|---------------|
| en ko | kr. 100 | skatter till stat och kommun | kr. 10 |
| höns | „ 10 | torpskatt | „ 25 |
| svin | „ 40 | föda, kläder m. m. | „ 345 |
| potatis | „ 30 | | |
| vävning | „ 150 | | |
| andra arbeten | „ 50 | | |
| | Summa kr. 380 | | Summa kr. 380 |

Backstugusittare

| Inkomster: | | Utgifter: | |
|----------------------------------|---------|-----------------------------------|-------|
| vävning | kr. 150 | skatter till stat och kommun | kr. 2 |
| dagsvärken | „ 75 | föda, kläder m.m. | „ 248 |
| bärplockning, korgflätning | „ 25 | | |
| Summa kr. | 250 | Summa kr. | 250 |

Statdrängar förekomma endast på ett par av de största gårdarna.
En statsdrängs avlöning utgör:

| | |
|--|---------|
| Kontanta pänningar | kr. 200 |
| 10 tunnor potatis värderade till | „ 40 |
| 5 tunnor råg | „ 75 |
| 1,5 liter nymjolk och 1 liter separerad per dag .. | „ 70 |
| bostad och bränsle | „ 50 |
| Summa kr. | 435 |

Det *kosthåll* bönderna i denna trakt bestå sig med, är vid fästliga tillfällen rikligt och jämförelsevis gott, i vardagslag däremot synnerligen enkelt, och gör på det hela taget intryck av att de föga förstå att tillreda födan.

Befolkningen ser i allmänhet ej så frisk och kraftfull ut, som man skulle kunna vänta i en så sund trakt, med så hög och ren luft. I synnerhet är en stor del av de unga flickorna bleka och magra, dels till följd av det inestängda liv de föra och det ansträngande uti att sitta i vävstolen från morgon till kväll, dels också genom det myckna kaffedrickandet. Måhända har det bruk av brännvin, som varit och ännu är rådande — om också ej i så hög grad som förr — bidragit därtill, att släktet så småningom försvagats. Detta bruk är dock i avtagande. Numera finnas till och med bland den manliga ungdomen flera som ej smaka starka drycker. Superiet har också i det hela betydligt minskats därigenom, att sedan säx år tillbaka ingen utskänkningsrättighet finnes i hela häradet.

Befolkningens — den förmögnare delens såväl som den fattigare — kosthåll under hälg och söcken samt vid särskilda fästliga tillfällen kan skematiskt angivas på följande sätt.

a) Hos de förmögnare eller bönderna

Sommar och vinter, i vardagslag och om söndagarna lika:

Första frukosten består vanligen av kaffe och finsiktat rågbröd.

Andra frukosten består i regel av stekt eller kokt salt sill samt potatis, kokad med skalen på. Endast vid fästliga tillfällen råskalas den. Dessutom bröd ock mjölk, under slätter ock skörd även ost.

Till *middagen* är salt soppa med kålrötter, på vardagsspråket ”pogga”, i bästa fall även morötter, samt potatis ock klimpar en ofta återkommande rätt. Under bärgningstiden kokas av denna soppa ett så stort förråd, att det räcker för flera dar, på det att matbestyr ej må taga bort något av tiden. Ärtar ock fläsk förekomma regelbundet varje vecka ock då alltid två dar å rad. Vidare förekomma pepparrotskött ock potatis, d. v. s. kokt salt kött med pepparrotssås ock potatis, kokt salt långa med mjölksås ock potatis ock kokt salt rocka samt stekt fläsk med kålrötter ock potatis. Detta allt såsom första rätt vid middagen. Som andra rätt användes i regel blott mjölk ock bröd.

På *eftermiddagen* drickes såsom mellanmål kaffe utan dopp.

Till *kvällsvard* ha de vanligen sill ock potatis, emellanåt gröt ock då vanligen rågmjölgröt, om lördagskvällarna någon gång risgrynsgröt.

Vid fästliga tillfällen:

Middag i finare fall består av fäm rätter:

1. kabeljopudding med äggsås ock potatis.
2. buljong med klimpar eller saftsoppa eller dylikt.
3. stek med sås ock potatis.
4. kokt fläsk med lingon ock senap upplöst i sirap.
5. sockerkaka.

Middag i enklare fall:

1. kabeljopudding med äggsås ock potatis.
2. vattensoppa med sirap ock russin uti eller sagosoppa med russin ock sviskon.
3. pepparrotskött med sås ock potatis
4. kokt fläsk med lingon ock senap upplöst i sirap.
5. risgrynspannkaka med saftsås.

Till alla rätter vare sig middagen är finare eller enklare, bjudes brännvin ock hembryggt dricka.

b) Hos torpare ock backstugusittare

Första frukost: kaffe ock finsiktat rågröd.

Andra frukost: sill ock potatis samt bröd ock mjölk.

Middag: gröt av rågmjöl, någon gång av risgryn, ärter (någon gång med fläsk).

Kväll: potatis ock sill med mjölksås eller bröd ock mjölk.

Vanligen tillagas av varje rätt så mycket, att det räcker till två mål ock därför förekommer mästadels samma mat två dar å rad.

Matordningen är för övrigt som sagt ungefär densamma vinter ock sommar. Färskt kött eller färsk fisk förekommer endast vid fästliga tillfällen; av färskt kött endast spädkalv. Ha de ej själva någon dylik, ej håller någon av grannarna, få de ta kött från Göteborg. Dit måste de också vända sig, om de skola ha färsk fisk, det är nämligen alltid saltsjöfisk, i synnerhet kolja, som användes. Fiskhandlare från Göteborg resa dessutom ibland landsvägarna uppefter ock försälja sin fisk.

Det enda, som är särskild sommarrätt, är sur mjölk, vilken då användes i stället för t. ex. kroppamjölk eller risgrynsvälling. Den mjölk som användes vid matlagningen, till dopp ock till dricka, är alltid separerad. Denna är också mycket billig, kostar blott 4—5 ör pr liter. Nymjölk däremot kostar 9—10 öre pr liter. Mäjerier finnas ej, utan varje torpare tillvärkar själv smör till försäljning. Smöret betingar vintertiden ett pris av 1.75 per kg., sommartiden 1.30—1.60 per kg.

Julaftonen kokas korv, kött ock fläsk samt kokas eller stekes kalvkött. Dessutom kokas fisk, på ett ock annat ställe lutfisk ock gröt av risgryn. Under julen ända till dagen efter trättondedagen stå brännvin ock hembryggt dricka samt bröd, smör, ost ock korv framdukade ock härmed trakteras alla som komma.

En sak är dessutom värd att anteckna. Det anses som en hederssak, att barnen till skolmat skola ha det som är fint. Härigenom framkallas ett slags tävlan hemmen emellan. På fint bröd bredes smör, vilket ju eljes är lyx, ock till mellanlägg skäres upp en skiva fläsk eller kött, på hösten korv, efter jul ock på sommaren även ost.

Hos bönder slaktas varje höst ock då antingen en tjur eller en ko

samt en eller två grisar; till jul en kalv. Grisarna slaktas aldrig samtidigt med nötkreaturet. I den köttkorv, som beredes, förekommer därför aldrig fläsk, ock den är följaktligen torr som havrebröd.

När djuret slaktas, vispas ej först blodet, utan eftersom blodet avrinnes, iröres mjölk ock paltarna kokas genast. Man tror nämligen, att blodets levrande ej på annat sätt kan förhindras. Ej håller väntas med styckandet, utan man börjar genast därmed, saltar ned det därtill avsedda, samt börjar skära till ock hacka köttet till korven. Karlarna ha alltid på sin lott att hacka, detta sker med yxa. Alla, män ock kvinnor, hjälpa till med korggörandet, man håller på hela natten, ock morgonen därpå är allt undanstökat. Efter några dagars saltning upphänges korvarna vid spisen att torka. Där få de hänga tills de äro hårda som pinnar, ibland hänga de kvar till dess de skola användas.

Efter slakttiden i oktober till framemot jul, eller så länge det räcker, användes som middagsmat palt med fläsk, lungkorv, köttkorv med senap ock potatis.

Kaffe älskas högt. Det kokas dock på endast helt få verkliga kaffebönor, bönorna uppblandas dels med cikoria, dels med råg. Om rågen först torkas i ugn ock sedan rostas, är detta senare kaffesurrogat både oskadligt ock ganska gott. Torkningen är dock besvärlig ock därför utelemnas den i allmänhet.

Te förekommer endast vid fästliga tillfällen. Det har samma färg som kaffe, beroende på att man alltid maler några kaffebönor ock lägger på tillsamman med tebladen. Det anses ej fint, om teet har en ljusare färg. Denna blandning ger teet en allt annat än god smak.

Mellan måltiderna, särskilt under sommaren, förtäres svagt ock något syrligt dricka, under slätter ock skörd därjämte "gökar".

Bröd bakas nästan alltid, hos torpare ock backstugusittare alltid av fint mjöl, i regel råg. De mena sig ej kunna äta annat, emedan de ha så litet "sovel" till. Man bakar alltid mjukt bröd, vilket, när det blir en vecka gammalt, blötes i vatten. Brödet är alltid mycket väl jäst, men ej kryddat, ej ens med salt. I allmänhet kryddas maten mycket litet.



Bollebygds kyrka. Brudkrona. Silver. 1600-talets slut.

Ost förekommer endast vid fästliga tillfällen, under slåttern ock till jul.

Grönsaker odlas föga, av rötter endast kålrötter, som i dagligt tal kallas "pogga", pepparrot ock i enstaka fall morötter. Försök till vitkålsodling har gjorts, men ej slagit synnerligen lyckligt ut. Kanske jordmånen ej är riktigt lämplig. Dill ock persilja odlas blott av en ock annan.

Frukträd ock *bärbuskar* tyckas på somliga ställen förskriva sig ifrån en längesen förfluten tid, på andra åter finnas alldeles nyanlagda trädgårdar, detta tack vare en enskild man, skollärarens i Björketorp, iver ock nitälskan, varigenom håg väckts för trädgårdsskötsel.

Kännedom om *biskötselns* mera rationella bedrivande har på senare år spritt sig till en ock annan.

Bröllop räcka 2—3 t. o. m. 8 dagar. Vanligen står bröllopet i brudens hem, stundom dock i brudgummens.

Klockan 10 f. m. anlända gästerna, medhavande förning. Den be-



Bollebygds kyrka. Brudgumme-mössa. Rött siden med silverbroderier.
1600-talets slut.

står av 2 mjuka brödkakor, 1 kranskaka eller småbröd (dessa finare bakverk beställas vanligen hos bagaren) samt sötost eller pannkaka. Den kvinna, som tar emot förningen, skall hålla reda på vars ock ens fat ock duk. När gästerna fara, skola de var ock en ha med sig tillbaka ett stycke utav de olika sorter, de medfört, samt dessutom stycken av någon annans förning.

Var ock en bjudes därefter först på brännvin, så på kaffe med vetebröd, skorpor, sockerringar ock pepparkakor ock sedan på "gökar", d. v. s. kaffe med socker ock brännvin uti, men utan grädde.

Klockan 2 e. m. är vigseln. Efter densamma bjudes vin ock brännvin, vilket senare vanligen föredrages t. o. m. av kvinnorna, samt konfekt, grant utstyrd med papper.

Klockan 5 e. m. serveras middagen. Smörgåsbordet är dukat "gående". Där finnes bröd, smör, ost, ansjovis, korv ock tunga, ibland hårdkokta ägg i klyftor, samt naturligtvis brännvin. I det största rummet är dukat "sittande" bord. Vid middagen, som brukar räcka i två

timmar, följes någon av de vid fästliga tillfällen brukliga matordningarna.

På eftermiddagen bjudes kaffe med skorpor, vetebröd, pepparkakor och ringar samt åt kvinnorna sötost och punsch, åt karlarna ”gökar” och toddy. Sötosten är utmärkt god, det bästa på hela kalaset, men den ätes alltid med fingarna.

När detta blivit undanstökat, placeras två karlar vid ett bord, den ene med en brännvinsflaska och ett glas, den andre med en vinflaska och ett vinglas framför sig samt en tallrik och två ljus. Därefter spelas upp till dans, och bruden, eller om hon ej vill dansa, en av hennes systrar — bjudes upp av karlarna, brudgummen av kvinnorna. Var och en som dansat, lägger därefter 1 eller 2 kronor på tallriken och bjudes då på vin eller brännvin.

Kvällsmaten serveras klockan 2 eller 3 fm., ibland ändå senare. Den består då först av smörgåsbord med samma sorter som vid middagen. De därpå förekommande maträtterna äro:

1. Kokt färsk kolja eller i brist därav urvattnad långa, med råskalad potatis och mjölksås.
2. Risgrynsgröt med mjölk.
3. Risgrynspannkaka med lingon till.

De långväga gästerna få kvarligga i bröllopsgården. Vid 11-tiden på f. m. följande dag börjas kalaset på nytt med kaffe och ”gökar”.

Frukosten består av smörgåsbord och i mjölk stuvat kött eller stuvad fisk. Räcker bröllopet i flera dar, återkomma samma rätter på olika sätt serverade, uppvärmda eller med några variationer.

Man roar sig med dans. Näst sista dagen får brudparet presenter, bestående av glas och porslin samt kaffekannor och dylikt. Såväl brudens som brudgummens föräldrar ge dem då var och en 50 eller 100 kronor.

När brudparet skall fara till sitt hem, följer brölloppsskaran med. Först komma de s. k. traktörerna, förr alltid ridande, numera åkande, försedda med vetebröd och brännvin. Vem hälst de möta, traktera de därmed och passeras någon gård eller stuga, trakteras alla där. Så

komma spelmännen, också de numera åkande, den ene blåsande på en gammaldags klarinett, den andre spelande fiol. Efter spelmännen kommer klädlasset. Det skall köras av någon, som bor framom brudens nya hem, så att han ej behöver vända om, vilket skulle vara olycksbringande. På klädlasset finnas sängkläder, gångkläder, linne, byrå, soffa ock en eller flera stora kopparkittlar. Närmast klädlasset åker brudparet, ock så följa 20—30 kärror för 2 personer eller också trillor.

Sedan bröllopståget väl hunnit till brudparets blivande hem, framträder den, som för tillfället är utsedd till värd, talar om, att det kommit ett följe, samt av vilka det består, ock frågar, om gästerna bli mottagna. Brudgummens föräldrar framträder då ock be dem vara välkomna. Först då stiga alla ur sina åkdon ock gå in.

Vid *begravning* följes samma ordning med avseende på traktering som vid bröllop ock en begravning kan räcka även den i flera dar.

Julbjudningarna. Gästerna bjudes till klockan 2 em., men anlända sällan förrän vid 4-tiden. Då bjudes som vanligt brännvin, kaffe med de fyra vanliga sorterna småbröd, ”gökar”, sedan sötost ock punsch samt toddy, ock så te med flera sorters småbröd.

Kvällsmaten består först av smörgåsbord ock sedan av de vid middagarna vanliga rätterna utom soppa, samt liksom då brännvin, hembryggt dricka ock mjukt bröd. Smörgåsbordet är även då dukat i ett särskilt rum. Är det litet utrymme, få kvinnorna ta smörgås först, samt därefter slå sig ned i det till ”sittande” dukade bordet i nästa rum. Karlarna få därefter äta smörgås ock få då hålla på därmed, tills kvinnorna hunnit bli serverade av alla rätterna. Ju senare kvällsmaten serveras, desto finare är det. Vanligen sker det klockan 1 på morgonen, men det kan också dröja till klockan 2 eller 3 eller ännu senare.

Vid alla bjudningar sitta kvinnorna kring väggarna ock moltiga. Det kan visserligen hända, om ett par kommit att sitta i en vrå, att de kunna viska litet till varandra. Vårdinnans förnämsta skyldighet är att ”persuadera” (uttalas: persvärdera), d. v. s. truga gästerna att taga för sig.

Med männen är det något helt annat, de är mera ute på färd, komma därunder i beröring med andra ock ha därför alltid något att tala om. För dem är dessutom skogshanteringen ock skogsavverkningen alltid ett ämne varmed de gärna sysselsätta sig. När toddyn serveras, dukas den alltid fram på ett bord, kring vilket de slå sig ned, tömmande glas efter glas, varpå de riktigt öppna språklådan.

CHARLES LORING BRACE'S RESA GENOM BOLLEBYGD TILL MARK

ÖVERSATT OCH MED INLEDNING AV

INGEGÄRD VALLIN

Här nedan återges i översättning ett utdrag ur amerikanen Charles Loring Braces bok: *The Norse-Folk; or A Visit to the Homes of Norway and Sweden*, tryckt i New York 1857. Författaren skriver i företalet bl. a. ”Den främsta avsikten med min bok är inte att ge en historisk skildring, utan helt enkelt att teckna en bild av dagens liv . . . När man läser allmänna uppgifter om en nations politik och institutioner, gör de även på den mest intresserade endast ett vagt intryck. Men om man kommer i direkt kontakt med invånarna i ett land, får man veta vad de säger, hur de uppträder, studera deras vanor; om man gästar deras hem, äter vid deras bord och blir bekant med deras tänkesätt, då lär man känna — så att man inte gärna glömmer det — huvuddragen i det samhället och i det folkets liv . . . Möjligen har jag skrivit alltför berömmande om Sverige, men jag vill hellre överdriva åt det hållet än tvärtom.”

Braces beskrivning blir, som han själv framhåller, genom sina alltför ljusa färger, ett komplement till Johannes Sundblads skildringar från samma trakt. Sundblads berättelser är från slutet av 1800-talet och hans sociala patos har gjort att han i stället främst dröjer vid de mörkare sidorna i speciellt väverskornas liv.

Mr Brace besökte först Norge, där hans hustru var med. Efter en ”synnerligen angenäm veckas vila i Kristiania” tog han ångbåten till Göteborg medan hustrun återvände till England med Hull-båten. Braces första intryck av Göteborg var inte så trevligt. Han fann ho-

tellet Göta Källare ”smutsigt, illaluktande och med möjlighet att äta någotsånär, men knappast att sova”. Tack vare ett introduktionsbrev blev han emellertid inbjuden att bo hos en ”mycket älskvärd och intelligent gentleman” i dennes villa utanför staden, där han hade det utmärkt. Hans slutintryck av Göteborg är också berömmande, han fann: ”att staden hade en mycket upplyst och socialt intresserad befolkning, mycket överlägsen, som jag senare fann, köpmännen i någon annan svensk stad.”

Härmed är vi framme vid de två kapitel i boken som behandlar mr Braces besök i Bollebygd och Mark och därom får han själv berättas:

Bomullsspinnarna i Sverige

Min värd i Göteborg erbjöd mig älskvärt att få låna hans bekväma resvagn för en färd till en avlägsen och okänd trakt omkring 50 miles (c:a 8 sv. mil) bort, där jag skulle kunna få se något av den svenska hemtillverkningen av vävnader. Han sade, dessutom, att jag skulle träffa en klass människor som var alldeles unik i Sverige: allmogemän sedan många generationer, som höll på att förvandlas till rika fabrikörer. Jag var naturligtvis mycket glad över tillfället därtill. Det vänliga och artiga erbjudandet motsvarade helt det bemötande, som från början till slut mötte mig under min resa i Sverige.

Vi startade en klar augustimorgon genom ett bergigt landskap med skogar av barrträd eller björk här och var eller öppna fält där det växte havre, korn eller potatis, ett landskap som i mycket påminde om Nya England — många åar och sjöar invid vägen och skogklädda åsar på avstånd. Då och då synes på en höjd ett stycke från vägen ett vitt kyrktorn med svart spetsig tornhuv. Landet såg fattigt ut och var glest bebott, ibland for vi långa sträckor utan att se ett enda hus. Liksom i Norge fanns här inga byar, men stora gårdar, där ganska många personer kunde bo tillsammans. Husen var inte av den norska typen med bruna fint timrade stockväggar utan var röd- eller gulmålade och brädfodrade och skiljde sig inte mycket från amerikanska

bondgårdar. Skjutsstationerna tycktes vara de mest betydande platserna utefter vägen och där fanns synbarligen de bästa åkrarna och byggnaderna.

Att åka efter skjutshästar var inte alls lika enkelt i Sverige som i Norge, om man inte hade skickat ”förbud” och beställt hästar. Folket behövde nu sina hästar mycket väl i jordbruket. Vid den andra skjutsstationen väntade vi i två timmar medan de skickade bud efter den bonde vars tur det var att hålla hästar. Troligen måste han ta dem direkt från hökörningen för att få dem piskade och hårt körda till nästa hållstation (sex miles), så som bara posthästar körs. För detta får han av den resande en riksdaler banko eller 40 cents för båda hästarna. Det är ett betungande och dumt system, som för länge sedan borde ha ändrats i ett land där man värderar människors och hästars arbete. I närheten av denna gästgivaregård såg vi de första tecknen på att vi närmade oss några fabriker: en lång rad av små enspända kärror, var och en lastad med en eller en och en halv bomullsbal, på sin mödosamma väg till spinnerier och väverier. Redan häri ser man svårigheterna för en fabrikstillverkning i en så avlägsen trakt. Fraktkostnaderna från hamnen blir flera dollar för varje bomullsbal.

Eftersom vi inte hade introduktionsbrev till någon och det var få som kände närmare till trakten, måste vi fråga oss fram från den ena skjutsstationen till den andra. Alla sade samma sak — att dessa bomullslorder, fastän alltjämt bönder, voro mycket rika och med glädje skulle välkomna främlingar.

Slutligen kom vi till en av de vackraste bondgårdarna utefter vägen med gårdsidan öppen mot vägen. Allt var ytterst rent och där såg trevligt ut; varken smuts, åkdon eller svin fanns på gårdsplanen, men där fanns stora lador och stall och allt tycktes ordentligt förvarat under tak. Själva manbyggnaden skuggades av svalt gröna bokar och lindar. Vi gick direkt till dörren och en fet rödlätt man klädd som en bonde tog emot. Min vän presenterade mig som en amerikan, och sade att vi önskade se något av hans tillverkning. Han svarade mycket älskvärt och bjöd oss stiga in. Sherry och portvin samt cigarrer bars

på tillsägelse in av en flicka. Han gjorde några frågor om Amerika — sedan reste han sig och slog i glasen, också vi reste oss, smuttade på glasen och bugade. Vår värd sade, att han tyvärr bara kunde visa oss sitt varulager, ty arbetet utfördes i hemmen i omgivningen och i hans fabrik ett stycke därifrån. Jag frågade om tillverkningens organisation och omfattning. Han svarade att han lämnade ut bomull till spinnerskor i hemmen och likaså garn till väverskorna, vilket de bearbetade för honom till ett bestämt pris. Han var också delägare i ett bomullsspinneri. Han sysselsatte omkring 1.500 spinnrockar i 15 olika socknar och omkring 1.200 vävstolar i hemmen.

Bomullen, som han importerade, uppgick till nära 2.000 balar om året; han betalade i löner omkring 3.000 kronor i månaden. Väverskorna (det är alltid kvinnor) kunde förtjäna omkring 36 öre om dagen, vilket är ungefär lika mycket som en dräng i jordbruket.

Vi gick ut för att titta på hans varulager. "Affären" låg i ett av bostadshusen på gården, och hit kom lantbefolkningen för att köpa av honom. De olika buntarna bomullstyg (calicoes) låg i högar i sovrummen i huset. De flesta var mönstrade i klara färger för klänningar och halskläden och näsdukar, många med mycket vackra färger och nästan alla handtryckta. Några få stycken hade tryckts och färgats i en närliggande fabrik. Han berättade att han alltid sålde varorna med tolv månaders kredit. Hals- och huvuddukar kostade från 6 till 8 öre alnen ($\frac{2}{3}$ yard); enkelt bomullstyg 5 öre, ylletyg 12 öre. I vävlön för dessa betalade han 2 öre per aln.

Sedan vi varit här en stund gingo vi på min önskan över till ekonomibyggnaderna för jordbruket. Ladorna hade inte den i Norge införda förbättringen med möjlighet att köra in på andra våningen, utan liknade de gammaldags ladorna i Amerika. Stallen var mycket väl hållna. Han hade 8 eller 10 hästar, somliga tydligen av god härstamning och efter vad han sade, värderade från 75 till 250 kronor. Säden i ladorna bestod till största delen av råg och korn. Här fanns särskilt brygghus och bagarstuga. Jordbruksredskapen liknade mera de amerikanska än de jag sett i Norge. Det enda maskinella hjälp-

medel jag såg var en stor tröskvandring, som drogs runt av hästar. Allt vad gården producerar användes i det egna hushållet.

Ungefär klockan 9 kallades vi in till supé. Först åt alla stående ”smörgåsbordet” eller smör, bröd, ost och sill, de andra tog ett litet glas brännvin härtill. Sedan stod alla några ögonblick med knäppta händer för en tyst bordsbön som avslutades med en bugning, varefter vi satte oss till bords. Den första rätten bestod av abborre, som bjöds omkring till var och en av en nätt klädd flicka; sedan bjöds harstuvning på samma sätt och därefter en mycket delikat kaka som åts med sås till (munkar). Det serverades inget te men öl, portvin och sherry. Det enda som tydde på värdens samhällsställning var hans arbetskläder och att hans hustru inte satt med vid bordet. Sedan måltiden var över steg vi upp och skakade hand med värden och tackade för maten.

I behaglig tid visades vi till ett trevligt sovrum, tjänsteflickan hämtade skor och kostymer för borstning, och vi lade oss till vila på fjäderbolstrar för att snart drömma om långt avlägsna platser.

Inte alltför tidigt nästa morgon serverades kaffe i ett angränsade rum. Det var salongen eller festsalen i huset med mycket trivsamma möbler; sekretärer målade i vitt och guld och en ungefär sju fot hög klocka också vitmålad och med förgyllda lister. Där fanns några nätta små bord men inga gardiner och golvet var av omålade bräder. Klockan nio samlades man till frukost i salen på nedre botten. Även detta rum hade fina möbler, här av polerad björk, och ännu ett golvur, bordet var dukat med vackert nysilver. Golvet var utan mattor och små spottkoppar fyllda med granriskvistar stod här och var på grund av skandinavernas vana att spotta. I alla hörn fanns enkla träbänkar som på ölkaféerna i Amerika.

Värden är en jovialisk man som hjärtligt hälsade oss godmorgon. Vi började åter med bröd, smör och salt kött som inledning till måltiden, men vi tackade nej till portvinsglasen som åter bjöds. Samma tysta bordsbön och måltiden kunde börja. Patron, som han kallas, frågar om Amerika, talar om att han får sin bomull direkt från Mobile och New Orleans genom agenter i Göteborg, men får betala dyrt

för frakten från hamnen och hit. Han anser amerikanerna för ett mycket begåvat folk, men frågar som överallt: ”Hur kan en sådan nation bibehålla slaveriet? Jag är säker på att Ni kommer att upphäva det till slut.” På vår fråga om de svenska planerna på frihandel kommer att skada hans affärer, svarar han, att det tror han inte. Engelsmännen kan inte göra de grövre tygerna billigare än svenskarna och de kommer aldrig att ha tyger i tillräckligt många olika färger för att tillfredsställa folket här. Det går bara med handtryck. Men ifråga om fina mussliner, säger han, ligger de långt före oss, och där kan vi inte konkurrera.”

I hans egenskap av större jordägare eller godsägare frågar vi om skolväsendet. Han vet inte mycket därom, men anser att det var bra före den nya skollagen och att det är ogenomförbart med en fast skola i var församling. Han föredrar de ambulerande skolorna. Han säger, att de redan ha dryga skatter utan att bygga skolor. Undervisningen kan prästerna sköta. Det visar sig dock, att kyrkoherden är en gammal man med en bra gård och två eller tre medhjälpare (komministrar) och att han inte besväras sig med sådant.

Genom detta korta referat av vårt samtal är det svårt att få fram den ton av likgiltighet och brist på intresse för hela skolproblemet som denne man visade, och ändå var han en ”self-made” man. Genom sin egen begåvning och energi hade han byggt upp en mycket betydande fabriksverksamhet och förtjänat en förmögenhet. En kraftfull, begåvad man — en av dem som kommer att införa modern effektivitet och företagsamhet i Sverige.

Men jag får inte glömma vår frukost, som serverades med stor gästfrihet och belevat, med servetter, vin, fisk och olika rätter efter varandra men utan te eller kaffe. Värdinnan, som tydligen var av bondesläkt, men som imponerade på oss som en mycket värdig och intelligent kvinna, satt inte med vid bordet. Patron liknade mycket en farmare från någon av staterna New York eller Pennsylvania, med föga skolbildning men god praktisk uppfostran. Vi frågade honom om politik. Han ryckte på axlarna och förklarade att han hade ingen-

ting med politik att göra. En vävnadsförläggare från R . . . skickades alltid som deras representant till riksdagen och det var aldrig någon som satte sig emot honom. Regeringen och prästerskapet fick, enligt hans åsikt, igenom allt enligt sin önskan i bondeståndet. Han hade rösträtt till sitt stånd i riksdagen. Slutligen tog vi avsked av honom, verkligt tacksamma för hans gästfrihet och mycket intresserade av vad vi sett vid vårt besök.

Handväverskor

Vår värd skickade oss vidare till några av sina tillverkare, som bodde ett stycke därifrån. Husen voro nätta små timmerstugor omgivna av blomrabatter och potatisland med i allmänhet två rum. På det första stället var rummet öppet till ryggåsen och med flera fönster — allting inomhus var rent och vitlimmat till och med eldstaden. Fyra kvinnor med rödblommiga glada ansikten arbetade vid sina vävstolar, en av dem var helt ung. De vävde enkla huvuddukar och schalar i klara färger. Hemmet gav intryck av trivsamt och lycka. Där fanns bländande vita gardiner och blommor i fönstren. Kvinnorna bar alla silverbroscher. De betalades av patron per styck och tjänade från 20 till 27 öre om dagen, den yngsta, ännu bara en flicka, ej mer än 12 öre. Det är ingen dålig förtjänst i ett land där en snickare ofta inte tjänar mer än 30 öre om dagen. Något som är karaktäristiskt för svenska bondehem är de många sovplatserna för både män och kvinnor i vardagsrummet. Som vanligt såg sängarna ut som ett slags väggfasta träskåp i ett fall med sängomhängen.

Flickorna talade mycket trevligt och belevat. När vi gick lade vi märke till den nätta spetsiga, nästan gotiska farstukvisten av omålat trä, som byggts framför dörren. Detta besök gav ett tilltalande intryck av hemvävnaden på landet. En jämförelse mellan deras glada, friska utseende och det tärda uttrycket hos engelska fabriksarbetare, mellan ett drag av en viss samhällsställning och värdighet hos de förra i motsats till de bekymrade och slitna ansiktena hos fabriksarbetarskorna, gav ett stort försteg åt hemarbetet.

I nästa stuga vävde de enkelt vitt bomullstyg. Hela inredningen var likadan som på föregående ställe och flickorna hade samma robusta, behagliga utseende. En mycket gammal man spolade garnet på små rullar. Vi talade med dem och de uttryckte inget missnöje utan tycktes belåtna med sitt arbete. Min vän säger att alla kan läsa och skriva, vilket var och en måste kunna, som vill bli konfirmerad inom den lutherska kyrkan. På söndagarna säger han, att de bär vackra dräkter med värdefulla silversmycken, som ofta ärvts från tidigare generationer.

Vi for sedan ganska länge på vackra småvägar mellan kullar och skogar för att besöka fabrikena längre bort. Man hade sagt mig, att detta var en tätt befolkad del av Sverige. I så fall måste vi vara långt från bostadsområdena, ty vi såg sällan ett hus och inte någon by. Bondgårdarna voro små och jorden mager. Vägen passerade många vattendrag och liksom i New England i Amerika var detta tydligen ett område som bäst lämpade sig för industri och de möjligheter som kunde finnas för jordbruk försumrades tydligen för denna nya arbetsform. Man odlade havre, korn, råg och potatis. Vi såg inte till några fruktträdgårdar.

Svensk hemtillverkning

Den första fabriken vi visades till efter besöket hos väverskorna hade byggts år 1853 (Rydal). Fabriksbyggnaderna var av sten med de omgivande bostäderna av trä. Föreståndaren bjöd in oss i sitt vardagsrum och vin och cigarrer bjöds som alltid. Vi tackade bestämt nej och fick slutligen skåla med honom i vanligt vatten. Lyckligtvis talade han engelska och hade flera engelska arbetare och förmän på fabriken. Det är ett spinneri med 200 anställda och 16.000 spindlar. Kapitalet var från början 150.000 kronor; omkring 170.000 kronor har hittills investerats med mycket god vinst. En av engelsmännen visade oss omkring. De flesta anställda var kvinnor men många barn arbetade mycket skickligt vid spinnmaskinerna. Somliga kunde inte vara mer än 7 eller 8 år. I allmänhet var de bleka och såg klena ut.

Förmannen visade på det ena barnet efter det andra, som gått och tiggat utefter vägarna och nu blivit flitiga arbetare hos företaget. Alla barn måste varje dag besöka skolan vissa timmar, sade han, och enligt svensk lag måste alla företag med barn anställda också ordna skolundervisning. Jag frågade honom om svenskarna förstod sig på maskinerna. ”De är mycket duktiga vid spinnmaskinerna, då de ha stort tålamod”, svarade han. ”Men med kvinnorna är det svårigheter. De ha aldrig varit vana vid sådant oavbrutet arbete. Hemma har de alltid varit vana att prata och pladdra under arbetet och jag har mycket svårt att lära dem att vara uppmärksamma och vaksamma. De är så oberäknliga. I Sverige kan inte två kvinnor mötas utan att ta sig en liten svängom (‘without a little dance’) och det går ju inte an här. Det är en ung nation, mycket ung. Allting är nytt här, till och med de hårda bergen. De är alla naturprodukter. Det kommer att ta tid, mycket tid, sir, innan de blir som engelsmän och amerikanare.”

Jag frågade hurudant det moraliska tillståndet vid fabriken var, och fick till svar: ”Det är gott, mycket gott. Det har varit en stor uppryckning under de sista två åren. Det är förstas inte som i England. Ni vet hur det är med kvinnorna — de ser inte på dessa saker på samma sätt som vi. Jag tror att de faktiskt finner det hedervärt att bo tillsammans utan ceremonier som en familj, ingen vet riktigt hur. Män och kvinnor sover ju i samma rum och tycker att det är fullt naturligt. De bryr sig inte om en massa saker, som en engelsk kvinna aldrig skulle finna sig i. Men jag tror inte att vi har mer än ett eller två utomäktenskapliga barn om året och det är mycket litet för att vara här.” — ”Hur är det med superiet?” frågade jag. ”Det är inte så farligt nu. Också i det fallet har det skett en stor förbättring. När jag kom hit kostade en kanna (gallon) brännvin omkring 9 pence, nu kostar den 3 eller 4 shilling. Regeringen har lagt hög skatt på brännvinsbränningen och det är svårt att komma åt. Naturligtvis super de sig fulla ibland, men det är inte så ofta.”

Han uppgav att kvinnorna vid styckarbete kan tjäna från 1.50 till 1.75 kronor i veckan. Männerna från 1.50 till 3.50 kronor och barnen

från 10 till 24 öre om dagen. Frakten med bondeskjutsarna från Göteborg eller Varberg går bara den till 5 eller 6 kronor för varje bal. När järnvägen till Borås blir färdig kommer de att ligga nära detta viktiga kommunikationsmedel. Maskinerna i fabrikena är alla från Manchester.

Vi besökte skolan. Där var 53 lärjungar och en gammal man med ganska dumt utseende som lärare. Alla barnen läste i korus ur katekesen, tydligen utan mera uppfattning om de heliga ordens innebörd än om det varit indianska besvärjelseformler. Detta är vad svenskarna överallt kallar för religionsundervisning.

Då vi gick ut därifrån anmärkte engelsmannen: ”Här är det inte som hos oss. Folket har inte mycket kunskap i sådana frågor, men de måste vara konfirmerade, annars kan de inte få ett ämbete eller andra rättigheter, och de går till nattvarden som ett slags skyldighet. Kanske några av dem är verkligt religiösa, stackars vareler, men jag tror inte de flesta av dem bryr sig mycket om det hela. Det överlåter man till prästerna.”

Åter for vi vidare genom ett ganska pittoreskt landskap, ännu ej uppodlat och glest befolkat mot andra fabriker. Den första vid V (Viskafors) var en stor stenbyggnad av samma typ som de bästa fabrikena i Lowell eller Lawrence. Byggnaden var inte helt färdig men maskinerna — alla från England — var installerade. Fabriken var avsedd att sysselsätta 600 arbetare med omkring 1000 vävstolar, till största delen efter vad jag förstod avsedda för tillverkning av färgade bomullstyger och den drivs med vattenkraft. Denna fabrik liksom de som vi senare besökte ägs av en hemmansägare — Sven Erikson — som genom sin duglighet har arbetat sig upp till en av de rikaste fabrikörerna. Vid hans andra fabrik, några mil längre bort, vid Rydboholm, väver man och färgar bomullstyger, lakansväv, ylletyger m. m. Där är 450 anställda, 282 vävstolar och tillverkningsvärdet är 800.000 kronor.

Vid denna fabrik finns flera byggnader för färgning, torkning o. s. v. liksom arbetarbostäder. I kontorsbyggnaden fanns magasin för

varor och de förvarades inte här i bostadshus. Herr E:s hem låg strax intill och såg mycket trevligt och komfortabelt ut. Han har enligt vad vi fick veta byggt en kyrka och underhåller en skola för sina anställda. Kvinnornas löner uppgår här till omkring 24 öre om dagen, männens till 1 krona. Det finns ett antal engelsmän anställda vid företaget.

Medan vi stod och väntade körde flera karrioner fram och fick nya hästar förspända och sedan de resande hade diskuterat några frågor med folket på kontoret for de vidare. Det var uppköparna, som tas mycket väl om hand och gratis skjutsas från det ena företaget till det andra.

Sedan vi lämnat denna fabrik kommo vi till ett mera uppodlat och välmående landskap med en bred dal med mycket vackra och rymliga bondgårdar vid dalsidorna. På varje gård fanns sex till åtta hus och åkrar som verkade mycket bättre skötta. Husen är vanligen av trä med två eller tre våningar, målade i någon behaglig dämpad färg och med franska fönster. På många håll finns stora stallbyggnader och eleganta resvagnar står på gårdarna. Detta är bonde-fabrikörernas speciella distrikt — folk som är lika självständiga och stolta som någon annan, men som inte ännu helt har förlorat sitt ståndes särprägelse. De utgöra ett mellanting mellan gammal och modern tid.

Jag observerade med intresse moderna badhus vid åstranden nära några av gårdarna.

Vi körde fram till en av de förnämligaste gårdarna, steg in och förklarade för ägaren att vi gärna ville se hans varor. Här låg dessa åter uppstaplade i vardags- och sovrum: färgrika schalar, näsdukar, klänningstyger av bomull m. m. Folket arbetade hemma åt förläggaren och kom dit med sina varor. Han sålde även till gårdfarihandlande, alltid med 12 månaders kredit mot 2 procents ränta per månad. Priserna voro mycket låga.

Förläggaren själv såg mer ut som en bonde än någon av dem vi förut träffat, med låg panna och djuransikte.

Härifrån for vi till prästgården, ett bekvämt trevåningshus på en

höjd omgivet av trädgård och park, där vi presenterade oss. Prästen bjöd oss enträget att äta supé och var sedan lika ivrig att vi skulle stanna över natten. Då ett avslag tydligen skulle sårå hans gästfrihet gav vi till slut efter och tillbringade natten där med kusk, vagn och allt.

Präst och jordbrukare

Jag berättade för honom att jag var speciellt intresserad av att studera skolorna i Sverige, och frågade om dessa i hans församling. Jag hade tydligen kommit in på ett ömtåligt ämne. Han framlade bekymrat sina klagomål. Sedan regeringens nya bestämmelser trätt i kraft, om inrättandet av en skola i varje församling, hade de tidigare befintliga ambulerande skolorna slopats och nu bor folk så långt från skolan, upp till 4—5 miles (6—8 km), att barnen inte kommer dit regelbundet. Dessutom blev barnen genom raserandet av det gamla systemet alltför mycket skilda från föräldrarna. Läraren i de ambulerande skolorna fick förut ofta hjälp av föräldrarna och dessa kände ett personligt ansvar för barnens framsteg. Nu vilar undervisningen helt och hållet på läraren, som inte är fullt kompetent härför. Han har gått ett år vid seminariet (Normal school) i Göteborg, men det har inte givit honom tillräcklig utbildning, och särskilt i religionskunskap kan han inte meddela barnen tillfredsställande undervisning.

Jag framkastade ett förslag huruvida det inte skulle vara bättre att helt befria läraren från religionsundervisningen och överlåta denna till honom själv (prästen). ”Ja”, svarade han, ”det skulle det vara, men om de kan få en grund och lära sig de elementära principerna skulle det vara till stor hjälp för mig i den påföljande konfirmationsundervisningen.”

Min vän framhöll att två skolor, en ambulerande och en fast, skulle övervinna svårigheterna med de långa vägarna o. s. v. Herr L. medgav att så skulle bli fallet, men tvivlade på att folket skulle vilja betala de nödvändiga skatterna. Oppositionen var redan stark mot de höga kostnaderna för skolorna.

Vi nämnde nu greve Rudenskölds plan, som redan prövats: att ha

mindre småbarnsskolor, där undervisningen sköttes i hemmen av någon gammal kvinna eller duktig flicka till ringa kostnad, vilka skulle utgöra förberedelse för folkskolan ("established school"), så att föräldrarna fick någon del i uppfostran och bekymmerna med dyra kostnader och långa vägar undveks. Han trodde att ett sådant system skulle lyckas. Vi frågade, om religionsundervisningen när den var ett skolämne inte kom att uppfattas av barnen på samma sätt som andra läxor och inte som en livsfråga. Han medgav att det ofta blev fallet, men sade att de bör i alla fall ha kunskaperna, då de är nödvändiga för konfirmationen.

Om folkets moral, såväl fabriksarbetarnas som hemvävarnas, gav han nästan alldeles samma uppgifter, som vi hört förut under resan, att folket här, även om tillståndet kunde behöva förbättras, var bättre än folket i allmänhet inom denna samhällsklass på andra håll i Sverige.

Statistiken börjar faktiskt visa att det inte är fabriksarbetet utan snarare jordbruket som drar med sig lägre moralbegrepp; det vill säga där fabriksarbetet är en försörjningsform och inte ett medel att förtrycka de fattiga och svaga.

Nykterhetsföreningarna ansåg han i stort sett hade misslyckats. Man skrev in sig men bröt snart mot löftena, men brännvinsdrickandet hade minskat avsevärt, främst tack vare de strängare bestämmelser regeringen utfärdat. Han upplyste oss om att i församlingen här bodde fyra eller fem tusen personer och att där fanns fyra präster och fem skolor.

Klockan nio slog vi oss ner till en enkel men god supé där mjölk serverades istället för vin, som annars alltid var brukligt. Efter den tysta bordsbönen och handtryckningar visades vi upp till sköna bäddar i rum på andra våningen.

Häriifrån gick vår färd vidare genom ett mycket bördigare landskap med välskötta fält med vete, råg och havre. Bondgårdarna hade två eller tre våningar, var snyggt målade och hade vackra fönster, alla hade rymliga gästutrymmen, bagarstugor och stall. Här bor de rika,

aristorkatiska svenska bonde-fabrikörerna — en klass, som inte ännu har lämnat sin gamla samhällsställning, men som genom rikedom och företagsamhet med säkerhet snart kommer att vara helt moderniserad. Komministern följde oss till en av de äldsta av dessa förläggare-godsägare, som nu mera till största delen dragit sig tillbaka från affärerna. Hans föräldrar hade, berättas det, varit så emot den nyinförda fabriksstillverkningen i Sverige, att de hade satt en heder i ”att inte någon sin ha burit en enda bomullstråd på kroppen”.

Husen på gården låg som vanligt i fyrkant och man kom in i bostadshuset från gårdsplanen. Bonde-fabrikören mötte oss i dörren. Det var en lång värdig man med små finskurna anletsdrag, håret benat i mitten och med ett ansiktsuttryck som vittnade om intelligens och karaktärsfullhet. Hans rock var av allmogesnitt, svart och räckte till fotknölnarna, han bar kortbyxor, en åtsittande svart väst och svart halsduk utan krage. Hans hustru, en mycket hjärtlig livlig kvinna bar den traditionella färgrika dräkten. Vi visades genom en stor tom salong med enkla träbänkar i hörnen och den vanliga stora klockan i vitt och guld, in i ett annat mindre rum, som inte skilde sig från vilket modernt förmak som helst med en bekväm soffa, ett divanbord och franska amplar.

Konversationen rörde sig först om vädret och grannarna. Det enda anmärkningsvärda yttrandet var då husmodern nämnde, att ”fru X hade rest till doktor D. för sin gallattack för att försöka med *gymnastik*”. Jag frågade vad det var för behandling. Hon förklarade att man tog små doser medicin i stället för stora. Min vän utbrast: ”Å, ni menar homeopati”. ”Ja”, svarade hon, ”jag vet att det var någon av de här nya kurer, men det är jag som blivit rekommenderad gymnastik.” Det tycks som om bruket att använda gymnastik vore lika vanligt och lönande i Sverige, som homeopati är hos oss. Den består av vetenskapligt sammanställda serier av rörelser och muskelträning, som sägs vara av oerhörd nytta särskilt för kvinnor med nervösa besvär.

Naturligtvis sades det till om vin för att bjuda oss välkomna, men

vi avböjde och frukt och mjölk bars ut till en berså i trädgården. Här läste vår värd upp för oss en petition i skolfrågan, som han och några andra förberedde för att framlägga för kungen. Som prästen hade berättat fungerade inte det nuvarande systemet bra. Dessa rika bönder önskade att flera ambuleringe skolor skulle inrättas i pastoratet och att de skulle betalas med allmänna skatter.

Jag förstod, att prästmannen var ganska mycket emot detta, men att han inte ville stöta sig med sina förmögna församlingsbor, han ansåg likväl förslaget alltför dyrbart. Vid en nyligen hållen sockenstämma hade det råkat bli så, att de som önskade flera skolor ej var närvarande, och fastän man tidigare hade röstat för flera skolor på det allmännas bekostnad, hade nu den sista stämman tagit upp frågan på nytt och röstat för ett annat förslag, och detta beslut hade vidarebefordrats till regeringen. Denna petition skulle nu klarlägga hur det gått till och begära att ministern skulle ingripa till fördel för det mera omfattande förslaget. Min vän ansåg att dokumentet var mycket väl formulerat.

Efter mycket diskuterande tog vår värd oss med för att visa sitt varulager, som fanns i ett av gårdshusen, upplagt i mycket trevliga rum. Kvalitéerna var ungefär de samma som vi sett förut. Han hade inget stort lager, då han så gott som slutat upp med affärerna och nu ägnade sig åt jordbruket. Tillverkarna kom hit med varorna och han köpte med tolv månaders kredit eller drog av 12—15 procent då han betalade kontant.

Innan vi tog avsked ville han nödvändigt dricka en skål och tjänsteflickan kom in med rehnvin, bordeaux och champagne.

På det hela taget fanns här en egendomlig blandning av moderna rikemansseder och gamla bondebruk. Värden gjorde under hela vårt besök intryck av att vara en klok och distingerad man, en gentleman av naturen ehuru klädd i bondekläder. Sådana män kommer slutligen att höja sin klass — rikedom och de vanor som följer därmed kommer att medföra intellektuella behov. Barnen måste få utbildning. (Sonen här i huset var vid Handelsinstitutet i Göteborg.) De kommer

att — åtminstone i lärdom — vara överlägsna sin föräldrar. Efter en eller två generationer skall här finnas en klass, som inte avsevärt skiljer sig från amerikanerna i New England: the Yankees of Sweden.

I Älvsborgs län, med ett invånareantal av 246.000, såldes under åren 1846 och 1849 följande handvävda tyger:

| | 1846 | 1849 |
|------------------------------------|-----------------|-----------|
| Bomullstyger .. Eng. yards: | 4.458.300 | 5.828.259 |
| Linnevävnader | 317.800 | 299.990 |
| Yllevävnader | 392.080 | 419.998 |
| Schalar och filter styck | 1.458.956 | 1.393.212 |
| I Gävleborgs län såldes år 1849 .. | 1.458.666 yards | |
| Västernorrland | 200.600 | „ |
| Halland | 257.650 | „ |

DET SENMEDELTIDA SNÄRSBOFYNDET MULLÖGER OCH BÄCKEN

AV

NILS G. WOLLIN

I Snärsbo, Sexdrega socken i Kinds härad, mellan Svenljunga och Borås i Västergötland, kom en bonde, när han en dag 1907 arbetade på sin åker, att med plogen stöta på ett märkligt depotfynd. Det införlivades med Borås museums samlingar och består av två handfat (mullöger), fem bäcken av mässing, en ljusstakefot av samma material samt av sex tenndiskar.

Mässingsbäckena har en typ och karaktär, som daterar dem till tiden 1400-talets senare del—1500-talets förra hälft. Diskarna är också senmedeltida. Tack vare inristade vapen och initialer kan de närmare bestämmas till tid och rum. Vi kan nämligen konstatera ätten Kijhls vapen. Initialerna P. K. för tillbaka till ägaren Peder Kijhl. Severin Kihl inflyttade till Sverige från Holstein. År 1523 var han i Gustav Vasas tjänst som hövitsman för två fanor tyska soldater på krigståget mot Halland. Två år senare fick han i förläning Kinds härad i Västergötland. Året därpå (1526) nämns han bland västgötaadeln. Efternamnet ändrades till Kijhl. Tiden 1530—46 var han hövitsman över det viktiga Älvsborgs slott och län. I Västergötland ägde han flera gårdar, bl. a. Apelnäs i Roasjö socken strax väster om Sexdrega. Efter hans död 1553 ärvdes Apelnäs av äldste sonen Peder. Denne hörde till de svenska adelsmän, som förseglade Gustav I:s testamente. Efter en tid som överste i Småland blev han 1571 befallningsman på fästningen Gullberg vid Göta älv öster om nuvarande Göteborg. Det var samtidigt med att en stadsplan uppgjordes för

Gullberg. Borgarna som bodde vid Älvsborgs fäste skulle flytta över till den nya staden. Men förslaget blev aldrig realiserat. Peder Kijhl dog den 27 september 1588 och begravs i Sexdrega kyrka.

En son till denne välbetrodde Peder Kijhl till Apelnäs, som alltså var ägare till åtminstone några av de nämnda tenndiskarna, hade en son Nils. Förutom Apelnäs kom denne att inneha flera gårdar i Estland och Finland. Efter studier i Greifswald blev han 1593 hertig Karls kammarjunkare, året därpå befallningsman på Stockholms slott med staden och "bägge malmarna" inbegripna, senare överste i Finland och befallningsman på Åbo slott. Han dog på en av sina finska gårdar år 1636.¹

Ej endast några av tenndiskarna utan även depotfyndets andra föremål bör ha tillkommit före 1588. Några av kärnen skulle jag vilja datera betydligt tidigare. De skulle mycket väl kunna ha varit arv efter fadern Severin Kihl. Inget motsäger att en del medfördes av honom, då han flyttade hit från Holstein.

När föremålen nedgrävdes i jorden kan givetvis ej bestämmas. Men eftersom Nils Kijhl vistades fjärran från Apelnäs under 1500-talets slut och 1600-talets början och det var oroliga tider, kan man räkna med att metallföremålen gömdes då. Nedgrävningen kan knappast ha inträffat långt in på 1600-talet, för då hade man ej gärna sparat tenndiskarna utan smält ned dem.

I det följande kommer vi av utrymmesskäl att endast behandla handfaten och bäckena för att studera tenndiskarna i en följande årgång av årsboken.

Den äldsta formtypen representeras av det mässingshandfat (handbäcken), som meddelas i fig. 1. Det är kullrigt med inåt sluttande sidor och cirka 1,5 cm rakt utstående brätte (diameter cirka 32 cm, djup cirka 9,5 cm). Typen går tillbaka på de med emalj dekorerade, små handbäcken, vilka under romansk tid tillverkades i Limoges² och exporterades vida omkring (ett i storlek som en desserttallrik i Museum für Kunsthandwerk i Frankfurt a. M.) och framför allt på de handbäcken, som efter Anton C. Kisas år 1905 framställda förslag

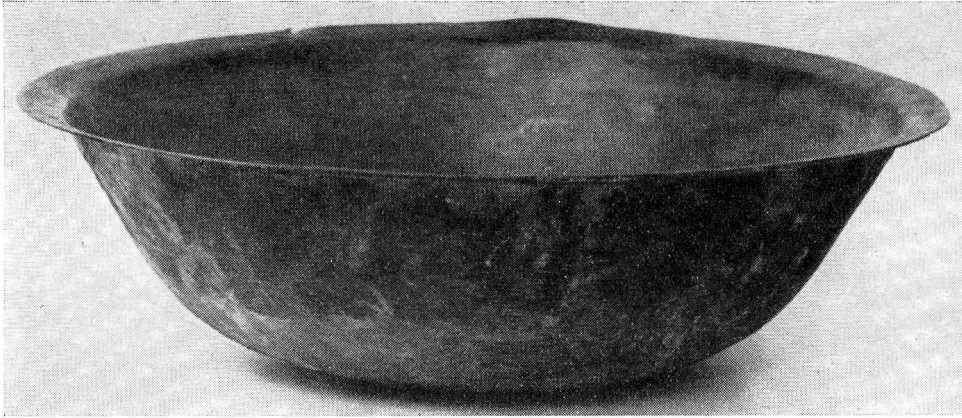


Fig. 1. Mullög av mässing. Borås museum (3081). Foto RKM.

ganska missvisande brukar betecknas Hansaschüsseln, missvisande därför att typen tillkom före Hansans bildande och har påträffats även i korstågens Palestina. Jag behåller dock här benämningen, eftersom den fått allmänt burskap³. Vi måste emellertid ha i tankarna, att Hansastäderna ej är de enda fyndorterna. Denna föremålskategori har sitt konstnärliga och litterära värde tack vare sina bildmässiga inristningar, vilka Josepha Weitzmann-Fiedler nyligen tolkat i en uppsats i *Zeitschrift für Kunstwissenschaft* (Berlin 1956)⁴. Bilddekorerna är i motsats till Limogesproduktionen oenhetlig. Motiviskt kan den indelas i tre grupper: 1 bibliska föreställningar och legender, 2 klassisk mytologi, 3 Dygder och Laster. Kärlen var ofta förgyllda och måste ha använts både i sakralt och profant sammanhang. Även det profana handfatet kunde utgöra ett led i meningsfyllda, ceremoniella handlingar. Fredrik Grøn⁹ har kunnat påvisa sådana från sagatiden och medeltiden. I Sverige fortlevde liknande ceremonier under både renässans och barock.

Förekom tvål vid handtvagningen? Grøn anser att man blott sköljde av handen och sedan torkade sig [9 s. 186]. Vid den ceremoniella tvättningen var detta givetvis fallet, men ej annars. Därpå tyder den ej obetydliga import av tvål som gjordes under 1500-talet. Tvål ut-

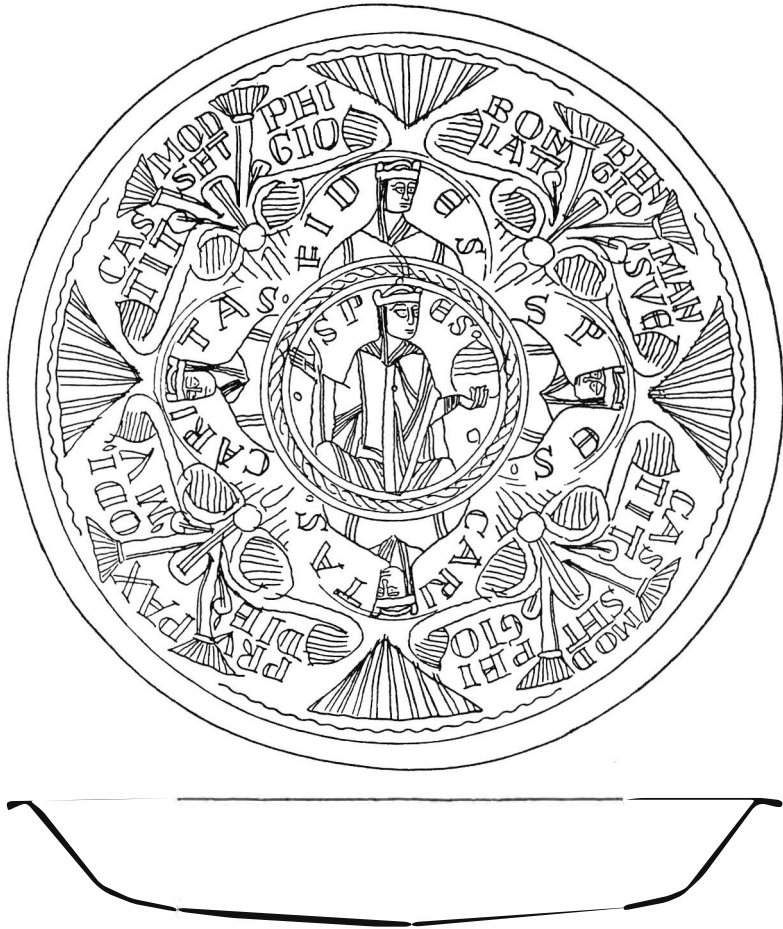


Fig. 2. Graverad bronskål. Kulturen, Lund. Ur Kulturen 1941.

gjorde gåvor inom svenska högreståndskretsar. Den förnämligaste kom från Venedig.

Produktionen av Hansaschüsseln tycks ha utgått från verkstäder och ateljéer i Niederrhein, Belgien, Lothringen, Rhenländerna, Hildesheim och England⁴. I Sverige finns fyra exempel på denna dekorerade kärngrupp, samtliga utgörande markfynd, gjorda i Lund⁵ (ett meddelas i fig. 2). Nationalmuseum i Köpenhamn äger sex stycken. Dessa har påträffats i olika delar av landet vid mossgrävning, vid ålfiske och

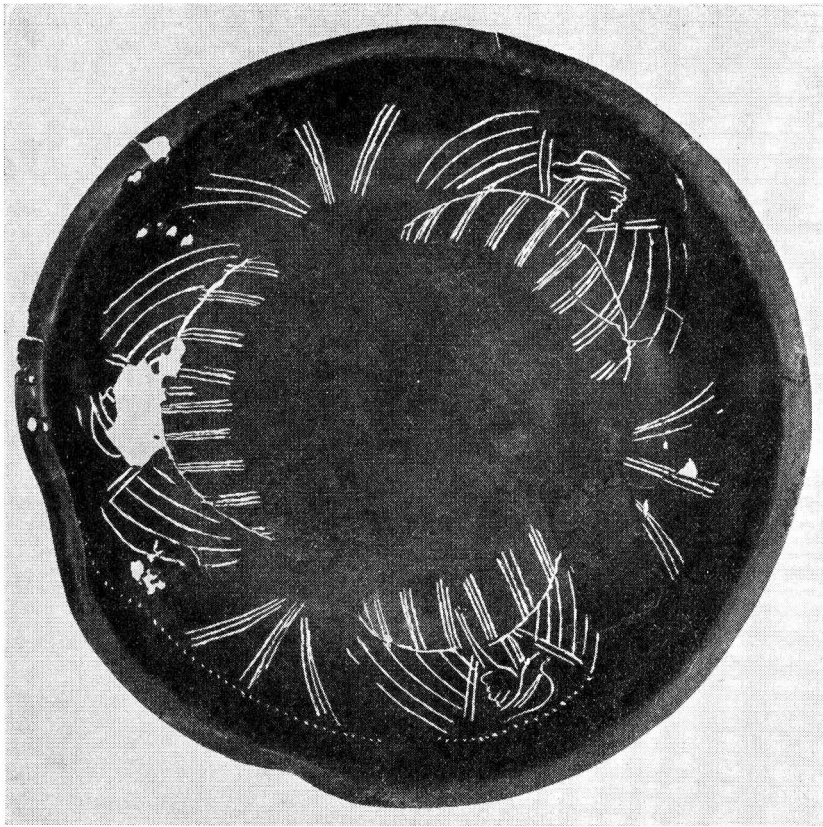


Fig. 3. Graverad bronskål, 1300-talets f. h. Nationalmuseet, Köpenhamn.
Foto DNM.

nyligen ett vid grävning i Næsholm. Det sistnämnda, primitiva kärlet, som Wilhelm la Cour ämnar publicera⁶, dateras av honom till 1300-talets förra hälft (N. 1032; diam. 23 cm, djup 8 cm, brättet 4 cm; fig. 3). I Norge har man funnit ett kärl hörande till denna omfattande grupp (Universitetets Oldsaksamling, Oslo) och i Kumoinen i Finland⁶. Varken i Kisas eller i Weitzmann-Fiedlers arbeten nämns mer än tre stycken av kärlden i Norden.

De i Sverige och Danmark befintliga "Hansaschüsseln", de enda vilkas profil jag haft tillfälle att avteckna, har emellertid — och jag

misstänker att det gäller hela beståndet — ej det djup, som Boråskärlet har. Samtliga är tämligen låga och har smalt, horisontalt brätte. Jämför profilerna i fig. 2 och 1. För att veta hur man riktigast bör beteckna den nämnda handbäckentypen i Borås, har man den enastående möjligheten att jämföra den med ett liknande kärl, som år 1869 påträffades vid stranden av Bråtorpsjön i Åkers socken, Södermanland (diam. 26 cm, djup 4,5 cm; Strängnässaml. nr 889, sedan 1946 i Nyköpingshus)⁷. Det märkliga med detta mässingskärl (fig. 4a) är att det på utsidan i runor har inristat ordet "mudlög" (mundlög, fig. 4b). Det framgår av fig. 4b att ristaren, som använt det s. k. helstugna runalfabetet, först ristat l men sedan ändrat det till ett D. Han har alltså varit osäker på vilka av två uttrycksformer, som han skulle välja. I versionen mundlög är ordet mund = hand ännu levande. Jämför ordstävets: morgonstund har guld i mund! Denna gamla betydelse är belagd i Östgötalagen (1200-talets slut)⁸. Enligt Elias Wessén kan de två varianterna mundlög och mullög mycket väl ha använts jämsides, t. o. m. av samma person. "Den oassimilerade formen mundlög synes ej tidigare vara belagd från svenskt område" än beträffande ifrågavarande kärl (Wessén).

Ursprunget finner vi i det isländska mundlaug, alltså tvätta handen, handfat. I det gammalnorska språket förekommer både mundlaug och handlaug. Sagalitteraturen har ofta använt ordet. Ännu under 1800-talets andra hälft var namnet i bruk i Setesdalen⁹. I Sverige var beteckningen vanlig under medeltiden. Söderwall ger ett flertal exempel. SAOB har belagt mullög (mullögh) i tryckta skrifter under tiden 1529—1637. Går vi till handskrifter, såsom städernas bouppteckningar, finner vi över hela landet en eller annan mullög i de svenska hemmen. Men småningom dog ordet bort eller fick hos allmogen en annan innebörd. Rietz ger i sitt Svenskt dialekt-lexikon flera exempel. Så sent som år 1958 påträffade jag benämningen i Järvsö, där en 80-årig bildad dam använde ordet som namn på ett cylindriskt mässingsbäcken (diam. 34,5 cm, djup 9,5 cm). Det nyttjades vid tillredningen av ostkaka.



Fig. 4 a. Mullög av brons med kärlbeteckningen angiven i runor. Nyköpingshus. Foto ATA.



Fig. 4 b. Runinskriften på ovanstående.

Det är nu vanskligt att avgöra om man i Norden under 1400- och 1500-talen alltid kallade kärl av Bråtorpstyp för mullög och de mera höga kärl, som vi i det följande kommer att behandla, för bäcken. Det är emellertid genom talrika belägg i svenska inventarier och boppteckningar oomtvistligt, att man skiljde mellan mullög och bäcken. Men då frampå 1500-talet beteckningen handbäcken och handfat blev allt vanligare, och man vet att bäckena även användes för hand- och fottvagning, måste man — med erfarenhet från andra föremålsgrupper — utgå ifrån att vokabulären var ej endast glidande utan också nyckfull. De olika namnen kunde stundom betyda en och samma sak. Sålunda använde man i Åbo slott 1558 uttrycket handfatsbäcken. Efter det 1566 avlidna riksrådet Karl Holgerson Gera och hans hustru

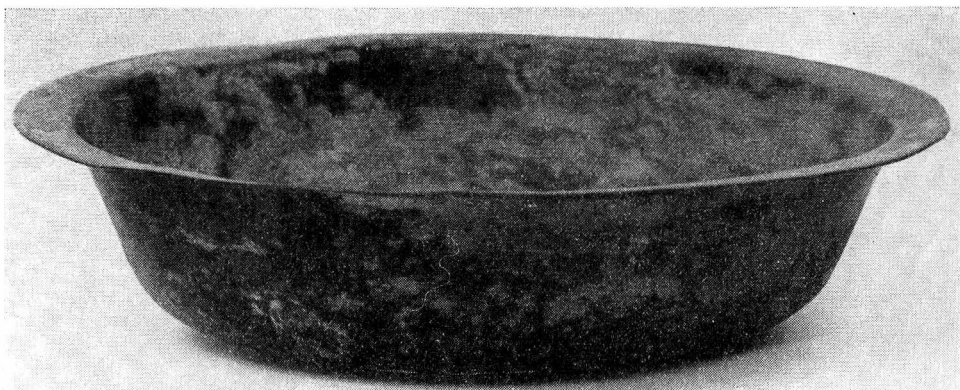


Fig. 5. Mullög av mässing. Borås museum (3080). Foto RKM.

Kristina fanns bland kvarlåtenskapen minst fyra ”mullinger” men samtidigt förekom uttrycket ”wathubecken” (UUB X 265 g)¹⁰. Så sent som 1653 förekommer ”handfat mullöga” och tillhörande handfat (bouppt. 19/7 Sthlm stadsarkiv). När i Svartsjö slotts inventarier år 1628 uppfördes två stora gjutna ”malöier medh belätte”, misstänker man att det var fråga om mässingsbäcken. Tabellen, återgiven på sid. 96, ger några exempel på de tre kategoriernas inbördes förhållande. Vanligtvis är antalet lågt. Men metallen var dyrbar. Drottningen skänkte fru Tord Bonde två bäcken 1546—47. År 1549 tog en av prinsessorna ut ett mässingsbäcken, också från fatburen i Norrby kungsgård, och 1573 lånade prinsessan Elisabeth på Västerås slott ett mässingsbäcken (Landskaphl. Ka. A.).

Mullöger, som utfördes både i koppar och mässing, kunde vara drivna eller gjutna. De sistnämnda kan betecknas både släta och stämplade. En mässingsmullög i Åbo slott anges som engelsk.

Karaktäristiken på Mullög i SAOB: *mindre* fat eller bäcken, handfat, tvättfat är missvisande. Söderwall anför ur en handling från Finland år 1483: ”V groffue mollwger, huar wti annen”, varav framgår att de kunde tillverkas i serier med växlande storlek. Enligt viktuppgift t. ex. från Stegeborgs slott kunde tyngden växla mellan 3 och 25

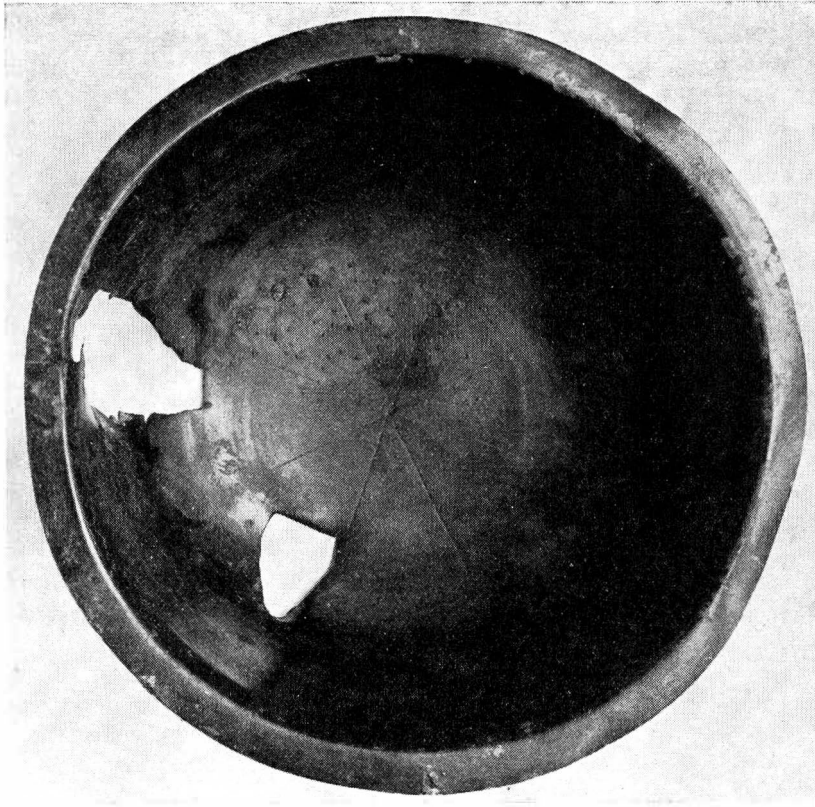


Fig. 6. Mullög av mässing, funnen i Vadstena kloster. Statens Hist. Museum.
Foto ATA.

mark (Landskapshl. Ka. A.). En kopparmullög i ett Stockholmshem 1626 (B. Bengtsson, Bouppt. SSA) vägde 16 mark. Ej sällan betecknas mullögerna vara stora.

Då vi vet att Bråtorpskärlet kunde kallas mullög och de senare här behandlade föremålen bäcken, utnyttjar jag för tydlighetens skull denna distinktion. Jämte mullögat (en under 1500- och 1600-talet ofta använd namnvariant¹¹) avbildat i fig. 1, finns i Borås museum ett annat av besläktad karaktär (fig. 5; diam. cirka 29 cm, djup 7,5 cm, brättet cirka 1,6 cm; nr 3080).

I Vadstena kloster påträffades år 1942 ett kärl av starkt grönpati-

nerad mässing med halvsfärisk form och horisontalt brätte (fig. 6; diam. 20,5 cm, djup cirka 7,2 cm, brättet cirka 1,1 cm; St. H. M. 22912:1). Detta säkerligen senmedeltida kärl står formalt mellan mullögen och bäckenet, dock närmare den förra kategorin. Intressant är att botten är prydd med inristad figur, en stjärna bestående av fyra varandra skärande linjer. En sådan dekor associerar tekniskt de tidigare nämnda "Hansaschüsseln" men ej på något sätt de drivna bäckena. Kärlet synes förskriva sig från 1400-talet. Klosterinventarierna i Vadstena skingrades på Gustav Vasas befallning år 1543.

Nationalmuseet i Köpenhamn har ett liknande kärl med diam. 27 cm, djup 8 cm, brätte 1,6 cm (D 10743). Det påträffades vid grävningar i Köpenhamn och insändes till Nationalmuseet 1925. På undersidan ses koncentriska cirklar och i botten inpunsningar, som är tekniskt betingade.

I detta sammanhang vill jag fästa uppmärksamheten på de tolv kärl (ordet bunke kan knappast utnyttjas, eftersom det ej hade hävd under medeltid och renässans) av mässing, som påträffades i ett skeppsvrak i Køge havn 1895 (diam. 21—23 cm, djup 7,5—9 cm, brättet 1 cm). Med sina höga, något skrånade sidor har kärlet avlägsnat sig från mullögats form (fig. 7). Men i botten är ingraverade kretsar. Närmast bör kärlet benämnas skål. En datering till 1400-talet är troligast¹².

Snårsbofyndets fem mässingsbäcken har en enhetlig typ. De flesta är smyckade med sinsemellan olika figurer och motiv. Under 1400-talet, särskilt dess äldre skede, fanns också låga och vida bäcken, som vi väl helst betecknar fat. Ett intressant och typiskt fynd gjordes av ett sådant (brons) i Gamla Lödöse vid en av Carl R. af Ugglas ledd vetenskaplig undersökning (fig. 8). Det måste vara utfört senast 1473, då staden övergavs. Största måttet är 44,5 cm, djupet 6,5 cm, brättet cirka 2,2 cm (Historiska Museet, Göteborg 1918:1410)¹³.

Att ett sådant kärl användes både för hand- och fottvagning belyses av talrika senmedeltida miniatyrer och målningar. Signifikativ är avbildningen av bäckenslagaren Hans Hoffman, verksam i sin verkstad i Nürnberg. Han dog 1474. Den samtida bilden ingår i "Mendels



Fig. 7. En av 12 mässingsskålar, funna i skeppsvrak i Køge havn 1895. Nationalmuseet, Köpenhamn. Foto DNM.

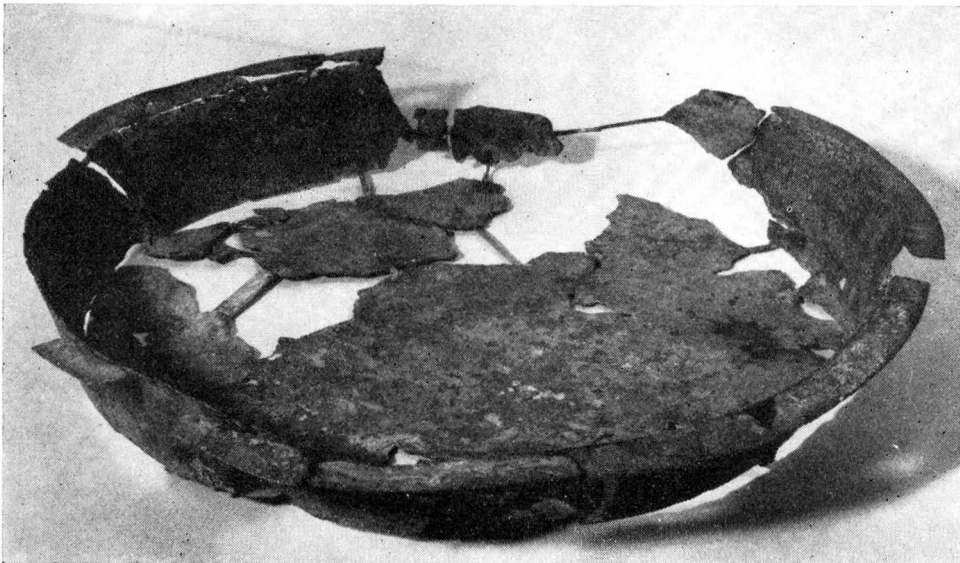


Fig. 8. Fat av brons, före 1473; uppgrävt i G. Lödöse. Göteborgs hist. mus. Foto GHM.

Zwölfbrüderhaus" (Stadsbibl. Nürnberg)¹⁷. Pontius Pilatus tvager sina händer i ett sådant fat i en passionsscen, målad cirka 1460, Schöppingen. Omkring fem år senare är en bebådelse i National Gallery, London, där samma slags fat pryder ett litet kredensbord. Ett exempel från 1479 med Filips av Österrike dop efter Hans Burgkmair ger Gay i sin *Glossaire archéologique* (Baptême). Der Hausbuchmeister åskådliggör i en fottvagningscen både hur fatet praktiskt användes och att det som prydnad kunde placeras i rummet (fig. 9)¹⁴.

Denna kärlyp är synnerligen vanlig. Den återkommer, för att ge ytterligare några exempel, i en scen 1483, då Elisabeth tvager en av Kristi fötter (för domaltaret i Reval B-mästaren och Bernt Notke) och i Pilatus' handtvagning 1506 (ursprungligen i Braunschweigs dom, nu i Herzog-Anton-Ulrich-Museum). Ett exempel från omkring 1540 ger S. Beham i framställningen *Das Frauenbad* (Veste Koburg), där en kvinna tvättar sitt hår. Till fatet hörde i regel en vattenkanna. Men man kunde också använda två fat, av vilka det ena, försett med en uttömningsanordning, fungerade som handkanna (Viollet-le-Duc, *Dict. rais. du Mobilier Français*, II s. 31). Joseph Braun har visat på ett dylikt av förstnämnda slag från domen i Halberstadt¹⁵. Fanns sådana i Sverige också? I Kungsbro kungsgård upptogs i 1552 års inventarier ett handfat av mässing med två pipar, 1582 i Norrby kungsgård ett mässingshandfat med järnpipar samt 1605 i Bråborg, samtliga i Östergötland, ett mässingshandfat med två pipar (Landskapshl. Ka. A.). År 1653 förekommer beteckningen "handfat mullöga och handfat därtill" (bouppt. 19/7. SSA). Det förefaller som om man i Sverige benämnt även det slutna kärl, ur vilket vattnet hälldes ned i det egentliga handfatet, för handfat. Jag återkommer till detta spørsmål i annat sammanhang.

Den vanligaste typen av bäcken har betydligt mindre vidd, är tämligen hög med uppåt svagt divergerande sidor samt rakt utvikt, smalt brätte. Liksom de förnämliga handbäckena från Limoges och de utsirade "Hansaschüsseln" nyttjades dessa mässingsbäckena både i liturgiska och profana sammanhang för tvagning av händerna. De kunde —



Fig. 9. Fottvagningen, målad av der Hausbuchmeister. 1400-talets sista fjärdedel. Efter A. Stange.

vilket nu är allmänt känt — antingen ha sin ordinarie plats i en nisch under en tvåpipig kanna (handfat?), varifrån vattnet hölldes, och med ett handkläde upphängt i närheten (se målningar av Jan van Eyck och Mästaren från Flémalle) eller stå på ett kredensbord i anslutning till en måltid. I senare fallet hörde en gjutkanna (vattenkanna) till. Slutligen kunde dessa guldkimrande, rikt dekorerade bäcken höra till de kärl, vilka ägaren som prydnad lät ställa upp på kredensbordet eller i något av rummen placerade på en hylla eller på ett skåp¹⁶.

Dessa bäcken bör skiljas från de ganska flata med mycket breda brätten, som från 1600-talet kallas dopfat, sedan de kommit att användas för dopfuntarna, då dopritualet endast fordrade vattenbegjutning av huvudet. De hade ursprungligen, åtminstone i stor utsträckning, profan användning¹⁷. Här beröres endast mässingsbäcken med smala brätten. Den typen spriddes över Nederländerna och hela Tyskland och exporterades från bl. a. Tyskland och Nederländerna till Danmark, Norge och Sverige samt norra Italien¹⁸.

Det var "Beckenschläger", som utförde dem. De tidigaste har beilagts i Maasområdet, där Dinant var ett viktigt centrum i synnerhet från omkring 1300 fram till mitten av 1400-talet (dinanderie). De äldsta tyska bäckenslagarna var verksamma i nordtyska Hansastäder. Braunschweig var mycket tidigt en brännpunkt. Redan under 1200-talet var där upplagsplats för den från Flandern införda galmeja, som fordrades för metallproduktionen. År 1303 fanns i staden en Beckenschlägerstrasse. Bäckenslagarna var under vissa perioder av detta århundrade Braunschweigs ledande gille¹⁹.

Hansastaden Lübeck blev ett annat centrum med en aktionsradie, som innefattade de nordiska länderna. År 1330 fanns där 14 mästare inom här berörda specialfack. Lüneburg anser man ha påverkats av Lübeck. År 1409 fanns där en Schlägerstrasse. I Magdeburg nämns Beckenschläger år 1383.

Mot denna bakgrund är det givet att Nürnberg ej längre kan uppfattas som den enda betydelsefulla tyska platsen för tillverkning av mässingsbäcken. Visserligen nämns Beckenschläger där år 1363, men

vi måste gå fram ända till 1493, innan bäckenslagarna och jämställda hantverkare företräddes av eget ämbete. Det verkar som om Nürnberg på detta område ej skulle intagit någon dominerande ställning förrän efter staden Dinants härjning 1466. Walcker-Molthein anser att Nürnbergs storhetstid i fråga om tillverkningen av drivna mäs-singsarbeten inföll under tiden från 1400-talets mitt till omkring 1530²⁰.

Utgående från det bevarade beståndet vill man också förlägga de tyska bäckenslagarnas mest betydelsefulla skede till sent 1400-tal och 1500-talet. I norra Tyskland sammanslöt de sig i skrän med områden motsvarande Hansan: Bremen med Hamburg, Lübeck, Köpenhamn och Stockholm blev centra (Wentzel). Jag skulle vilja hålla för troligt att Stockholms betydelse övervärderats. Listorna för tull och accis (Ka. A.) har endast små poster för ifrågavarande kärl. Det mesta importerades från Lübeck.

Den övervägande delen av de bevarade bäckena är seriefabrikat. Ej sällan måste man beundra tekniken. Men det konstnärliga kommer ofta i efterhand. Man saknar — särskilt under senare skeden — konstnärliga ambitioner och friska initiativ. Men formtyperna höll man konservativt fast vid, även när verkstäderna — som man måste räkna med — befann sig i vitt skilda städer.

Bland Snärsbobäckena hör det med St Göran och draken till de äldsta (nr 3076). Det framgår ej så mycket av kärlets silhuett med den höga uppbyggnaden (fig. 10), den flata botten, de uppåt svagt divergerande sidorna och det raka, smala brättet (diam. 24 cm, djup 6,2 cm, brättet 1,5 cm). Den strama typen och välavvägda proportioneringen utmärker nämligen samtliga Snärsbobäcken. För den relativa tidsbestämningen är det väsentligare med den tjocka mässingsplåten och den gyllene färgen än den nämnda formen. Karaktäristiskt för de tidigare bäckena är också att endast en figur pryder botten utan omgivande inskriptionsrand. Den ridande St Göran (fig. 11) bär en huvudbonad med hög, något mot höger böjd plym. Från ryggen blåser en mantel i kurvatiska veck ut mot höger. Lansen stöter han i draken



Fig. 10. Mässingsbäcken. Borås museum (3076). Foto RKM.



Fig. 11. Samma mässingsbäcken sett uppifrån med St Göran och draken.
Foto Sörvik.



Fig. 12. Samma mässingsbäcken som fig. 11, sett underifrån med St Görän och draken. Foto RKM.



Fig. 13. Mässingsfat med St Görän och draken. Samma framställning som i Boråsbackenet. Germanisches Nationalmuseum Nürnberg. Foto GNM.

med den lyftade, i rät vinkel böjda vänstra armen, beledsagad av den på samma sätt böjda, nedåtriktade högra armen, varigenom bildas en halv svastika. Alltså en mera rytmiskt dekorativ än aktivt övertygande ställning. Bröstharnesket är för slitet för att i detalj kunna förstås, detsamma gäller partiet mellan höfterna. En ynkelig drake träffas mitt i det profilvända huvudets käft av lansens. Den långa stjärten ringlar sig kring hästens högra bakben. Upp till vänster knäfaller prinsessan med knäppta händer. Nedanför henne står ett lamm, under vilket är markmarkering. Den tafatt utformade prinsessan är däremot ej insatt i någon miljö. På marken växer plantor, vars blommor är mångtaliga. Stjärnor lyser på himmeln. Även under hästens buk syns en stjärna. Kring mittfältet sluter sig en krans av stiliserade eklöv. Under sengotik och tidig renässans var eklövet omtyckt som dekorativt motiv²¹. Utanför eklövsranden vidtar det yttersta partiet med en svagt uppdriven spiralrosett. På brättet är slarvigt instämplade femtaliga rosetter.

Av tekniskt intresse är ofta bäckenets baksida (fig. 12). Det blyskikt, som lades närmast mässingen i järnformen finns stundom rester utav. Även kan man ibland se spår efter kulpunsen²².

I Germanisches Nationalmuseum i Nürnberg (H. G. 483) finns ett mässingsfat med samma St Göransmotiv (diam. 42 cm, djup cirka 4,9 cm) som i Borås. Men det är yngre än Snärsbobäckenet. Det framgår av de två kretsarna med bokstäver, liksom av det mindre djupet och det bredare brättet — med yttre kant vikt över en tråd prytt med annan instämplad dekor (fig. 13)²³.

Men även om Boråsbäckenet är det äldre, är St Göransscenen i Nürnberg ursprungligare. Den mera avancerade plastiken och linjeföringen framgår ej minst av mantelvecken²⁴.

Trots bristande stringens äger Snärsbobäckenet en betagande charm med sin naiva bildframställning, som helt dominerar kärlet. Skådeytan är väl balanserad mot inramningen av eklövs- och rosettbårderna, ackompanjerade av den svaga drivningen utanför eklöven. Men man störs här, liksom i de andra Snärsbobäckena, av bucklorna, när

bäckenet ses från framsidan. De tekniskt betingade ränderna är tydliga, men de förtar ej formintrycket.

Man skulle gärna vilja veta något om den ursprungliga förlagan till St Göransscenen. Men det är hitintills endast i ett enda fall som man lyckats komma så långt. Det gäller ett träsnitt av S. Beham. I Bebadelsescenen och Syndafallet, som ofta förekommer men ej är representerade i Snärsofyndet, har man ansett sig kunna spåra ett visst inflytande från Rogier van der Weyden respektive Albrecht Dürer²⁵. Men efter en systematisk undersökning av det lika omfattande som spridda materialet och ett lika noggrant studium av tidens bildkonst, särskilt i fråga om grafiska blad, skulle man antagligen kunna komma fram till vissa faktiska resultat.

Något senare än bäckenet med St Göran tyckes det vara, som pryds med de två spejarna Josuah och Kaleb, vilka med en väldig vindruvsklase mellan sig återvänder från Kanaans land. Silhuetten (fig. 14) är lika stram som i St Göransbäckenet, men kärlet är vidare (diam. 34 cm, djup 8 cm, brättet 2 cm). Lakunen kom till då vid upptäckten av fyndet bäckenet fastnade på plogristen. Mässingsplåten är ganska tjock och färgen är ljus.

De två skäggiga männen bär hjälmliknande huvudbonader och fantasidräkter, som omöjligt kan ge stöd för någon datering (fig. 15). De vandrar mot vänster och bär på högeraxeln den stång, varifrån vindruvsklasen hänger ned. Det väldiga, gotiskt känsligt formade vinlövsbladet vid det korta skaftet fyller ut ytan mellan spejarnas huvuden. Den vänstra mannen, som något vrider på huvudet utåt, håller i sin vänstra hand en vandringsstav; den andre har lagt sin vänstra hand på druvklasen. På marken, som till följd av klasens läge har låg horisont, ligger några stenar och växer två blomsterstånd. Utanför en smal vulst löper en bred bård med minuskler. Därefter vidtar, liksom i bäckenet med St Göran, det yttersta partiet av en spiralrosett. På brättet är det instämplat rosetter. Frånsett bokstavsbården finner vi alltså stor släktskap mellan de två bäckena.

Statens Historiska Museum (2328:8) äger ett i Sverige 1857 inköpt

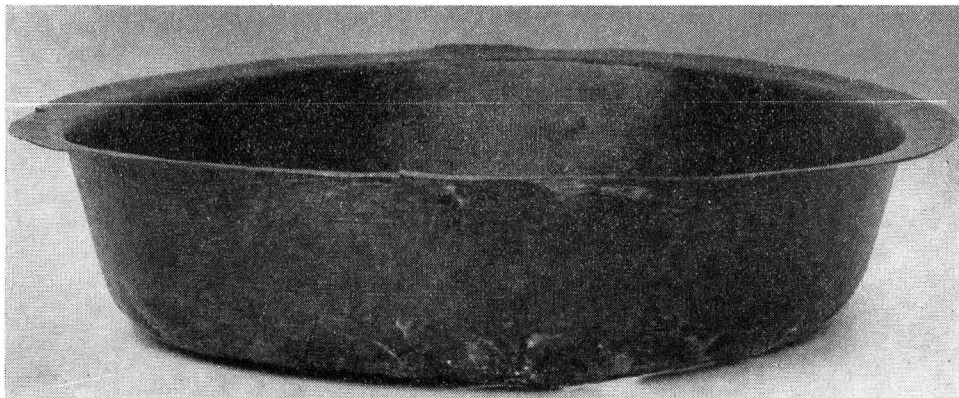


Fig. 14. Mässingsbäcken. Borås museum (3075). Foto RKM.

bäcken med identiskt samma figurgrupp (diam. 26 cm, djup 6,6—6,9 cm; fig. 17). Men utanför vulsten löper instansade ekblad och på brättet i samma teknik ett upprepat bladmotiv. De två bäckenas baksidor är återgivna i fig. 16 och 18.

Det finns en variant av detta motiv med spejarna. Ett exemplar i Statens Historiska Museum (2328:9 fig. 19) förvärvades likaledes år 1857 från en svensk privatsamling (diam. 26 cm, djup 6,6—6,9 cm). De två skäggiga männen går här mot höger; den högra vänder sig om och ser på sin kamrat. Den främres tätt åtsittande dräkt har ett skört nedhängande mellan benen. Kring hals och överarmar är dräkten uppslitsad. Den bakre mannen är iklädd en rock, som räcker ned till knäna, där den tycks vara pälsbrämad. Ärmarna är vida ned till armbågen. Han bär ett svärd vid sidan. Den horisontala staven, vari druvklasen hänger, ligger oklart på axlarna. Den vänstra mannen håller med ena handen över staven, med den andra berör han vindruvsklasen. Den främre spejaren håller med sin vänstra hand i en klykliknande avslutning av bärstaven och liksom stöder klasen med sin andra nedåtriktade hand. Från druvklasens skaft växer snett mot vänster ett stort vinblad. Männen står på ett stycke skrafferad markyta utan vegetation. Spejarna²⁶ är här säkrare och djärvare modellerade än i



Fig. 15. Samma mässingsbäcken sett uppifrån med de två spejarna och vindruvsklasen. Alternativ 1. Foto Sörvik.



Fig. 16. Samma bäcken sett underifrån. Foto RKM.



Fig. 17. Mässingsbäcken med de två spejarna. Alternativ
1. Statens Híst. Mus. Foto ATA.



Fig. 18. Samma bäcken sett underifrån. Foto ATA.



Fig. 19. Mässingsbäcken med de två spejarna. Alternativ 2. Statens Hist. Mus. Foto ATA.



Fig. 20. Mässingsbäcken med de två spejarna. Alternativ 2. Germanisches National-Museum, Nürnberg. Foto GNM.



Fig. 21. Mässingsfat med de två spejarna. Alternativ 2. Musée de Cluny, Paris. Foto Franceschi.

den först nämnda versionen. En trådvulst, en rad med ekblad, bucklor samt stämplade rosetter på brättet avslutar kompositionen.

Ett motiviskt helt motsvarande bäcken finns i Germanisches Nationalmuseum (H. G. 473). Men detta är mera slitet än Stockholmsexemplaret (fig. 20).

Dessa två bäckens värde förhöjs, när man ytterligare kan framhålla motivets överensstämmelse hos ett fat i Musée de Cluny, Paris (fig. 21). På sin tid valde Henri Havard detta, när han i sin *Dictionnaire de l'Ameublement* sökte ett representativt exemplar på dinanderie. Här räcker flamskt och sydtyskt varandra handen. Det flamska fatet, som dateras till 1500-talet, ger ett annat helhetsintryck än de nämnda bäckena till följd av de två bårderna utanför den drivna mittscenen samt det bredare brättet. Men spejarmotivet är detsamma. Ännu har förhållandet ej klarlagts mellan den tyska (i synnerhet nürnbergska) och nederländska produktionen under 1400- och 1500-talen. Sigurd Erixon har rätt när han ej reservationslöst går med på Joseph Destrées ej sakligt underbyggda hypotes, att de schablonmässiga arbetena skulle härröra från Nürnberg och de hantverksmässiga från Nederländerna²⁷. På forskningens nuvarande ståndpunkt anser jag det riktigast att för de dekorerade mässingsbäcken, vilka här behandlas, som ursprungsort sätta "Nürnberg" med användande av citationstecken som brasklapp²⁸.

Mässingsbäckenet återgivet i fig. 15 är det enda i Snärsbofyndet, som är prytt med en bokstavsård. Helge Kjellin¹⁷ har ingående redogjort för dopfatinskrifter, varför vi här förbigår detta ur innehållslig synpunkt vanligen värdelösa inslag i utstyrelsen. Anhopningen av bokstäver i vettlös följd kan nämligen endast förklaras med att man intresserade sig blott och bart för de dekorativa sengotiska bokstavstyperna. Man vill gärna tro att skriftföljderna sammanställdes av mindre stansar, där endast linjerytmen var avgörande¹⁸.

Grundformen från de nämnda Snärsbobäckena återfinns vi också i det, vilket som bottenmotiv har en pelikan (3077; diam. 25 cm, djup 6,5 cm, brättet 1,5 cm; fig. 22). Utanför en rundstav vidtar omedel-



Fig. 22. Mässingsbäcken med pelikan, sett uppifrån.
Borås museum (3077). Foto Sörvik.

bart den svagt antydda yttre delen av en spiralrosett. På brättet är instämplad en följd av stiliserade ekblad (?). Den i en cirkel inskrivna, effektfulla kompositionen ger en naivt åskådlig bild av det åldriga, sinnebildliga motivet med pelikanen, som med sin näbb får blodet att droppa från sitt bröst ned i det öppna gapet på tre ungar, vilka ännu ej hunnit göra sig fria från sina ägg. Marken är skrafferad. Några blommor växer upp ur myllan.

Detta bäcken, som är hamrat och pressat ur en tjock plåt, ger också ett gott exempel på den tidiga stringenta typen med starkt behärskad formgivning och dekor. Profilen i Snärsbofyndets fjärde dekorerade bäcken känner vi igen (fig. 23). Avsaknaden av bulor i fatets inre gör att yttersidan är jämn och formens stramhet obruten (3078; diam. 27 cm, djup 7,5 cm, brättet 2 cm). Botten domineras av en monumental,



Fig. 23. Mässingsbäcken. Borås museum (3078). Foto RKM.



Fig. 24. Samma bäcken sett uppifrån med virkelrosett.
Borås museum. Foto Sörvik.

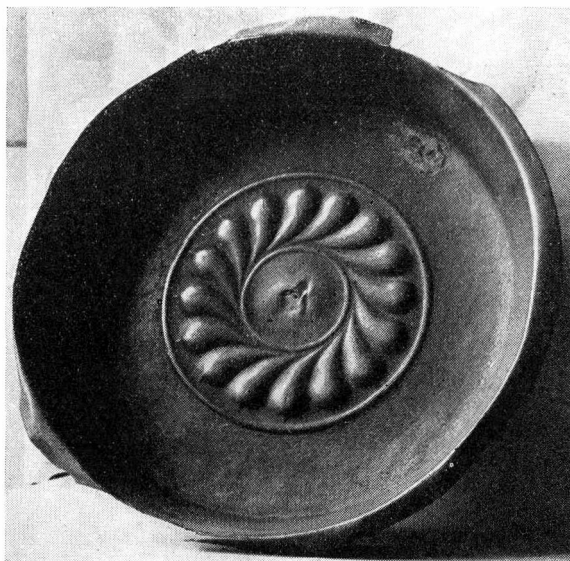


Fig. 25. Mässingsbäcken sett uppifrån, Nordslesvig.
Nationalmuseet, Köpenhamn. Foto DNM.

kraftigt modellerad virvelrosett kring två koncentriska cirkelvulster (fig. 24). Utanför en hela motivet omslutande rundstav löper en rad instansade blad, vilka ej gärna kan betecknas som ekblad. På brättet en ojämnt instämplad rad av femtaliga rosetter²⁹.

En förenkling och förarmning av denna bäckendekor kan vi konstatera i Nationalmuseet i Köpenhamn (D4924; diam. 34 cm, djup 6 cm; fig. 25). Brättet har glest instämplade, njurformade blad. Bäcknet är från Nordslesvig. Det bör dateras till en senare tid än det från Snårsbo. En ännu senare fas markeras av ett mässingsfat i samma museum (21251; diam. 41,5 cm). Med sitt 5 cm breda, omböjda brätte närmar sig detta exemplar "dopbäckenas" stora skara. I detta "Pyntefad" (inköpt 1863) påminner mittmotivet ganska mycket om det i Borås. Men det är 16 drivna "blad" i stället för 15, och de slutar i en spets. Vulsten, varifrån virvelrosetten utgår, ger intryck av en pärlstav. Uppsnyen har blivit rikare, men estetiskt mindre samlad och

enhetlig, genom en inskrift som fyra gånger i majuskler upprepar EWISHNBI:RAM. Utanför löper en gotiserande bladranka samt i kälens under brättet en markering i ytan med vridna "hulbukler". Brättets kant är omböjd och omedelbart innanför denna rundstav löper ett abstrakt, instämplat ornament som ger illusion av spetsbågar.

Mot 1500-talets senare del skulle man alltmer hopa olika slags motiv. Den drivna bildtondon kom att kvalitativt försämrans genom storproduktion. Dekorationen samlades på det allt bredare brättet. Man använde tunn plåt.

Till Snärsbofyndets mässingsbäcken hör också ett helt odekorerat (3079; diam. 23,2 cm, djup 7,2 cm, brättet 1,7 cm; fig. 26). Med sitt större djup ansluter det sig till den tidigare typen och kan därför föras till 1400-talet. I närmast tidigare typ möts botten och sida i rät vinkel.

Ett enkelt bäcken, såsom detta i fig. 26 återgivna, var ett bruksföremål utan pretentioner. När vi på ett liknande kärl (Nationalmuseet, Köpenhamn, 6957, fig. 27) finner ett vapen (Torben Sparre och Elsebe Grubbe), får vi närmast en praktiskt betonad ägarstämpel, allra helst som vapnet är oskickligt graverat och snett placerat. Det kom till museet 1848 från ett danskt gods. Dess ursprunglige manlige ägare dog år 1557, vilket ger ett terminus ante quem. 1500-talets f. h. kan alltså ges som en plausibel datering.

Jag har redan påmint om att die "Hansaschüsseln" ofta var förgyllda och att mässingsbäckena från sent 1400- och tidigt 1500-tal hade en legering, vilken lyste som guld³⁰. I båda fallen får vi alltså räkna med att man ville ge sken av ädelmetall. Detta föranleder oss att misstänka att ädelmetallens former, närmast silvrets, verkat formalt inspirerande. Gustav Vasas och Margareta Leijonhufvuds dotter Sofia, som 1568 förmäldes med hertig Magnus av Sachsen Lauenburg, ägde ett förgyllt handfat, som var drivet och försett med emalj samt ett delvis förgyllt handfat med furstinnans vapen³¹. I fråga om Snärsbofyndets bäcken synes mig någon mera påtaglig influens ej finnas mer än i dekorationsmoment såsom buckeldrivningen.

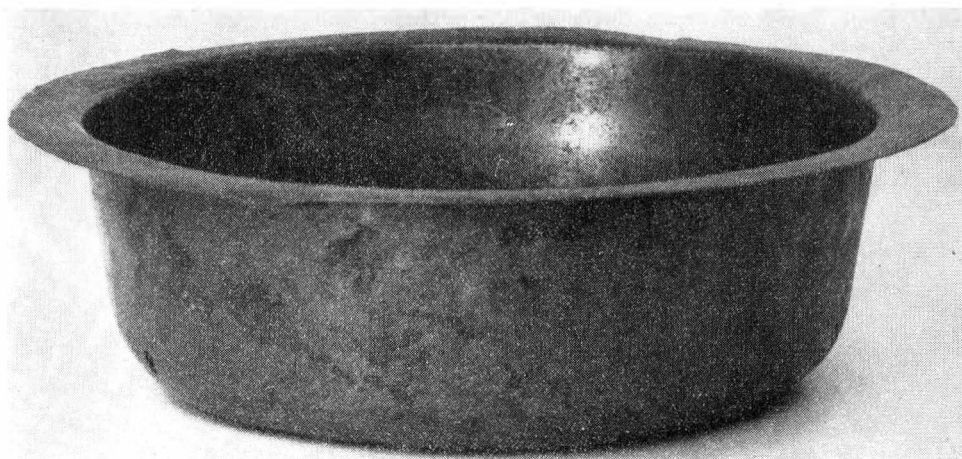


Fig. 26. Mässingsbäcken. Borås museum (3079). Foto RKM.

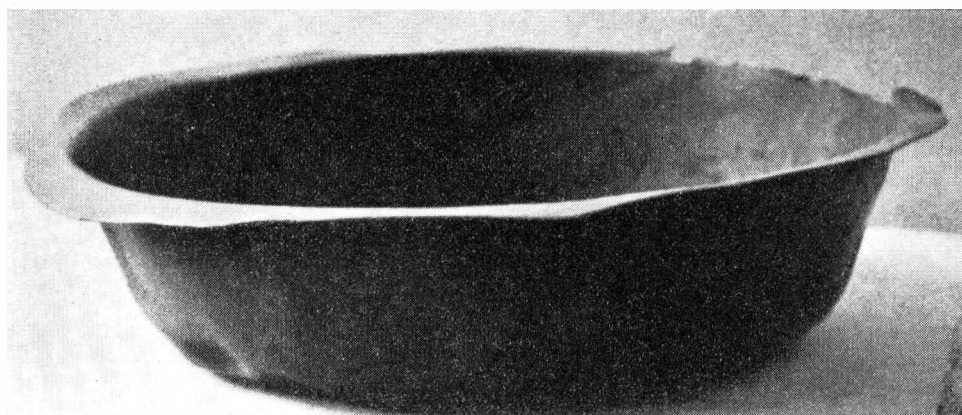


Fig. 27. Mässingsbäcken. Nationalmuseet, Köpenhamn. Foto DNM.

Snärsbofyndets mullöger och bäcken ger en förvånansvärt enhetlig bild av två slags bruksföremål, som var gängse i stora delar av Mellan- och Nordeuropa under brytningen mellan medeltid och renässans.

Den senare kategoriens konstnärliga kvalifikationer har tidigare egentligen endast Max Sauerlandt uppmärksammat, då han 1936 analyserade två ”nürnbergska” mässingsbäcken³².

Några exempel från svenska slott och gårdar på antalet mullöger (M), bäcken (B) och handfat (H) hämtade ur Kammararkivets landskapshandlingar. Eftersom dessa handskrifter företer stora lakuner, är årtalen — för översiktlighetens skull — i några fall ungefärliga.

| | | 1545 | 1555 | 1560 | 1570 | 1580 | 1590 | 1600 |
|------------|----|------|------|------|------|------|------|------|
| Eskilstuna | M. | | 2 | — | | — | — | — |
| | B. | | 8 | 4 | | 4 | 3 | 3 |
| | H. | | 2 | 3 | | 1 | 1 | 1 |
| Gripsholm | M. | 9 | 11 | 15 | 6 | 8 | 8 | 4 |
| | B. | — | 14 | 11 | 10 | 7 | 5 | 1 |
| | H. | 5 | 10 | 9 | 3 | 2 | 2 | 2 |
| Kalmar | M. | 4 | 4 | — | 1 | 1 | — | — |
| | B. | 3 | 3 | 1 | 6 | 6 | 6 | 2 |
| | H. | 8 | 8 | 7 | 5 | 5 | — | — |
| Kronoberg | M. | 2 | 4 | 4 | | 4 | 3 | 1 |
| | B. | 2 | 8 | 8 | | 9 | 9 | 4 |
| | H. | 2 | 3 | 3 | | 1 | 1 | — |
| Kungsbro | M. | | 2 | 1 | 1 | 1 | — | — |
| | B. | | 3 | 3 | 4 | 4 | 8 | 5 |
| | H. | | 1 | 1 | 1 | — | — | — |
| Kungsör | M. | 6 | 5 | | — | — | — | — |
| | B. | — | 3 | | 3 | 2 | 2 | 9 |
| | H. | 9 | 6 | | 4 | 4 | — | — |
| Linköping | M. | 10 | — | 2 | 1 | 1 | 1 | 1 |
| | B. | 3 | 4 | 3 | 3 | — | — | 3 |
| | H. | 3 | — | — | 2 | 1 | 1 | — |
| Norrby | M. | | 2 | | | 2 | 2 | 1 |
| | B. | | 12 | | | 9 | 9 | 8 |
| | H. | | 5 | | | 3 | 4 | 4 |
| Rävnäs | M. | | 11 | | 8 | 11 | 11 | 4 |
| | B. | | 7 | | 9 | 7 | 5 | 2 |
| | H. | | 7 | | 3 | 3 | 2 | 3 |
| Salsta | M. | | | 7 | | | | 4 |
| | B. | | | 18 | | | | 4 |
| | H. | | | 1 | | | | 2 |
| Stegeborg | M. | 7 | 8 | | | 2 | 2 | 1 |
| | B. | — | 4 | | | 5 | 2 | 1 |
| | H. | 3 | 6 | | | 3 | 3 | — |
| Stockholm | M. | 2 | 4 | — | 3 | 2 | | 1 |
| | B. | 12 | 18 | 12 | 5 | — | | 73 |
| | H. | 6 | 4 | 1 | 4 | 4 | | 4 |
| Uppsala | M. | 8 | 1 | | 2 | 2 | | |
| | B. | 3 | 3 | | 9 | 9 | | |
| | H. | 5 | 5 | | 2 | 4 | | |
| Vadstena | M. | 3 | 2 | — | 3 | 3 | 2 | 2 |
| | B. | — | 1 | — | 8 | 4 | 9 | 9 |
| | H. | 1 | 1 | 6 | 8 | 7 | 7 | 7 |
| Västerås | M. | 1 | 1 | 1 | 1 | 2 | 2 | |
| | B. | 3 | 3 | 2 | 2 | 6 | 2 | |
| | H. | 4 | 7 | 6 | 5 | 4 | 2 | |

NOTER

1. G. Elgenstierna, Den introducerade adelns ättartavlor. IV. Sthlm 1928, s. 124 f. — W. Berg, Gamla Elfsborg. Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. Göteborg 1892.
2. Viollet-Le-Duc, Dict. rais. du Mobilier Français. II. Paris 1874, s. 28 f. — Didron, Annales Archéologiques. 21. Paris 1861, s. 190 ff.
3. A. C. Kisa, Die gravierten Metallschüsseln des XII. und XIII. Jahrhunderts. Zeitschrift für christliche Kunst. 1905. Nr 12, s. 374.
4. J. Weitzmann-Fiedler, Romanische Bronzeschalen mit mytologischen Darstellungen. Ihre Beziehungen zur Mittelalterlichen Schullitteratur und ihre Zweckbestimmung. Zeitschrift für Kunstwissenschaft. Berlin 1956. X. Heft 3—4, s. 109. Förf. meddelar att Der deutsche Verein für Kunstwissenschaft skall utge ett corpusarbete över samtliga skålar av detta slag.
5. Två finns i Lunds univesitets historiska museum (25577 och 12357) och två i Kulturen (R. Blomqvist, Graverade bronsskålar. Kulturen 1941, s. 48 ff). Jag tackar Erik Cinthio i förstnämnda museum för förmedling av fotografier.
6. Jag vill hjärtligt tacka tjänstemännen vid Nationalmuseum i Köpenhamn för visat tillmötesgående, ej minst Wilhelm la Cour, som tillätit mig taga del av ett manuskript, som han har under utarbetande angående det i fig. 3 meddelade kärlet, och som han inom den närmaste tiden kommer att publicera. Jag tackar också för de fotografier, som ställdes till min disposition, men vilka utrymmet ej tillåter att här återge.
7. Jag tackar Ivar Schnell och C. G. Blomberg, Nyköpingshus, för upplysningar angående Bråtorpkärlet.
8. E. Brate, E. Wessén, Södermanlands runinskrifter I. Uppsala 1936.
9. F. Grøn, Om kostholdet i Norge indtil aar 1500. Skriften utgitt av Det norske videnskapsakademi i Oslo 1926. Oslo 1927, s. 186 f.
10. Hans Gillingstam i Riksarkivet har haft vänligheten fästa min uppmärksamhet på några Gerapapper i UUB.
11. Efter biskop Bellinis änka Marias kvarlåtenskap (efter 1627) fanns i boet en "mullögha" av mässing (UUB X 255 f.).
12. I Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (IV. sp. 132, artikeln F a d) har denna käriltypp upptagits, vilket verkar förvirrande.
13. C. R. af Ugglas, Lödöse (Gamla Lödöse). Göteborg 1931. (Skriften utgiven till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté) S. 542. — Fatet finns nu i Göteborgs Historiska Museum (G. Lödösesaml. 1918:1410). Jag tackar hjärtligt Harald Wideen för ett fotografi av det 1959 nylagade fatet.
14. H. Busch, Meister des Nordens. Die altniederdeutsche Malerei 1450—1550. Hamburg 1940. Bild 7, 152, 97, 472. — O. Stange, Der Hausbuchmeister. Strasbourg 1958. I en interiör med åderlåtningsscen i Breviarium Grimani (I:18) förekommer stora mässingsfat med smala brätten. De har alla en ring för upphängning. Jämför härmed uppgiften: "mullög med två järnringar väger 18 marker" (Ka. A. Landskapshandl. Örebro slott 1554:5).
15. H. Busch, a. a. Bild 94, 472. — M. Geisberg, Die deutsche Buchillustration. Vol. 7. Nr 267 (S. Beham). — J. Braun, Das christliche Altargerät. München 1932, Tafel III, 431. Ett senare utvecklingsskede ser vi i fig. 430, där ett vattenbäcken från domen i Xanten har en utvinkning av det smala brättet, som bildar ett slags pip, liksom på en nutida mjölkbunke. Det har flera likheter med ovan nämnda "Hansaschüsseln".
16. Se bl. a. M. Geisberg, a. a. II, Tafel 335. Abb. 793.
17. H. Kjellin, Ornerade mässingsfat och deras inskrifter. Äldre kyrklig konst i Skåne. Studier utgivna med anledning av kyrkliga utställningen i Malmö 1914 genom Otto Rydbeck och Evert Wrangel. Lund 1921. S. 201—245.

18. Se orden Dinanderie av Paul Schoenen och Becken av Hans Wentzel i Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte.

19. F. Fuhse, Schmiede und verwandte Gewerke in der Stadt Braunschweig. Werkstücke aus Museum, Archiv und Bibliothek der Stadt Braunschweig. V. Braunschweig 1930.

20. A. Walcker-Moltheim, Geschlagene Messingbecken, Altes Kunsthandwerk. Beitrag Zur Kunst und Kultur der Vergangenheit. Wien 1928.

21. Samtidigt som det var ett hedniskt förhålligande av eken, uppfattades trädet av de kristna som ett träd för häxor och djävlar. Judas hängde sig i en ek, Kristi kors var av samma trädslag. I renässansens emblematik grep man emellertid tillbaka på antiken. Eken, Jupiters träd, blev sinnebild för styrka och beständighet. G. Ferguson, Signs and Symbols in Christian Art. New York (1955), s. 43. — Ekbladets vanliga förekomst i tillämpad konst belyses t. ex. av en stengodskruka från Köln cirka 1520 och av ett vapen utfört i träsnitt av Lukas Cranach d. ä. cirka 1500. Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte IV, sp. 918 f. — M. Geisberg, Der deutsche Einblatt-Holzchnitt. 9. N. 323. Ex. från cirka 1523.

22. Se Fuhse (19) Abb. 35 och Kjellin (17) fig. 8 och 9. Kjellin behandlar ganska ingående det tekniska.

23. H. Stegmann, Zur Geschichte der Herstellung und Verzierung der Geschlagenen Messingbecken. Mitteilungen aus dem germanischen Nationalmuseum. Nürnberg 1899, s. 22, fig. 3.

24. En variant av St Göransgruppen med prinsessans föräldrar återgivna som bröstbilder inom en ram finns på ett mässingsfat i Lunds universitets historiska museum. Jämför fig. 9 i Kjellin (17). Se även ibid. fig. 27.

25. H. Wentzel (18).

26. Spejarna, alternativ 2, finns bl. a. på ett dopfat i Kropps kyrka, Skåne (17), fig. 8 s. 201.

27. S. Erixon, Mässing. Stockholm 1943, s. 264.

28. Carl R. af Ugglas har i sina kataloglappar angående mässingsbäcken och -fat i Statens Historiska Museum för 1934 följt denna princip, som jag ansluter mig till. — af Ugglas har på en inventarielapp framkastat den hypotesen, att den fyrkantiga rosetten under vindruvsklasen skulle vara ett gjutmästaremerke. I så fall har detta återupprepats av andra gjutare, för det förekommer på samtliga bäcken, återgivna i fig. 19. 20 och 21.

29. I Röhska Konstslöjdmuseet finns ett "dopfat" av mässing med centrum prytt av en 17-bucklig virvelrosett med bucklorna slutande i en spets (inv.-nr 108-20). Genom införandet en yttre krets med springande hjortar har skådeytan väsentligt ändrats. Jag har emellertid velat fästa uppmärksamheten på fatet, därför att det inköpts i Bollebygd, d. v. s. i så gott som samma trakt som där Snårsbofyndet gjordes.

30. Att även mullögon hölls blanka framgår av uppgift bl. a. från Örby gård (Örbyhus) i Uppland. Ka. A. Landskapshl. 1573:10 fol. 20v.

31. SA. Hertiginnan Sofias på Ekolsund journal. Inv. d. 30 jan. 1588.

32. M. Sauerlandt, Werkformen deutscher Kunst. Leipzig (1926), Abb. 32 och 33.

P E T E R A D O L F H A L L

OM BORÅS STÖRSTE SON

AV

SETH TINGVALL

År 1739 hade den idoga handelsstaden Borås omkring 1.800 innevånare. Staden hade långsamt börjat repa sig efter den svåra eldsvådan 1727, då rådhuset brunnit ned, nästan alla privathus lagts i aska och Carolikyrkan illa skadats. Länets landshövding, den framsynte greve Olof Gyllenborg, hade visserligen rekommenderat boråsarna att återuppbygga staden med stenhus, men det goda rådet följdes ej. Stadens nya hus uppfördes av trä i två våningar, målades röda och taktäcktes med torv samt förseddes med vattentunna och granruska vid husporten som brandskydd. I ett sådant hus föddes den 23 februari 1739 gossen Peter Adolf Hall. Han var ett av de 99 barn, som föddes i staden detta år. Fadern var handlande och rådman.

Var föddes P. A. Hall i Borås?

Mina forskningar efter P. A. Halls födelseplats i Borås har varit mycket besvärliga, ofta med osäkra och vilseledande resultat. Genom de upprepade stadsbränderna har det bevarade arkivmaterialet rörande Borås fått en mängd luckor. Men den serie efterforskningar, jag utfört, kan vara av ett visst värde för andra lokalhistoriska forskare, varför jag i en kommande artikel i detalj kommer att skildra arbetets gång och mina fynd beträffande familjen Halls bostadsförhållanden. I korthet kan jag här meddela, att P. A. Hall med till visshet gränsande sannolikhet föddes i tredje kvarteret Höken i farfadern Börje Halls hus (nr 385 på Datans karta från 1728), motsvarande idag

Lilla Brogatan nr 1, där nu Anderson & Ströms cykelverkstad är belägen. Men i 1744 års mantalslängd har familjen fått en ny bostad inom samma stads kvarter. 1739 hade farfadern avlidit, och denne hade ägt ännu ett hus vid Lilla Brogatan, nämligen på tomt nr 401. Det är troligt att P. A. Halls föräldrar övertog detta av farfaderns bägge hus. Enligt säker uppgift bodde P. A. Halls fader här som änkling 1765. Tomt 401 var belägen på södra sidan av Lilla Brogatan i hörnet av denna gata och Holmsgatan, alltså precis där Hotell Borås nuvarande huvudbyggnad har sin plats. Kanske att denna upplysning kan vara av stort intresse för hotellets nutida ägare, även om det gamla hallska huset för länge sedan brunnit ned till aska och kanske blott en källarmur finns kvar från 1700-talet.

Halls dop och faddrar

Ur 1739 års födelse- och dopbok för Borås framgår, att hans dopnamn var Petter Adolf och att dopet ägde rum dagen efter hans födelse. Faderns namn är Petter Börjesson Hall, och modern antecknas heta Eva Greta Wergentin, en namnstavning, som återkommer vid de yngre barnens dop. Hennes riktiga efternamn är Wergentin. Orsaken till denna felstavning är mig obekant. Mansfaddrar vid dopet var följande: räntmästaren Petter Wigart, "Hans Erewürdighet" Sven Bredberg, rådmannen Nils Borin, färgaren Johan Marnie, handelsmannen Bengt Wallman samt Johan Petter Hall. Som "fruntimersfaddrar" står följande upptagna: prostinnan Britta Catharina Cederholm, hustrun Ingri Arfwidsdotter Palm samt hustrun Bolla Börjesdotter Åwall. Eftersom valet av faddrar ger oss en viss uppfattning om en familjs sociala standard, skall jag försöka ge en presentation av de uppräknade personerna. Petter Wigart var den rike räntmästaren och överinspektören vid tullen, om vars släkt och ättlingar vi ännu idag kan läsa på det vackra epitafium, som hänger bakom altaret i Carolikyrkans kor. Sannolikt sitter det ungefär ovan Wigarts gravplats som var nr 3 mellan prostarna Lithenius' och Sandmans gravar, resp. nr 2 och 4. Nästa faddernamn är Sven Bredberg, som troligen



P. A. Hall. Byst av A. Pajou omkr. 1775.

var dopförrättaren. Han var prästson och tillhörde den kända släkten Bredberg från Bredared, var brorson till den myndige domprosten Magnus Bredberg i Skara och släkt med många av den tidens mest framträdande boråsbor. Hans fästmö var Johanna Rydhenius, dotter till kyrkoherden i Borås prosten Petrus Rydhenius och dennes första fru Johanna Bredberg, den ovannämnde domprost Magnus Bredbergs dotter. 1740 gifte sig Sven Bredberg, som då var komministeradjunkt, med Johanna Rydhenius, vilken året därpå både miste sin man och sin far. Själv avled hon i Borås så sent som 1789. Sven Bredberg var endast 37 år vid sin död. Han var en mycket aktad och avhållen prästman. Rådman Nils Borin står som tredje man bland faddrarna. Han

var prästson från Kinneved och hade studerat i Uppsala, där han varit kurator för Västgöta nation. Just samma år, som det hallska dopet ägde rum, skänkte Borin och hans käresta Brita Schenning ett dopfuntskläde med franska spetsar till Caroli kyrka. Nästa faddernamn är Johan Marnie. Han var en av de mest betydande bland färgarna i Borås och en av pionjerna inom denna viktiga industrigren. I staden kallades han för den franske färgaren, men han var född i Stockholm, där hans far Nils Marnie var klädesfärgare. Denne hade sannolikt flyttat in från Frankrike. År 1720 fick Johan Marnie privilegium å färgeri i Borås. Detta skövlades vid 1727 års brand, men rätt snabbt byggdes ett nytt färgeri av större mått. Rörelsen gav god vinst och utökades 1738 med linne- och cassianstryckeri. Sedan Marnie avlidit 1745, transporterades privilegierna på färgaren Bengt Blommendahl, som haft anställning hos Marnie och 1747 gifte sig med änkan. Den sistnämnda fru Margareta Marnie var dotter till kyrkoherde Jonas Bredberg från Bredared och befryndad med förut presenterade medlemmar av släkten Bredberg. Det var färgaren Bengt Blommendahls dotter Johanna, som en gång skulle göra ett av de rikaste giftermålen i Borås med assessor Sven Brink. Än idag finns det flera boråssläkter, som härstammar från makarna Brink. Bengt Wallman är nästa faddernamn. Han var handelsman och kyrkvärd. Hans hustru Cajsa Udd hade avlidit 1730. För att hedra hennes minne skänkte han till Caroli kyrkan en inuti förgylld silverkanna. Men kannan föll ej den myndige handelsmannen Elias Romberg i smaken. I kyrkorådet framhöll Romberg 1742, strax efter Wallmans död, att silverkannan ej alls var värdig att stå på ett altare, eftersom kannan fullständigt liknande ett ölkrus! Denna protest föranledde ingen omedelbar åtgärd från kyrkorådets sida, men med tiden såldes den dock. Sist bland mansfaddrarna står Johan Petter Hall. Denne var rådmann och sannolikt en bror till gamle Börje Hall, P. A. Halls farfar. Han avled i Stockholm under riksdagen 1743. Hans hustru var Märta Langlet, dotter till den kände färgaren i Borås Abraham Langlet. Hon blev omgift med borgmästaren Axel Edberg i Borås, Tollstorps företrädare.

Så kastar vi en blick på de kvinnliga faddernamnen. Först står prostinnan Brita Catharina Cederholm. Hon föddes 1695 och var dotter till inspektören vid stora sjötullen i Stockholm Nils Björnsson och Catharina Nyman. Första gången var hon gift med den bekante karolinprästen Johan Sandman, han, som skänkt Carolikyrkan den utsökt vackra silverkalken från Polen och sannolikt en gång fick besök av Karl XII, då denne inkognito passerade staden. Efter prosten Sandmans bortgång 1728 gifte hon sig med Sandmans efterträdare prosten Petrus Rydhenius. Det var hans dotter i hans första äktenskap med Johanna Bredberg, som var fästmö till den dopförrättande komministeradjunkten Bredberg, som vi nämnde bland mansfaddrarna. Andra kvinnonamnet bland faddrarna är Ingrid Palm, dotter till rådmannen i Borås Arvid Palm och hans hustru Annika Kullman. Hon var maka till råd- och handelsmannen Lars Brovall, som avled 1762 i Borås. Deras dotter Kristina blev gift med rådmannen Anders Stuart i Borås, vars namn ännu lever kvar i det jordområde intill Viskan, som benämns Stuarts kile. Släkten Stuart tillhörde en gammal adelsätt, som invandrat till Sverige från Skottland. Sist bland "fruntimers"-faddrarna står hustrun Bolla Börjesdotter Åwall. Hon var dotter till kämnarspreses och rådmannen Börje Åwall i dennes äktenskap med Margareta Lithenius. Både släkten Åwall och Lithenius hade stark förankring i Borås. Börje Åwall var på sin tid en betydande man i vår stad. Han var född här 1672, blev först student i Åbo 1690 och överflyttade samma år till Uppsala universitet. Sedan han återkommit till sin födelsestad, blev han handlande och rådman samt preses för kämnärsrätten, en numera upphävd underdomstol i Sveriges städer. Gifte sig första gången med Ingeborg Hufwedsdotter Dahl, en syster till Borås store 1700-talskrönikör Nils Hufwedsson Dahl. Efter hennes död 1704 levde han ogift till 1716, då han på nytt ingick giftermål med änkan efter rådman Måns Carling, Margareta Lithenius, som var dotter till prosten Mårten Lithenius, vår mest avhållne boråspräst under 1600-talet. I det senare äktenskapet föddes 1718 dottern Ingeborg, Bolla eller Bollan kallad, som 1737 firade bröllop med apoteka-

ren Petter Timan (f. 1697, d. 1763). Denne öppnade apotek i Borås 1752. Makarna Timan fick begravas å förnämlig plats i stadskyrkan, nämligen i "Sahl. Probsten Mag. Mårten Lithenii graf i choret n:r 2". Det ståtliga porträtt av Mårten Lithenius med maka, som fru Timan skänkte till kyrkan, förstördes tyvärr vid 1822 års brand. Ej många spår finns idag kvar efter dessa personer, som jag bemödat mig om att placera in i en kulturhistorisk återblick.

Halls studieår

Om Halls barndom vet vi föga. När Linné sommaren 1746 besökte Borås under sin bekanta "Wästgöta Resa", var den sjuårige Peter Adolf säkerligen en av de många intresserade åskådarna till den berömde resenärens ankomst till staden. Beträffande Halls studier vet vi, att han aldrig var studiosus vid Borås skola, där undervisningen genom rektor Andreas Rydhenius' sjukdom under åren 1749—51 tillfälligt försämrats. Hall har ej heller tillhört Skara gymnasium, som brukade vara den läroanstalt, dit välartade boråsynglingar sändes för högre skolstudier. I sin korta självbiografi, nedskrivna i Paris 1783, som nu förvaras i universitetsbiblioteket i Uppsala, nämner Hall intet om några skolstudier. Tydligt har han erhållit undervisning i hemmet av en informator. "Biographiskt Lexicon", utg. 1840, upplyser om att Hall "efter en god uppfostran i föräldrahuset 1751 sändes till Uppsala".

Den 27 augusti 1750 inträffade en sorglig händelse inom familjen Hall. Denna dag avled nämligen fru Eva Greta Hall vid endast 36 års ålder. För den elvaårige Peter Adolf blev sorgen stor, och moderns tidiga död kom säkerligen att ha stor betydelse för hans utveckling, ja kanske blev den innersta anledningen till att han därefter ej trivdes i Borås. Tyvärr kan vi ej påträffa bouppteckningen efter modern, som hölls 4.4.1751, och det är därför ej möjligt för oss att få en uppfattning om möbler och andra inventarier i det hallska hemmet. (Även bouppteckningen efter fadern, som avled 1776, kan ej återfinnas.)

Ännu en förändring skulle inträffa i hemmet. Rådman Peter Bör-

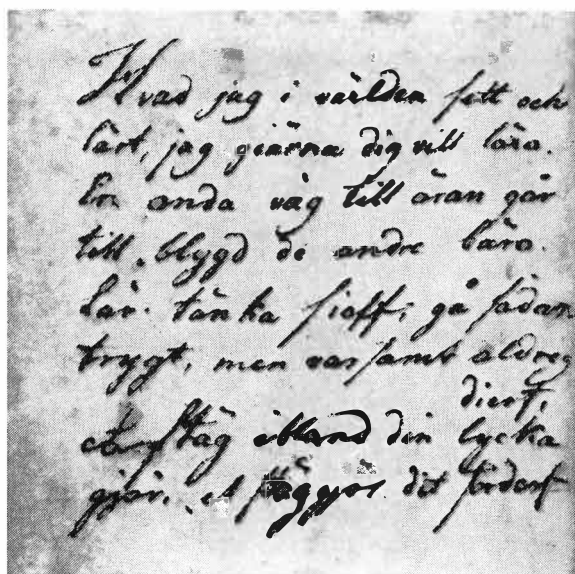
jesson Hall fick nämligen 1751 det ärofulla uppdraget att som riksdagsman vara representant för Borås stad under riksdagen 1751—52. Enligt meddelande från Riksarkivet började denna riksdag den 16 september 1751 och avslutades den 4 juni 1752. Vid faderns uppresa till Stockholm följde sonen Peter Adolf med för att fortsätta färden till Uppsala. Här togs han om hand av morfadern Adolf Wargentín, som bodde i kvarteret Hjorten nr 10 vid Svartbäcksgatan i nära grannskap till Botaniska huset, nuvarande Linnéanum, Olof Rudbecks skapelse och Linnés dåvarande bostad. Sannolikt kunde Peter Adolf se Linné ströva kring i den sköna örtagården, kanske kom han över till den barnkäre blomsterfursten för att få höra honom berätta om växternas prakt och arternas mångfald. Halls studier fortskred i Uppsala genom läsning för någon informator. Möjligen var denne att söka bland den stora skara av släktingar, som fanns i Uppsala, nämligen bland familjerna Wargentín, Ubman, Novander och Ahlander, där det förutom köpmän fanns både borgmästare och apotekare.

Enligt Västgöta nations matrikel inskrevs Hall som student vid Uppsala universitet den 6 april 1753. I denna matrikel användes både förnamnen "Petrus Adolphus" och "Petter Adolph". Ingen anteckning om fakultetstillhörighet eller studieriktning finnes. Enligt nationens uppbördsbok kan man räkna ut att han redan under vårterminen 1755 avbröt studierna. I sällskap med magister Lars Brisman företog Hall detta år tillsammans med sin yngre bror Birger Martin en utrikes resa till Tyskland. I sin självbiografi uppger han, att han var "destinerad" att studera medicin och naturalhistoria under "vår så välförtiente som namnkunnige von Linné", men att han under sin tyska resa genom "Herr Brismans ömma omsorg" blev så intagen av ritkonsten att han trots faderns skarpa varningar föll för sin naturliga böjelse — den att ägna sitt liv åt konsten. Efter studier för tyska mästare blev han elev till G. Lundberg i Sverige. Ledaren av utrikesresan var som sagt magister Lars Brisman. Denne var född 1726 i Larv och hade studerat i Uppsala. Han ägde ett något bistert utseende men var gladlynt och torrolig. Han blev 1778 rektor i Skara.

Hall lämnar Sverige för alltid

Sedan Hall genom den inflytelserike konstfrämjaren baron Adeltcrantz' förmedling kommit i det svenska hovets gunst och fått beställningar på porträtt av prins Carl och prins Gustaf, började han umgås med planer på att resa till Frankrike. Det var naturligtvis Paris, de sköna konsternas huvudstad, som hägrade, men att det skulle bli en bortresa för alltid, ett definitivt farväl till Sverige, torde ej varit meningen från början. Han hade liksom fått blodad tand genom den uppmärksamhet, han rönt genom prinsmålningarna. Det franska hovet lockade på ett alldeles särskilt sätt. Den store Roslin hade redan visat vägen.

Vi har i behåll originalkvittot på arvodet för ett av prinsporträtten — prins Carls — gällande en summa av 600 daler kpmt, och det är undertecknat "Stockholm d: 7 Maji 1766 Adolph Hall". Förmodligen erhöll han samma summa för den andra målningen, som föreställde kronprins Gustaf, sedermera kung Gustaf III. Detta porträtt översändes med kurir till det danska hovet i slutet av april 1766 några veckor efter den eklaterade förlovningen mellan prinsessan Sofia Magdalena och den svenske tronföljaren. Med dessa arvoden som reskassa — det uppges att han med svårighet fått ut summorna — startade han sin resa från Stockholm till Paris. Jag har försökt finna någon anteckning om datum för det pass, som utfärdades för Hall, men tyvärr börjar liggaren över i överståthållarämbetet förvarade passhandlingar först år 1814. Förteckningen över överståthållarämbetets skrivelser till Kungl. Maj:t, vilka förvaras i riksarkivet, för år 1766 innehåller intet, som rör Halls utresa. Med en viss sannolikhet tog Hall avsked från sina vänner i huvudstaden i slutet av maj 1766 och begynte sin resa genom Sverige med gästgivarskjuts. Resan gick genom Borås, där han tog farväl av sin då snart 60-åriga far. Sonen fick som reseminne en liten väl inbunden psalmbok med guldsnitt, tryckt hos Johan Georg Lange d. y. i Göteborg 1762. På psalmbokens försättssida hade fadern präntat ned dessa minnesvärda versrader:



Rådman Halls vers till sonen. Foto ur P. A. Halls psalmbok i Institut Tessin, Paris.

Hvad jag i världen sett och lärt,
jag gärna dig vill lära.
En enda väg till äran går
till blygd de andre bära.

Lär tänka sielf, gå sådan trygt,
men varsamt, aldrig dierf,
et stäg ibland din lycka gör,
et stäg gör dit förderf.

Psalmboken förvaras nu i Institut Tessin i Paris, vars chef dr Gunnar W. Lundberg välvilligt låtit mig få en fotostatkopia av versen. Det är tydligt, att rådman Hall ville ge sin son några varningsord. Föga visste han då om sonens framtid. Det var kanske några lynnesdrag hos sonen, som fadern bävade för. Eller ägde han en föraning om att sonen snabbt skulle vandra mot stjärnorna, för att sedan i sin bästa mansålder brytas ned av en luetisk sjukdom? Ett steg ibland din lycka gör, ett steg gör ditt fördärv . . .

Färden från Borås företog Hall troligen över Göteborg ned till Hälsingborg och därefter genom Danmark till Hamburg för att sedan fortsätta den kontinentala postresevägen till Paris. Naturligtvis kan

man också tänka sig den möjligheten, att Hall gjort en sjöresa från Göteborg till Frankrike. Men detta är ej troligt, anser vår borne kännare av sjuttonhundratalsvägar, kapten Måns Mannerfelt.

Så började Hall att arbeta som konstnär i Paris. En av hans bästa vänner där blev Alexander Roslin, som förde honom in i samhällskretsar, där hans förfinade konst till fullo blev uppskattad. Hans debut i Paris-salongen 1769 saluterades av den tongivande tidskriften "Mercure de France" med en enorm eloge, och redan nu vid blott 30 års ålder fick Hall hederstiteln "miniatyrkonstens van Dyck". Den 23 april 1771 vigdes Hall i kyrkan i S:t Louis i Versailles med den sköna och rika bankirdottern från Paris Adélaide Gobin. I deras äktenskap föddes tre döttrar och en son, en verkligt charmerande fyrväppling barn av bevarade bilder att döma. Dottern Adélaide Victoire, Adèle kallad, kom att gå i faderns fotspår som miniatyrmålarinna.

Har Hall målat några boråsare?

Vårt lands störste kännare av P. A. Halls konst fil. dr Karl Asplund har upplyst mig om att han länge försökt samla material till en förteckning över Halls verk, en oevrekatalog, men den är ännu mycket ofullständig. Vi saknar således för närvarande möjligheten att ge ett tillfredsställande svar på rubrikens fråga. "Okänd dam" och "okänd man" blir tyvärr alltför ofta den opersonliga bildunderskriften till hans miniatyrer. Det förefaller mig mycket egendomligt, att vi bland Halls hittills kända arbeten ej påträffat några avbildningar av hans nära anhöriga från Borås, dock med undantag av ett par målningar, som anses föreställa systemen Eva Helena. Ett av dessa porträtt är en pastellmålning från hennes fästmotid våren 1766. Eva Helena var född 1744, hon var alltså 22 år, när porträttet målades. Året därpå — hennes bror befann sig då i Paris — gifte hon sig med assessor Claes Engelcrantz, blev först bosatt i Stockholm och några år senare (1773) husfru på Ronnöholm i Edebo socken i Roslagen. Det omnämnda porträttet hänger här i vårt konstmuseums Hall-rum. Det är ett ståtligt dampporträtt, som tydligt visar, att det fanns likhet i ut-

seendet hos dessa syskon. Men var finns bilden av brodern Birger Martin? Att Peter Adolf någon gång avmålade sin ende bror anser jag vara mycket troligt. Denne var två år yngre än konstnären. De hade varit såta vänner under utlandsresan, och när Birger Martin 1759 studerade medicin i Uppsala, träffades säkerligen bröderna där, kanske hos köpmannen Robert Wargentin, som vid denna tid var den enda kvarlevande av morfaderns syskon i Uppsala. Och naturligtvis råkades de i Stockholm, där Birger Martin 1764 fick tjänstgöra som underfältskär vid Serafimerlasarettet. Men var finns nu det sannolika porträttet på Birger Martin? Den enda avbildning, som Svenska porträttarkivets index registrerat av läkaren Hall, är en teckning, utförd av A. A. Grafström 1813, föreställande en vithårig gubbe i kalott. Doktor Halls son blev general och adlades 1858. Den nuvarande huvudmannen för adelsätten civilingenjör Z. von Hall har meddelat mig, att inga porträtt av läkaren och hans familj finns bevarade, som kan tillskrivas släktens store målare.

Bland de många svenskar, som besökte Halls ateljé i Paris, borde det väl funnits någon från den västgötska hemstaden. Men ingen av 1700-talets kända boråsare har mig veterligen förevigats av miniatyrmålaren. Företog aldrig borgmästare Georg Tollstorp, färgare Philip Langlet och de rika bröderna Brink någon parisresa?

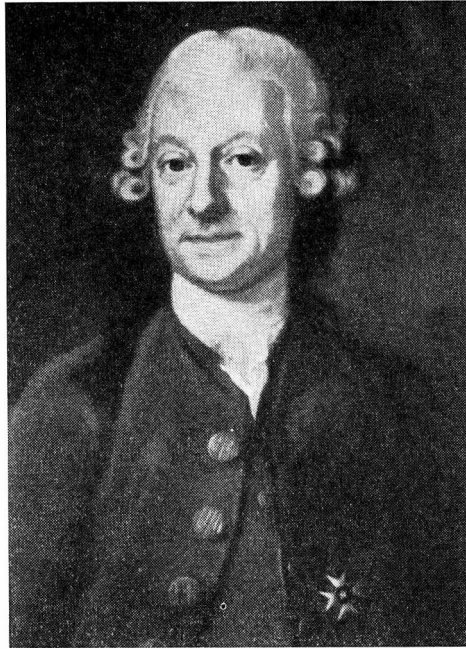
Fanns det konstnärligt påbrå i släkten?

Släkten Hall, som kan följas ned till 1600-talets mitt, är ännu för litet utforskad för en säker bedömning i fråga om konstnärliga anlag. Men det är mycket möjligt, att P. A. Halls farmors släkt, som bar namnet Äwall (Åhwall) och nämnts bland faddrarna, ägde blodsband med kyrkmålaren Nils Åhwall i Borås. Denne fick trots invändningar från boråsmålaren Detleff Ross 1762 tillstånd att slå sig ned i staden för att måla porträtt och utföra kyrkmålningar. I flera av Sjuhäradsbygdens kyrkor anlätades han för altartavlor och takmålningar. Med en viss sannolikhet fanns det konstnärsanlag i Halls mödernessläkt. Hans morfar rådman Adolf Wargentin lär ha varit umgängesvän till

Olof Rudbeck den yngre, vilken han gav råd vid färgval och kompositioner, men det är ej bekant, om han själv utförde några teckningar eller målningar. Den mest kände av släkten Wargentins medlemmar var astronomen Pehr Wilhelm Wargentin, Kungl. Vetenskapsakademiens sekreterare 1749—83. Denne var kusin till Eva Margareta Wargentin, P. A. Halls mor. Som vetenskapsman nådde Wargentin internationell berömmelse. I Nordenmarks utförliga biografi över honom nämns intet, som tyder på konstnärläggning. Bland hans sentida ättlingar bör man nämna den skickliga porträttmålaren Mina Carlson-Bredberg (f. 1857, d. 1943).

Hade Hall någon kontakt med astronomen Wargentin?

Den ovannämnde Wargentin var en flitig brevskrivare och fick själv mottaga ett stort antal brev från kända personer i Sverige och utlandet. Den noggrant diarieförda korrespondensen äger egendomligt nog ej ett enda brev från P. A. Hall. Och ej heller har något brev avsänts från Wargentin i Stockholm till Hall i Paris. Det finns fyra brev från Roslin till Wargentin bevarade i Kungl. Vetenskapsakademiens samling skrivelser, avsända under åren 1778—80. Eftersom Roslin och Hall var goda umgängesvänner i Paris, tycker man, att Roslin borde nämnt något om Wargentins släkting i Paris, åtminstone sänt en hälsning från Hall. Men Halls namn förekommer ej i dessa brev, som huvudsakligen behandlar ett planerat kopparstick över Linné. Wargentin och Hall bodde samtidigt i Stockholm. Visserligen var Wargentin 22 år äldre än kusinsonen Hall, men ålderskillnaden är ingen förklaring till bristen på kontakt. Orsaken måste vara av privat karaktär. Jag har tänkt mig följande. I bouppteckningen efter Wargentins hustru Christina Magdalena Raab, vilken avled 1769, finns upptagen en ring med Karl XII:s porträtt i miniatyr. Det är mycket troligt, att kungaminiatyren var målad av Hall, om vilken vi vet, att han sysslat med miniatyrer av svenska kungar — exempelvis har vi en ståtlig bild av Gustav II Adolf i vårt Hall-rum i Borås. Halls ekonomi var sannolikt ej lysande i början av 1760-talet. Han



Astronomen P. W. Wargentin.

hade kanske drömt om ett större arvode för den utförda målningen än vad han fick av sin relativt förmögne släkting. Kylan mellan honom och familjen Wargentin kan ha sin upprinnelse i en sådan detalj. Astronomens fru var systerdotter till den store arkitekten överintendent Carl Hårleman, död 1749. Dennes änka, född grevinnan Liewen, samt syster Johanna ägde hälften av det Hårlemanska huset vid Drottninggatan i Stockholm, den andra hälften ägde fru Wargentin. Med dessa uppgifter lämnar jag mina funderingar om förhållandet mellan Hall och den ryktbare fränden.

En visit hos Hall i Paris

På Institut Tessin i Paris förvaras François Gérards sirligt tecknade situationsbild av familjen Halls kvinnliga medlemmar, där de sitter i lampans sken vid ett elegant salongsbord. Tavlan ger oss en känsla

av idyll och förfining. Samma upplevelse får vi, när vi betraktar konstnärens utsökta miniatyrbilder av hans hustru, barn och svägerska. Det hallska parishemmet känner vi rätt väl till genom den inventarieförteckning, som fru Hall 1790 gjort upp. Låt oss göra en liten fransysk visit hos "Peintre du Roi et des Enfants de France Pierre Adolph Hall". Vi stiger på i hans bostad i den hyrda våningen vid Place de Victoire. Rummen har många vackra möbler av valnöt, rosenträ och ebenholtz med guldblänkande bronsbeslag. På väggarna hänger tavlor i mängd av berömda mästare. Vi blir något förvånade över att finna så många fågelburar med kvittrande små varelser, och vi vill knappt tro våra ögon, när vi mitt upp i denna exklusiva franska hemmiljö stannar inför konstnärens enkla svenska järnsäng, en monterbar tingest från något uppländskt järnbruk, alltför uppskattad av sin ägare för att bli lämnad kvar i hemlandet. De tunga gröna sammetsdraperierna skyler sängens enkelhet. I ett av rummen glänser ett konsolurs blå emaljsiffror mot klockfodralets utsökta mönster av brons och sköldpadd. Just nu klingar några spröda tims slag. I arbetsrummet sitter konstnären själv i gul sidenrock. På bordet ligger elfenbensplattor och färger, i ett blåfärgat krus står penslar av fin kaliber. Damen, som skall förevigas av hans mästartpensel, har ett förnämt leende på läpparna. I miniatyrbildens sköna millimetrar växer det fram ett fascinerande kvinnoporträtt. Den store målarens knåpgöra blev berömda konstverk.

Världsmannen Talleyrand lär en gång ha yttrat: "Den som ej upplevt de sista tjugo åren före den franska revolutionen, han har ingen aning om livets sötma". Konstnär familjen Hall njöt helt säkert intensivt av denna sötma — på gott och ont.

*

Slutligen ett par frågor: Var står P. A. Halls staty i Borås? Var har vi här P. A. Halls plats, aveny eller gata? Minnet av Borås störste son bör hållas levande, inte blott genom ett välordnat Hall-rum på vårt konstmuseum. Den världsberömde målaren är värd att hyllas av sin födelsestad.

E N G R A V B A C K E
F R Å N Ä L D R E J Ä R N Å L D E R N

P Å S T O M M E N I T Ä R B Y

A V

K. E. SAHLSTRÖM

På gården Stommens ägor i Tärby socken, på en ekskogsklädd bergkulle, ca 100 meter norr om gården, låg fram till omkring 1921 ett stort kullerstensröse med flack meterhög välvning, som vid nämnda tid blev bortplockat för att användas till vägmaterial så att endast den 2—3 meter breda mossbelupna randen samt bottenskiktets stenar återstodo. Borttagandet blev senare observerat av riksantikvariens ombud, den om traktens fornminnesvård högt förtjänte fabrikören Sven Karlsson i Redvägsbrunn, som förmodade att röset var ett gravröse och därför gjorde en anmälan till riksantikvarieämbetet. Med anledning härav fick författaren 1929 uppdrag att besiktiga platsen och företaga en undersökning, vilken utfördes 6/8 1929 tillsammans med ombudet Karlsson. Vid en grävning i rösets mitt träffades då genast ett intill 10 cm tjockt brandlager mellan och under det kvarliggande bottenlagrets kullerstenar, vilket följdes och genomsöktes över en yta av ca tre meters vidd tills det syntes upphöra. Ur det samma upptogs:

Två släta fingerringar, den ena söndrig, av blekt guld med rundad yttersida och inbuktad innersida. Den hela funnen vid *d* på planen fig. 1, den söndriga vid *b*.

Båge av ett spänne av brons med tre vulster och mellan dem belagt med guldbleck med strierade åsar.

Mindre bronsföremål med hål, vid *d*.

Krossad bronskittel med svagt kannelerade sidor och spiralvriden hank samt enkelt ornerade hankfästen. Under den utåtböjda randen löper horisontella linjer. Botten har tvenne grupper av koncentriska cirkelar kring en mittpunkt, vid *e*.

Kort dubbeleggat järnsvärd med tånge, vid *c*, med klingan nedåt.

Skarpryggad lansspets, invid *f*, spjutspets med hullingar, vid *f*, och en krossad sköldbuckla med hög ståndare, vid *c*.

Halvmånformigt beslag av brons, genombrutet och med små hål vid ändarna. Låg $\frac{1}{2}$ meter öster om *c*.

Platt järnbeslag med hål, troligen tillhörande svärdfästet; järnnit.

Tre hoppassande glasbitar av ofärgat glas med ingraverade dubbellinjer.

Ett hundratal ornerade urnebitar med svartglättad yta, ett par med skarp bukkant. Tjocklek intill 13 mm. Särskilt många vid *a* på planen.

Litet föremål av bränd lera. Brända och obrända ben. St. H. M. 19207. Se fig. 2—4.

Fyndet har tidigare, mera kortfattat behandlats av W. Holmqvist i en uppsats "Der silberne Becher aus Järnsyssla" i *Acta archæologica*. Vol. 25. 1954.

Bensamlingen har godhetsfullt granskats av antikvarien N-G. Gejvall, som meddelat:

"Brända ben av människa, oenhetlig sammansättning av mörkare och ljusare fragment, sannolikt av mer än en individ. Skalltak av ung individ. Bränd kindtandsrot av ung individ (20—30 år). Tre bronsärgiga, obrända tandkronor, (emalj-dentinhättor av en 5-a, en 7-a och en 8-a) av en vuxen individ under medelåldern (30—40 år). Fyra obrända fragment från en skalle av ett svin, petrosumdelar samt en kluven underkäksframmand (liten ras?)"

I den tillvaratagna bensamlingen har således urskilts en äldre och en yngre individ. Om en av dem varit en kvinna kan ej avgöras.

Ett anmärkningsvärt inslag bilda de tre bronsärgiga tandkronorna, som äro obrända. Om de två av dem är antecknat att de upptagits väster intill bronskärlet, varifrån ärgigheten tydligen har kommit. Då bensamlingen i övrigt visar en oenhetlig förbränningskaraktär, är det sannolikt att de kommit att intaga ett sådant läge på bålbadde att de undgått hel förbränning.

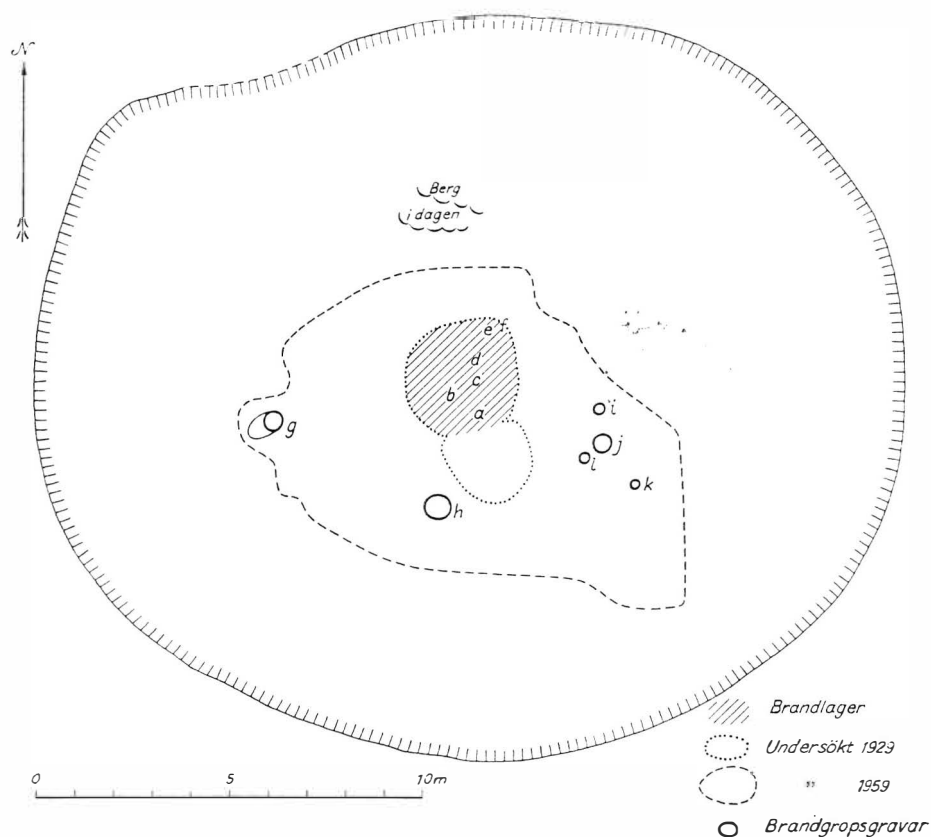


Fig. 1. Plan över rösebotten i Tärby Stommen.

I den färdkost, som det var rådande sed att medgiva den döde, har i detta fall ingått delar av ett grishuvud.

Det med ornerade guldbleck försedda spännet har en egenartad form, men guldbeläggningen hänför det till slutet av äldre eller början av yngre romersk järnålder. En vapenutrustning med svärd, lans och spjut som de ifrågavarande är karaktäristisk för samma tid, sköldbucklan med sin höga ståndare visar hän på början av yngre romersk järnålder. Den kannelerade bronskitteln tillhör den typ av importerade bronskärl som Gunnar Ekholm (*Acta archæologica*. Vol. 6, 1935) efter en norsk fyndort benämmt Giletyp och vars uppträ-

dande i Norden han daterar till tiden 175—250 e. Kr. Glasbitarna har W. Holmqvist identifierat som delar av en glasbägare av samma typ som de båda bägarna i fyndet från Öremölla i södra Skåne (Månadsbl. 1874), i vilket även ingår en kannelerad bronskittel.

Tärbygraven kan således dateras till tiden omkring 200 e. Kr.

Det rika gravgodset med sina båda fingerringar av guld och det guldbelagda spännet, den präktiga bronskitteln och den förnämliga glasbägaren, båda utgångna från industriorter i det romerska riket, samt den fullständiga uppsättningen av dåtida vapen, allt täckt av ett över 20 meter vitt kullerstensröse vittnar om en stormannabegravning, vartill samtida motsvarigheter hittills saknas i sydligare delar av Västergötland. Dess närmaste analogier finner man norrut i landskapet särskilt i Valle härads-trakten, vartill jag återkommer nedan.

Utgrävningen av rösebotten omfattade såsom nämnts endast ett några meter vitt mittparti, och då det kunde förmodas att ytterligare delar av gravgodset vore att finna, erhöll författaren uppdrag att 1959 företaga en efterundersökning tillsammans med ledaren av den pågående fornminnesinventeringen i södra Västergötland antikvarien Gunnar Ekelund. Denna utfördes 15—23 juni. Därvid uppbröts och genomsöktes den inre delen av röset till den omfattning som fig. 1 visar, men utan att någonstädes fanns spår till fortsättning på det tidigare genomsökta centrala brandlagret. Däremot framkommo under bottenlagrets kullerstenar på flera ställen brandgropar från äldre gravläggningar på kullen.

Västerut anträffades vid kartplanens g alldeles under rösestenens botten en tre dm vid fläck av brandjord med brända ben, vilken fortsatte nedåt $\frac{3}{4}$ dm i en flack grop med rundad botten utan spår av gravkärl. Ur brandjorden upptogs en liten *skära* av järn samt en *bältering* av järn med vidsittande fäste. Fig. 5. Intill gropen åt väster fortsatte linsformiga brandjordsfläckar, intill 2 à 3 cm tjocka, med enstaka ben $\frac{3}{4}$ —1 meter utåt, och i kanten av en sådan låg en $\frac{3}{4}$ meter vid, dm-tjock stenhäll med en sotfläck på undersidan.

Bendetermination: Ung kvinna.

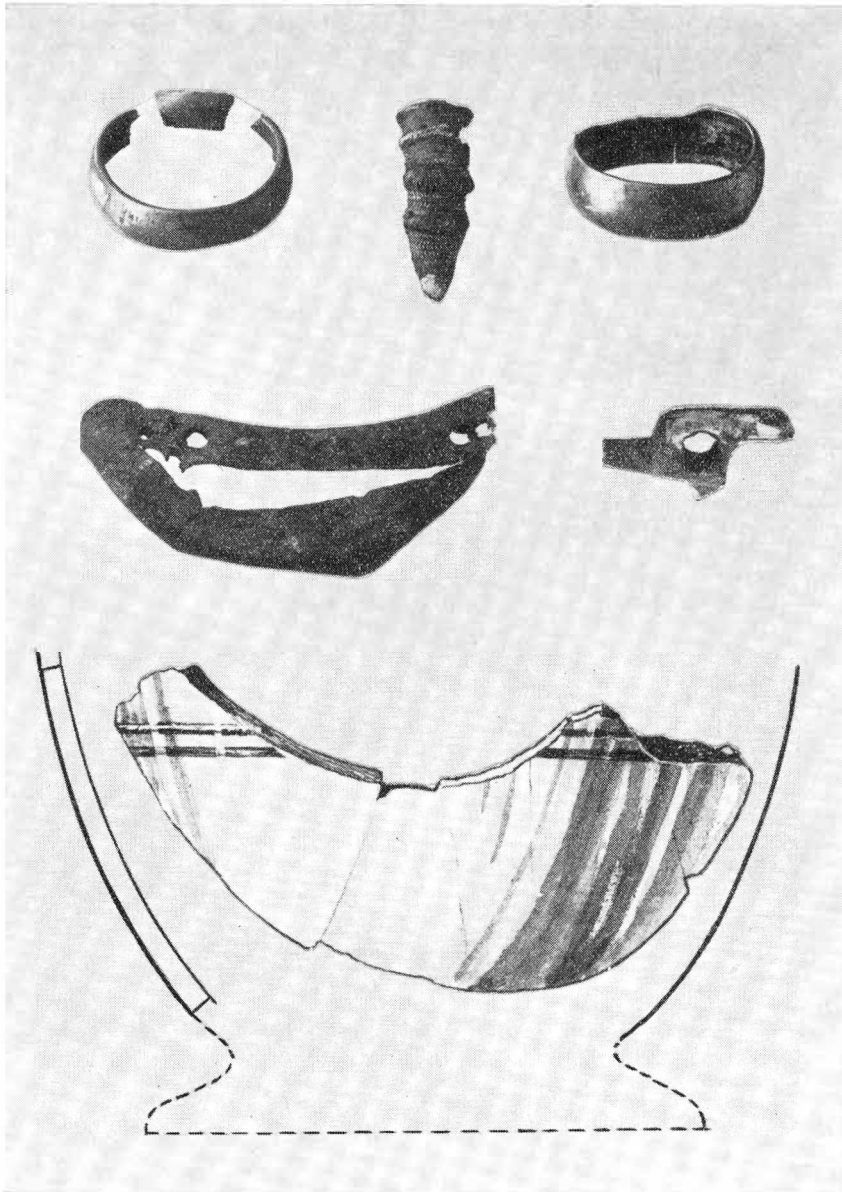


Fig. 2. Två fingerringar av guld, bronsspänne med guldbeläggning, svärdsکیدeslag och bronsföremål samt bitar av en glasbägare med rekonstruktion av W. Holmqvist.

Bestämningen av benen från denna och följande gravar har välvilligt utförts av N-G. Gejvall.

Söderut fanns vid *b* likaledes under rösebottnen en rund $\frac{3}{4}$ meter vid brandjordsfläck med benflisor och urnebitar, som fortsatte $\frac{3}{4}$ dm nedåt med botten på en sluttande berghällsyta. Direkt på denna fanns en 4—6 cm stor bottenbit av en lerurna i till synes ursprunglig ställning men utan övriga bottendelar. Spridda urnebitar lågo över hela gropen. Benmängningen var riklig men benflisorna små.

Bendetermination: Ser ut att vara kvinna under medelåldern.

Österut fanns vid *i* en brandjordsfläck av ett par dm:s vidd men endast en cm tjock, i vilken märktes ett par benflisor jämte små skarpkantiga stenar.

Bendetermination: Möjligen barn.

Söder om föregående träffades vid *j* en oregelbunden $\frac{1}{2}$ meter vid grop med brandjord innehållande ben och urnebitar spridda över hela gropen. Djupet var 20 cm. Vid sydkanten fortsatte ytligt brandjordsklumpar med enstaka ben och urnebitar ytterligare ett par dm utåt. Små skarpkantiga stenar ingingo även här i brandjorden.

Bendetermination: Benen från *j* ha lite annan karaktär än de föregående genom sämre förbränning; de från gropen och de från brandjorden vid dess kant tillhöra troligen samma person, fullvuxen.

$\frac{1}{2}$ meter sydväst om *j* var vid *l* en grund grop av 25 cm:s vidd med lite brandjord och några få ben mellan kullerstenar.

Bendetermination: Ung kvinna?

Sydost om de båda föregående låg vid *k* under rösebottens stenar en oregelbunden brandjordsfläck av ca 25 cm vidd och ett par cm mäktighet med en röd urnebit men utan ben.

De anträffade gravarna voro till sin anläggning och innehåll av samma karaktär som norra Västergötlands brandgropsgravar från tiden före och omkring Kr. f. Groparna voro dock grundare än dessa, men detta kan vara beroende av markens hårda beskaffenhet, vartill kommer att deras läge under rösebottnen ej möjliggjorde ett fastställande av den markyta, i vilken de anlagts. Förekomsten av brand-

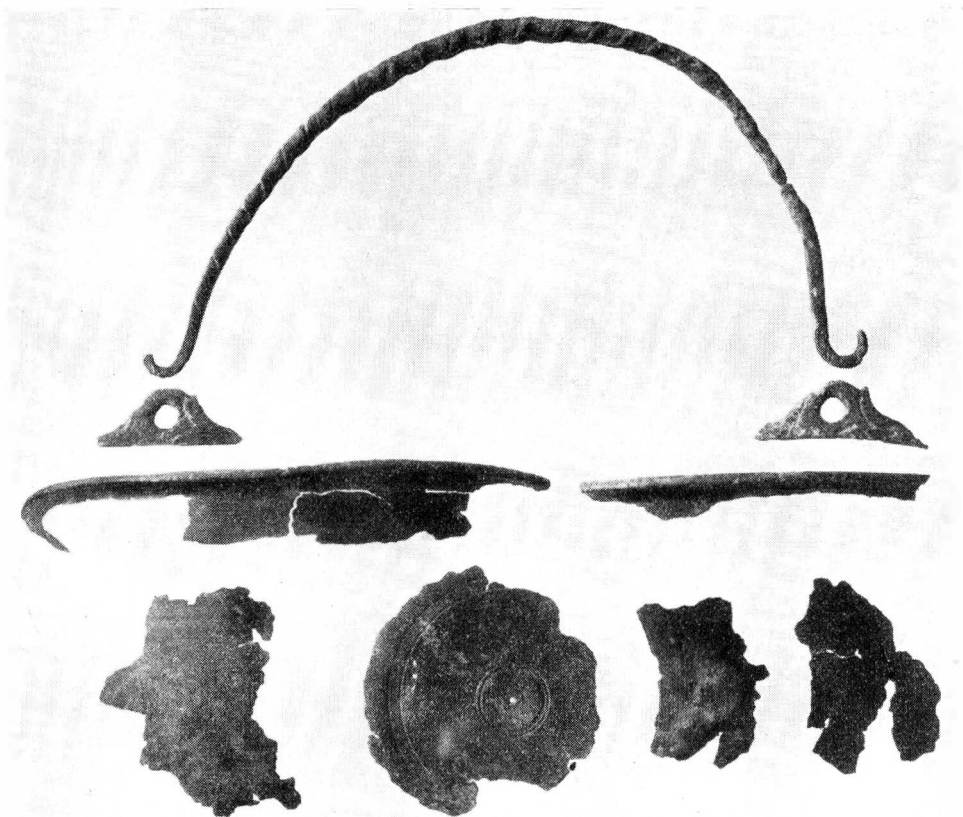


Fig. 3. Delar av en kannelerad bronskittel.

jordsfläckar omkring ett par av groparna visar att bålresterna ej med särskild omsorg samlats ner i själva gropen utan delar av dem blivit liggande även på kanterna och därutanför. Endast i ett fall fanns i gropens botten en bit av en urnebotten, men i den lågo ej några ben, varför detta kärl säkerligen haft funktionen av s. k. bikärl. Samtliga de funna gravarna äro sålunda att rubricera som brandgropar d. v. s. benen ha med bålörja östs ner i gropen utan att benen utplockats och samlats i ett särskilt kärl. Att någon grav med urna eller harts-tätat kärl för benen ej anträffats kan vara en tillfällighet, då endast ett fåtal gravar här undersökts. Även en sådan detalj som förekomsten

av små skarpkantiga stenar, vilken emellanåt uppträder i norra Västergötlands brandgropar, återkom i ett par fall.

En vidgad uppbrytning av den ut mot kanterna allt mäktigare rösebotten för eftersökande av flera brandgropsgravar visade sig bliva allt för arbets- och tidskrävande för att nu kunna genomföras. De gjorda fynden äro dock tillfyllest för att ådagalägga att platsen ifråga hyser ett gravfält av samma art som norra Västergötlands brandgropsgravfält, d. v. s. en gravbacke från tiden omkring Kr. f. En säker datering till denna tid ger de funna metallföremålen i grav g, en skära och en bältering av järn, båda former, som äro särskilt utmärkande för likartade gravar norrut i landskapet. Hur omfattande gravfältet är framgår ej av den skedda undersökningen, men redan det topografiska läget säger att det tillhör de mindre i sitt slag.

Särskilt intresse tilldrager sig gravfältet därigenom att det tillhör de sydligaste utlöparna av det västgötska brandgropsgravskicket. Det får räknas till den kulturkrets, vars kärnområde ligger på slättbygderna i norra Västergötland och vars utmärkande drag äro ett uniformt enkelt gravskick tillämpat på hela befolkningen och likartade enkla redskapsformer av järn samt spännen och beslag till dräkten.

Närmast belägna gravsamling av likartat slag ligger i Fristads socken på Arta Skattegården, där tandläkaren Gunnar Blomgren vid en undersökning 1909 invid ett grustag fann fyra tydliga brandgropsgravar av 25—50 cm:s vidd och 20—60 cm:s djup. Tre av dem innehöll rester av hartstätade kärl. Inga metallfynd gjordes, men hela karaktären av gravarna visar att de ingått i ett brandgropsgravfält. (Rapport i Ant. top. ark.) Platsen omtalades av T. J. Arne i Fornvännen 1919 såsom förmodligen tillhörande dessas tid, men denna datering har senare dragits i tvivelsmål (E. C. G. Oxenstierna, Die Urheimat der Goten. Ak. avh. Uppsala 1948). Dr Blomgrens redogörelse ger emellertid ej anledning till någon tveksamhet i detta hänseende.

Omkring tre mil åt sydost ligger Hulared, där J. Alin 1924 i en sandtäkt på Reutersberg, ca 500 meter norr om kyrkan, iakttog bl. a. från överkanten nedrasade stenhällar och vid en av dem brända ben,

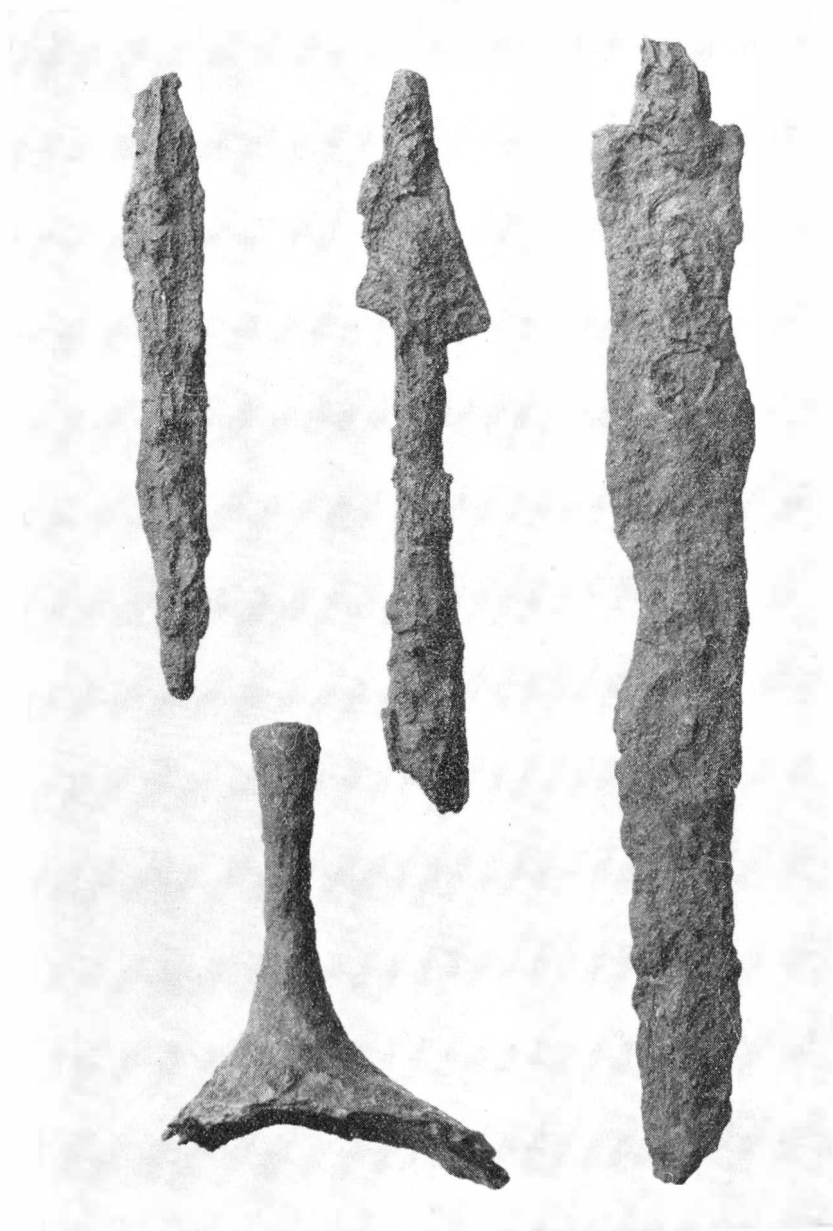


Fig. 4. Skarpryggad lansspets, spjutspets, kort dubbeleggat svärd samt del av sköldbuckla.

vilket han tolkade som förstörda markgravar. Vid en undersökning följande år påträffade T. J. Arne här under ett par i markytan synliga stenhällar samlingar av brända ben "troligen från la Tènetid". St. H. M. 17879. Med all säkerhet föreligger här ett brandgropsgravfält, det sydligaste belägna av hittills kända gravfält av detta slag i Västergötland.

I norra Västergötland ligga de stora brandgropsgravfälten ofta vid storbyar, som vid tiden för kristendomens införande voro av den betydelse att de blevo centra i den kyrkliga organisationen med kyrka, präst och prästgård. Sådana byar ha uppenbarligen sina rötter ner i förhistorisk tid, även om de direkta arkeologiska beläggen härför äro sparsamma. (Gravfältet i Mellby by, Kållands härad. Västg. fornminnesför. tidskr. Bd. 5: 6, 1951. Vadsbobygden vid tiden omkring Kr. f. i bokverket Sveriges bebyggelse. Skaraborgs län 4. Uddevalla 1954.) En anslutning av vikingatidsgravfält till nutida byar, som är en vanlig företeelse i Mälardalen, har hittills endast i vissa fall konstaterats i Västergötland. Olikheten i detta avseende mellan Göta-älvområdet och Svealand framhölls redan 1923 av G. Sarauw (Göta-älvområdets fornminnen, sid. 345). Men att härav sluta till någon större bebyggelsehistorisk förändring mellan vikingatiden och den äldre medeltiden vore givetvis förhastat. Ortnamnsforskningen har ju också kunnat leda uppkomsten av talrika ortnamn långt ner i förhistorisk tid.

Det nu upptäckta brandgropsgravfältet på Stommen ligger i Tärby by, vilken vid kristendomens införande hade den storlek att den blev kyrkby och följaktligen kan förutsättas ha förhistoriska anor. När nu brandgropsgravfältet visar hän på att här legat en bondby redan vid tiden omkring Kr. f., är det åtminstone högst sannolikt att den historiskt belagda Tärby by leder sig tillbaka till den av gravfältet omvittrade bebyggelsen. I grannskapet finner man också betydande gravanläggningar, vilkas hänförande till mellanliggande tidsskedet sig sannolikt. Ytterligare upplysningar härom kan förväntas av den nu pågående fornminnesinventeringen.

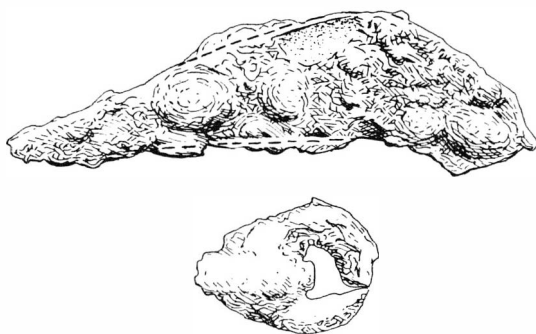


Fig. 5. Skära och bältering.

I norra Västergötland upphörde gravsättningen på de gamla brandgropsgravfälten under århundradet e. Kr. Endast någon enstaka brandgrop här har visat sig innehålla spännegarnityr av de former som blevo moderna under andra århundradet. Seden med en gemensam gravplats för byns hela befolkning och ett uniformt, enkelt gravskick går ur bruk i Västergötland vid den tid då yttringar göra sig mera allmänt gällande där av den kulturvåg söderifrån, som omkring Kr. f. svepte in över de nordiska länderna. I stället uppträda nu verkliga stormansgravar med en förnäm utstyrsel av bl. a. importerade metallkärl och med en överjordsmarkering av ofta mäktiga högar eller rösen. Vid sidan av likbränningen förekommer som en nyhet jordande av den döde, där han förses med färdkost för det kommande. Ur fynden kan utläsas att en social differentiering uppstått. Det träder fram en överklass med en helt annan livsföring än den tidigare tämligen enhetliga bondebefolkningen ägt och som efterlämnat ett om rikedom och präktig vapenutrustning vittnande gravgods och fått över sig uppförda ansenliga minnesvårdar. Samtidigt försvinna gemene mans gravar ur vår kunskapsfär. De ha väl varit så enkelt anlagda och utrustade att de ej kunnat i vår tid identifieras.

Dessa nya stormansgravar finna vi spridda över norra Västergötlands slättbygder men utan någon koncentrerings till den föregående tidens huvudbygder. De samla sig särskilt till Valle härads-trakten,

som synes ha blivit ett kärnområde i landskapet under andra århundradet. Exempel finnas dock på att de lagts på gamla bygravfält. Ett sådant är Järnsyssla utanför Skara, där ett på det stora brandgropsgravfältet lagt röse innehöll bl. a. ett kannelerat bronskärl och delar av en förnämlig silverbägare. St. H. M. 13314.

Mot denna bakgrund får Tärbygravfältet sin särskilda betydelse. Här har nämligen en fullgod representant för den nya sociala miljön blivit lagd på det gamla bygravfältet. Med all sannolikhet har också han varit knuten till den bredvidliggande by eller gård, vars tidigare inbyggare fått sin vilostad där.

Liksom brandgropsgravfältet tillhör de sydligaste i Västergötland, är också vapengraven den sydligast belägna i landskapet. Båda äro representanter för kulturformer, som ha sina centralområden norrut i landskapet, och de visa hän på att trakten kring övre Viskan under äldre järnåldern varit kulturellt anknuten till bygderna i norra Västergötland.

TVÅ VÄSTGÖTABIDRAG I GÖTHEBORGSKA MAGASINET 1761

AV

ALBERT SANDKLEF

Vid genomgång av äldre göteborgstidningar för excerpter rörande Halland har jag hittat ett par bidrag rörande Västergötland, som torde intressera läsarna av den förnämliga årsboken Från Borås och de sju häraderna.

Det första bidraget, om linvävnaden i Mark, är författat av kyrkoherden i Istorp, Joen Aurelius, född den 28 maj 1683, död 25 oktober 1758. Då hans bidrag i Götheborgska Magasinet publiceras först 1761, tre år efter hans död, är det tydligt att tidningens redaktör, lektor Johan Rosén i Göteborg, låtit sina auktorer vänta, innan bidragen införts. Aurelii beräkningar av linhanteringens omfattning i hans pastorat vågar jag inte bedöma, men siffrorna verka höga. Uppgiften att invånarna i Istorp lärt drällvävnad hos en bonde i Gunnestorp, Lindbergs socken i Halland är märklig, därför att hallänningarna sällan vävde dräll, medan innevånarna i Mark brukat ha rykte om sig för sin skicklighet i drällvävnad.

Det andra bidraget som är från Sätila har insänts till tidningen av signaturen S. H. S., som jag inte kan identifiera. Den ifrågavarande "spökesagan" hör till en i våra folkminnesarkiv väl representerad grupp av berättelser, som brukar anges såsom upplevda av namngivna personer. Den här publicerade berättelsen från Sätila är emellertid en av de äldsta uppteckningar som finnas av denna typ.

Lördagen, den 18 Julii 1761.

Berättelse om lin-wäfnaden och des ursprung i Marks härad

Marks härad är framför alla andra orter i Götha Rike frägdad för sina linne-tilwerkningar. I synnerhet florerar denna konsten almänt i Istorp, och där i nägden. Man kan ej nog beröma detta folkets idoghet: och det är största nöje, at se gamle och unge, män och qvinnor, sitta hela winternätterna igenom wid sine spinråckar. När bonden i Halland och de kringliggande orter ligger hele winter-qwällen på sin bänk, och rökar tobak, står up och äter, men därpå lägger sig til hwila natten öfwer, til dagen lyser honom i ögonen, så wakar marboen wid sit arbete, och om än drängen kört i skogen hele dagen, är han likwäl oförtruten, at sätta sig til spinråcken om aftonen. Från Kyndelmessan til midsommar gå wäfstolarne beständigt, en, två til tre i hwart hus: man finner ock med synnerlig fågnad, at flickor om 12 och 14 år wäfwä sin dräll, med samma färdighet, som någon linwäfware.

At göra någon uträkning, huru mycket lärft och dräll i förenämnda gäld årligen tilwerkas, är nog swårt, ickedesmindre kan jag med wissnet säga, at här förfärdigas 2000 stycken, til 60 alnar hwartdera. Uträkningen är denna: Pastoratet Istorp innefattar öfwer 300 matelag eller röktal: på matlaget kan man räkna 6 eller snarare 7 st. i årlig tilwerkning. Efter 6 st. på matlaget, utgör det 1800 st. och efter 7 st. bestiger det sig til 2100 st. eller 126 000 alnar. Detta är lagom tiltaget, ty ehuruwäl fattiga och mindre förmögna hus, ej kunna åstadkomma mer än 3 til 4 stycken, så gifwas doch däremot flera förmögna och folkrika hushåll, hwarest årligen förfärdigas 12, 16, 18 til 20 stycken lärofter och drällar. Efter nu warande dyra pris, så kan man räkna hwart och et stycke til 40 eller 50 Dal. S:mt. Sådan rörelse är på denna orten, och så ansenligen har linwäfnaden tiltaget inom några och 30 års tid. Dräll-tilwerkningen drifwes mest i detta gäld. Om konstens uphof har jag inhemtat följande efterrättelse. För 50 år tillbaka kom en af de Sariske fångarne til Istorp, i afledne Prosten Borelii tid.

Denne Tysken förstod sig på dräll-tilwerkning, och underwisade det då warande Preste-folket, och en des piga, som för 7 eller 8 år sedan afled, at uppsätta och wäfwä dräll i solf. Denna konsten skattades högt af alla bondepigor, och den som var väl bekant i Prestegården, kunde få köpa et kläde af nämnda tyg, såsom en stor raritet: Presten war likwäl rädd om konsten, hwilken länge förblef en hemlighet, ty Borås-boarne betalte ganska wäl de få stycken, som tilwerkas kunde i Preste-huset, och af den snälla pigan, hwilken kort efter satte eget hushåll, och födde sig med drällwäfnad i 8 solf, högre gick ej hannes konst. Således blef denna nyttiga handaslögd i många år obekant för almänheten. Detta gav dock anledning, at en hustru i Frugården, uti samma Pastorat belägen, som lidet elds-skada, och därigenom råkat i betryck, fattade det goda rådet, at låta sina döttrar, som ännu lefwa, lära drälls-wäfnad af en linwäfware i Gunnestorp, eller i Lindbergs soken wid Warberg. Detta försök lyckades. Läromästaren war mindre förbehållen, och lärjungarne woro upmärksama och läragtiga, och genom sin flit satte det fattiga huset i stånd. Häraf blefwo deras grannar och slägtingar upmuntrade. Konsten blef således almännare, och har nu stigit til den högd, at nästan hwar piga i Pastoratet och små flickor kunna wäfwä dräll, och många så färdiga, at de taga ut hwad främmande mönster dem förekommer. Man märker ock hos dem en särdeles täflan i wäfwande. Från Småland och Kind, och flera närgränsande orter, Halland undantaget, flytta pigor skäcketals in i Församlingarne, för at lära wäfwar-konsten.

Altså kan man någorlunda lämpa hit det, som sades om Rom- och Holländarne: *Crevit in immensum, quod fuit ante nihil.*

J. Aurelius.

Lördagen, den 7 November 1761.

Sanfärdig Spöke-Saga

Hwem har icke ifrån sin barndom hört historier om spöken? Mången skrattar åt dem, och merendels ej utan orsak. Somlige ligga gerna uti ensliga rum, utan närwaro af annat folk, och til denna class hörer Författaren af följande saga.

Jag har aldrig nekat spöken wara mögeliga, jag har ej heller vågat bestrida werkeligheten af en sak, som hela werldens öfwerens-stämmande berättelser stadfästa. Omsider har jag af egen förfarenhet waret så lyckelig, och funnet, at det man kallar spöken, är ingen chimäre: lemnar doch därhän, til hwad classe uti Metaphysiquen, eller kanske Morosophien, denna sort af andar bör hänföras, men följande händelse wet jag af egen förfarenhet:

År 1746 bodde afledne Skräddaren Lars Israelsson, tillika med des hustru, Ibba, på mit ryttare-torp, hwilket är beläget wid almänne landswägen från Götheborg åt Carlscrona, en fjerdedels mil norr om Björlanda gästgifwaregård, i Sätilla soken, och heter Råryggen. Den tiden beklagade sig mannen, at han understundom war oroad af spöken, begärte fördenskul, at få flytta sina hus på en annan plats, i hopp, at därigenom slippa denna obeqwämligheten. Jag log däråt i början. Han förnyade flera gånger sin förra begäran, och jag log ännu mer, bedjande honom ej bry sig om skräck och tokiga inbilningar.

Til at öfwertyga mig om werkeligheten, helsar han på mig om wintren, imellan 1749 och 50, och bad mig alfwarligen, at komma i des hus, och sjelf höra på spöket, som icke wiste sig i någon synlig gestalt. Härpå swarades, at han skulle återkomma til mig wid nyfallen snö, hwilket han ock efterkom kort efter. Jag tog därpå med mig en god man, som ännu lefwer, reste til Skräddarens hus, och wid god luna lade mig på bänken at sofwa, med anmodan, at han väcker mig, om spöket hördes af. Jag war knapt insomnad, förän mannen begynte med sagta röst helsa på mig: Husbonde, husbonde, hören j något? hwarwid jag waknade, och trodde mig höra en hackespik hacka utan

för i den väggen, där mannen och hustrun lågo. Jag steg därpå strax up, och uti en äfwen så ogrundad, som häftig ifwer, befalte mannen och hustrun at gå utur sängen. Jag begynte därpå i hastighet tala om 18 000, och mana spöket at infinna sig i stugan, at tala med mig om husbondekastet. Men här blef ingen duell utaf: antingen spöket icke torde eller ej wille antaga utmaningen inom huset, jag skulle sagt inmaningen. Härpå lade jag mig i sängen öfwer nog förbitrad, men utan ringaste räddhåga. Den andelige hackespiken fortfor imedlertid, at hacka och packa utan på väggen, hwarpå jag med min högre pekefinger begynte packa emot innan til på samma ställe, som jag tykte mig höra honom utantil. Hackspiken förtörnades däröfwer, och slog några grufweliga slag utanföre, såsom med en stor klubba, så at jag icke annat trodde, än huset skulle gå omkull, hwilket jag oförfärad med lika så många slag med hälen i väggen beswarade, så at här wankade skott för skott. Därpå gick jag ut til at efterse uti den nyfalne snön, om där funnos sporr efter människjor eller andra djur, hwilket ej slog in, och således blef jag därom öfwerlygad, at häruti war något öfwer- eller utom-naturligt. Efter den tiden infan jag mig på samma ställe wid nyfallen snö trenne gånger, då jag alltid fick höra min hackespik, som brukade samma slag, som tillförne. Sista gången jag war där, blef comedien öfwermåttan rolig. Jag lade mig uti sängen, efter wanligheten, och så snart elden i spisen kolnade, begynte spöket kasta fram til sängen, där jag låg, åtskilliga meubler, såsom til exempel en bötta, som wältes omkull, m. m. Detta roade mig, och jag kunde ej misstänka min syn, då jag med egna ögon såg en grytgrepe af två länker, så rak, som en sådan grepe kan wara, dansa fram åt golfwet, och lägga sig neder wid sängen. Därpå befalte jag en i huset warande piga borttaga de framkastade saker. Detta skedde ej förr, än en hop talrikar, sölfwe-käppar, m. m. åter framkastades. Pigan fick ny befallning, at stiga up, tända stickan, och borttaga de framkastade waror. Tredje gången blefwo en hop slarfwor med annan bråte af ugnen mig tilskickade, men som jag ledsnade wid leken, brydde jag mig ej därom, utan lade mig til en alfvarsam sömn.

Icke desmindre hörde jag flera gånger om natten, huru spöket huserade kringom de 3 sidor af huset, som stodo uti en kålgård, och om morgonen sökte jag efter människjo- och djur-sporr, men fåfängt. At jag taget wid dessa tillfällen alla människliga och möjliga steg, för at ej blifwa bedragen, och at fruktan eller räddhåga den tiden waret så långt ifrån mig, som den södre ifrån den norre polen, behöfwer jag ej widlyftigt omorda. Slutet blifwer det, at något, som hos käringar heter spöke, är fulkomligen werkeligt, ehuru jag icke kan afgöra, antingen det är ondt eller godt, och mycket mindre skylla den fadren djefwulen för all sådan galenskap. Kanske här gifwas någre neutrale andar. Än bör jag tillägga, at denna min berättelse kan och skal wid påfodran styrkas med 50 eller 60 ännu lefwande witnen.

Länsmannen Skog, som ännu lefwer, reste sedermera til samma torp i samma ärende, lade sig i samma säng och på samma ställe, som jag legat, med tobaks-pipan i munnen, i full förtröstan, at ej få höra af något spöke. Men des tanke slog honom felet, i det en hop slarfwor och trasor kommo flygandes utur ugnen, och slogo sönder des pipa, hwarpå han reste sin wäg, och gaf spöket Diabolorum. Til detta sednare är jag doch icke åsyna witne, utan har det af andras berättelse.

S. H. S.

DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING

STYRELSE:

Direktör ALEX. ENGBLOM, ordf.
Häradsskrivare MILES STENSTRÖM, v. ordf.
Bankdirektör BIRGER HÖGSTRÖM, skattmästare
Landsantikvarie INGEGÅRD VALLIN,
intendent och sekreterare.

| | |
|-----------------------------|------------------------------------|
| Rektor CARL ANDERSSON | Fil. dr IVAR MOBERG |
| Major H. P. BEHREND'S | Major ADOLF MURRAY |
| Pol. mag. BO BERG | Direktör ROBERT NILSSON |
| Verkst.-arb. TORSTEN EDLUND | Civilingenjör AXEL-UNO NYLANDER |
| Direktör GUNNAR HEDELIN | Doktor SETH TINGVALL |
| Bankkamrer GUNNAR HEDLUND | Notarie GUSTAV ADOLF WESTFELDT |
| Teol. dr BENGT HELLEKANT | Agronom FREDRIK ZETHELIUS |
| Fru MARGIT HÖRSTADIUS | Valda av Stadsfullmäktige i Borås: |
| Direktör GUNNAR IVARSSON | Civilingenjör ERIK FRANG |
| Direktör YNGVE MAGNUSSON | Biblioteksassistent LILIAN PERSSON |

Arbetsutskott:

Herrar ENGBLOM, ordf., FRANG, HÖGSTRÖM, STENSTRÖM, WESTFELDT
och fröken VALLIN

FÖRENINGENS FÖRTJÄNSTPLAKETT har 1959 tilldelats:

| | |
|--------------------------|---------------------------|
| Brons: | BROR NYGREN, Borås |
| OTTO LARSSON, Dalum | WALLA BOWALD, Svenljunga |
| JANNE JOHANSON, Håcksvik | RICHARD NYMAN, Svenljunga |
| PETRI NILSSON, Sjötofta | ALLAN CLAESSON, Seglora |

Å R S B E R Ä T T E L S E

Under året har två av föreningens tidigare styrelseledamöter avlidit: majoren Sven Edv. Engdahl och bankdirektören Viktor Fagrell. Major Engdahl var livligt intresserad av föreningens arbete och understödde detta på många sätt. Han tillhörde styrelsen åren 1941—55 och utsågs vid sin avgång till föreningens hedersledamot. Den genom Riksantikvarieämbetet utförda undersökningen på Öresten möjliggjordes genom hans bidrag. Flera artiklar i årsboken har tillkommit genom hans initiativ. Själv aktiv museiman under sina år i Jönköping följde han med stort intresse Borås Museums utveckling och arbetet i bygden. Bankdirektör Fagrell tillhörde styrelsen sedan 1929, av åldersskäl avgick han år 1955. Varmt intresserad för bygdens äldre historia medverkade han till de anslag, som möjliggjorde forminnesinventeringarna i Redvägs och större delen av Ås härad. Inom Ulricehamns hembygdsförening var han många år ordförande. Med stort intresse deltog han i vår förenings arbete.

1958 har präglats av ett livligt arbete och ett ökat besöksantal på museet. Sedan föregående årsmöte har Arbetsutskottet haft tre sammanträden, styrelsen har sammanträtt i samband med årsmötet och vid höstmötet den 28 oktober. En bussutfärd i Ås härad ordnades den 14 september. Vid höstmötet höll chefen för Röhsska museet, Göran Axel-Nilsson ett utomordentligt fängslande föredrag om: "Prinsessan i vagnen; Skatten från Vix".

Reparationen av Fällhult avslutades i början av året. Rökning mot trämask har utförts i kyrkan och i magasinsbyggnaden med jordbruksredskap. Inventeringen av de magasinerade samlingarna fortgår varvid även lappkatalogen kompletteras. Under året har sålunda porträtt och tavlor samt åkdon och en del jordbruksredskap inventerats.

Av Borås stad har museet förhyrt en ladugård i Viared där en del

nyförvärv uppställts och de samlingar som tidigare förvarats i Funningen har överflyttats hit.

I Fällhult ordnades vid årsskiftet en utställning av julgranar och andra julprydnader, som tilldrog sig stort intresse.

Besöken vid museet har som nämnts varit flera än tidigare, nämligen 10.453, vartill kommer 8.000 besökare i Ramnakyrkan eller tillsammans 18.453 besök. Skolklasser från Borås och Sjuhäradsbygden, besöker i stor utsträckning museet, men även ganska långväga skolgrupper kommer, framför allt under våren och försommaren. Boråsskolorna utnyttjar museet alltmer även under vintertid.

Från Yrkesskolan har en grupp studerat dräktavdelningen under en serie besök. Från Kungl. Älvsborgs Regemente har, såsom tidigare år, visningar ordnats för över 300 man. Det har blivit tradition att regementet på morgonen den 6 juni håller korum på planen vid museet. Visningar för grupper i flera fall i samband med föredrag har ordnats.

Årsboken 1958 behandlade Ås härad och 1959 års bok ägnas åt Redväg.

Museets samlingar har under året tillförts 340 nya nummer genom gåvor och inköp. Inventarieboken omfattade vid årsskiftet 26.299 nummer.

Museets arkiv har fått värdefulla tillskott av gamla handlingar, avskrifter m. m. Fotografiska samlingen har även ökat, negativerna med 575 nummer.

Bland nyförvärven kan särskilt nämnas många olika textilföremål främst den förnämliga samlingen som museet fått av arvingarna till Anders Johan Andersson, Lassagården, Surteby. Däri ingår bl. a. en rya, en över 3 meter lång bänkdyna med tryckt mönster och skinnfoder, ett brudtäck med hjärtan i applikation, en broderad kudde, ett upphämtatäcke, diverse förkläden m. m.

Två tygstycken med mönster efter gamla tryckstockar har överlämnats av Borås Wäfveri AB. Ett antal av dessa gamla mönster har tagits upp i kollektionen under namnet Old Sweden.

Som prov på modernt tygtryck har inköpts ett franskt konstnärligt tryck kallat Akvariet ritat av Jean Lurçat och som prov på hur gamla mönster kan inspirera till nya textilier har inköpts en av de slipsar, som tillverkats av Amanda Christensen AB, Stockholm, efter mönster på gotiska miniatyrmålningar. En skrift "Gotiska mönster för kravatten" har överlämnats av firman. Från Textilinstitutet har museet fått ett fint mönstrat sidenband i vykortformat med invävd text "nyårshälsning år 1894 av Lennings Väfvskola, Norrköping".

Ganska unik torde den svenska flagga med unionsmärke vara, som dåvarande stationsinspektören Albin Lundgren själv inköpt till Borgstena station, då anslag till flaggor ej fanns vid järnvägen vid den tiden. Det var den första flaggan i socknen. Den har nu överlämnats av Tor Lundgren tillsammans med bl. a. ett par miniatyrdamkängor, utförda som skomakarmästareprov i Borås.

Från Esstorp i Tärby kommer ett skarvsömstäcke med årtalet 1840. Gula, blå och röda uniformsbitar har använts och bården är av grönt vadmal. Täcket har tillhört Bengt Träff, morfarsfar till fru Anna Svensson, f. Anderson, som nu överlämnat täcket till museet.

Till dräktsamlingen har överlämnats en klänning och olika tillbehör som tillhört fru Selma Schultz; två klänningar från tiden för första världskriget som burits av fru Elsa Meyerson; en pellerin av fru Thyra Skoglund; klänningar, parasoller, samt dräkttillbehör som tillhört fröknarna Anna och Signe Tidblad.

En dopdräkt med mössa broderad 1850 av Anna Månsdotter, f. 1815 och gift med vävnadsförläggare Joh. Hansson, Lerbäcksbyn, för deras dotter Hilda Maria är en gåva av fru Anna Fahlgren, Lönnarp.

En brudgumsväst, ett livstykke m. fl. dräktdelar har skänkts av fru Astrid Bergkvist, Sandared, en schal och huvuddukar av fru I. Hudson, Quebec. Fru Agda Johansson har skänkt en frack med väst som tillhört spinnmästare C. J. Johansson, Fritsla, en översteuniform med tillbehör har överlämnats av fru Anna Erici.

En brudnäsduk med spets och hålsöm, huvuddukar, förkläden och halsdukar m. m. har arvingarna till fröken Ida Pettersson i Hässle-

holmen skänkt. Sex servietter av hemvävd damast kommer från frökarna Thomæus, Gällstad och av fru Anna Fredborg, Surteby, bl. a. en märkduk med bottsömmar och en kalkduk med tryckt mönster.

Fru Ada Damm har till museet lämnat en femarmad ljustake.

En stor samling bleckföremål, varibland ingår en julkrona har museet fått av herr Albert Josefsson, Röshult, Gällstad, som också gjort anteckningar om alla kända bleckslagare i socknen. Från Hemslöjden har museet fått olika julgransprydnader, som nu tillverkas i bygden.

En samling vagnar och åkdon med tillhörande kuskrockar har Borås Wäfveri AB överlämnat tillsammans med en äldre maskinvävstol.

Hemmansägare Ernst Svensson, Esstorp, Tärby, har skänkt gamla redskap, ett par gångjärn m. m. En torock, ett bessman m. fl. har kommit från fröken Hildur Fredborg, Surteby, och en välbevarad träbjällra som påträffats i Karthems mossen har inköpts av herr Kjell Hylander, Hössna.

En skära av flinta, som påträffats på Trandaredsområdet har förvärvats. Herr Gustav Källman har skänkt en gammal bronsnyckel och även en s. k. orsten. Lantbrukare Bertil Karlsson i Dukared, Hyssna, har till museet överlämnat en stock från logväggen i den gamla ladugården. Här finns inskuret femuddstjärnor och andra skyddande märken samt årtalet 1817 och anteckningar om tröskningen. Stocken utgör ett värdefullt tillskott till museets samling av föremål belysande gammal folktro.

Museets arkiv och bildsamling har fått värdefulla tillskott. Byggmästare Oscar Johansson har sålunda överlämnat trumslagare Nils Stolts dokumentskrin med tillhörande gamla handlingar, släktregister m. m.

En aktie i Borås Varmbadhus kommer från Einar Nordendahl, Stockholm, och "Brandstods Bolag Reglemente för Månstad socken" från direktör Axel Nylander, Strömsfors. Doktorinnan Magda Planck har utarbetat en förteckning över fastighetsägare inom gamla Borås m. m. Fotografier och vykort har museet fått från många håll. En

värdefull gåva utgör de fem album med Boråsbilder som samlats av köpman Filip Berg och som överlämnats av hans son.

Det är nu länge sedan en större samlad utställning av Borås-silver varit ordnad; som förberedelse till en sådan har gemensamt med Borås Konstförening ett upprop publicerats angående gammalt Borås-silver. En hel del anmälningar har kommit in och en del föremål har lånats och i tur och ordning varit utställda i en monter på Konstmuseet.

Genom gåvor och byten med museets årsbok samt inköp har museets bibliotek tillförts 255 nya nummer.

I Fällhult har var 14-de dag Ramnakyrkans syförening samlats. Kyrkkaffe har ordnats den första söndagen i advent och den 10 maj 1958 hölls försäljning med gott resultat. Ett antependium har beställts på Hemslöjden vilket beräknas vara färdigt till pingst.

Genom överenskommelse med Kommittén för utgivande av bokserien: "Västergötland. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning" distribueras numera deras skrifter från Borås Museum. Genom tillmötesgående från Borås Sparbank och Viskafors Gummi AB har plats kunnat ordnas för boklagret. I serien ingår verk av bl. a. Sven Tunberg, J. Götlind, Axel L. Romdahl, Ivar Moberg och Måns Mannerfeldt och böckerna utgör dels mera allmänt hållna översikter, dels belysande materialsamlingar och detaljerade undersökningar inom vissa områden.

Förhandlingar har upptagits med Caroli Församling, som sedan 1930 fått använda Ramnakyrkan för gudstjänster utan någon ersättning till museet, utöver de 5.000 kronor som 1930 lämnades för kyrkans iordningsställande till gudstjänstbruk. Senare har vid två tillfällen lämnats anslag nämligen 1954 för restaurering av altarskåpet och predikstolen i kyrkan samt i år till cyanväterökning mot trämask, vilken blivit nödvändig då angrepp visat sig i kyrktaket. Församlingen anser sig emellertid ej ha möjlighet att lämna någon regelbunden ersättning för den förmån som utnyttjandet av kyrkan innebär. Kyrkan flyttades 1912 och invigdes som museilokal 1914. Kostnaderna för byggnadsunderhåll har blivit så höga numera att Föreningen

med stor oro ser fram emot den dag, då det nu snart 50-åriga spåntaket skall behöva omläggas. Från Borås Stad har anslag till yttre målning erhållits år 1950 men det förefaller naturligt att den, som varje vecka använder lokalen också bidrar till underhållet, varför föreningen hoppas på en välvillig behandling av en förnyad framställning härom.

Hembygdsarbetet har präglats av stor aktivitet. En ny hembygdsförening har bildats i Torestorp. Invigning av stugor har ägt rum i Länghem, Svenljunga och Seglora. Kinna Hembygdsförening har med stor energi bedrivit arbetet i Mariebergsparken, där mangårdsbyggnaden från Lillyckan nu uppförts och man håller på med inredningsarbeten. Den 12 april 1958 kunde samlingslokalerna i Gäsene Tingshus återinvigas efter en genomgripande renovering. En rekordpublik hade infunnit sig och sedermera har lokalerna varit flitigt använda. Arbetet med undervåningens restaurering pågår. Vid Kungl. Älvsborgs Regemente har skapats ett militärmuseum, som fått goda lokaler i en flygelbyggnad på Katrineberg. Härigenom har också den gamla vackra byggnaden blivit iståndsatt och bevarad.

Som komplettering av den utredning om hembygdsföreningarnas byggnader som tidigare gjorts har ett flertal av dessa besiktigats och fotograferats. Genom korrespondens, besök, sammanträden och föredrag har landsantikvariern varit i kontakt med föreningarna.

Del I av sockenboken från Kinna har utkommit och Bengt Davidsons manuskript från Grude, till tävlingen min hemsocken, föreligger nu i tryck.

Kattunga kyrkoruin har under året restaurerats och i Fänneslunda kyrkoruin måste norrväggen lagas, där skador uppstått. I Kungsäter har restatueringsarbete på kyrkoruinen påbörjats, och detta kommer att fortsättas under innevarande år. I flera kyrkor har renoveringsarbeten pågått och ärenden rörande prästgårdar och kyrkogårdar har handlagts, liksom ett flertal ärenden rörande byggnadsplaner, vägar och broar, kraftledningar m. m.

Flera fornminnen, som ej tidigare varit kända har påträffats, däri-

bland kan nämnas ett gravfält i Strängsered, en domarring och rösen i Hillared samt en domarring i skogsmarken bortom Hedvigsborg inom Borås stad.

I samarbete med hemslöjdskonsulenten och Föreningen Hemslöjden har arbetet med häradsdräkterna fortsatt. På Yrkesskolan har utarbetats mönstermallar till ett par av dräkterna.

På initiativ av Turisttrafikföreningen har en undersökning igångsatts angående de souvenirer, som säljs i Borås. Man skall arbeta för att få flera godtagbara souvenirer tillverkade i bygden och få dem spridda till försäljarna.

Flera forskare har besökt museet för studier inom olika områden.

Landsantikvarien har hållit ett 30-tal föredrag i olika föreningar och liksom tidigare år undervisat i Textil konsthistoria vid Textilinstitutet. Landsantikvarien har deltagit i Svenska Museimannaföreningens möten i Vänersborg och Stockholm. Landsantikvarien har också varit ledamot av Kommittén för utredning angående den äldre stadsbebyggelsen i Borås. Resdagarna har uppgått till 133. De diarieförda skrivelserna till 5282.

Vid museet har fröken Inger Davidson tjänstgjort på kansliet. Fil. kand. Folke Andersson har arbetat vid museet under sommaren och stud. Per Bergquist har utfört uppmättningsarbeten och fotografering av äldre bebyggelse inom Redvägs härad. Genom anslag från Arbetsmarknadsstyrelsen har sammanlagt fyra arkivarbetare beretts arbete vid museet, varav tre haft deltidstjänst.

Till alla som genom gåvor till samlingarna eller på annat sätt visat sitt intresse för museet, samt till alla medlemmar som genom sin årsavgift stöder arbetet, till annonsörer som möjliggör utgivandet av årsboken samt till pressen för välvilligt intresse, vill föreningen uttala ett hjärtligt tack och en förhoppning om hjälp och stöd även i fortsättningen.

Borås den 5 maj 1959.

Alex. Engblom

/ Ingegärd Vallin

FRÅN HEMBYGDSFÖRENINGARNA

BOLLEBYGDS HÄRAD:

Björketorps hembygdsförening: Ordf. Arvid Äblad, v. ordf. Erik Johansson, kassör Anna Magnusson. Midsommarfesterna vid gammalgården blev även detta år mycket välbesökta. En uthuslänga och en ladugård har under 1958 flyttats till området. Förarbetet för en sockenbok pågår.

Bollebygds hembygdsförening: Ordf. Gösta Johansson, v. ordf. A. Nätt, kassör Sven Alfredsson. I slutet av 1959 har boken Bollebygds sockenkrönika utkommit.

Töllsjö fornminnesförening: Ordf. Reinhold Olsson, Sjöged, v. ordf. John Andersson, Horsared, kassör Erik Carlsson, Henå, samt Fritz Johansson, Björkered, och Evert Johansson, Gantarås.

GÄSENE HÄRAD:

Gäsene hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Artur Florén, Fåglavik, v. ordf. Allan Skoog, Ljung, sekr. Bertil Björkenor, S. Björke, kassör Gösta Kyrkander, Mjäldrunga. Iordningställandet av bottenvåningen i tingshuset har pågått under året och invigningen beräknas kunna ske under 1960.

Stiftelsen Gäsene Tingshus: Ordf. Ture Åberg, v. ordf. I. Vallin, sekr. Helmer Ljungkvist, kassör Allan Skoog.

Hudene hembygdsförening, Fåglavik: Ordf. Linnar Linnarsson, Alingsås, kassör och stugvärd Artur Carlsson, ledamöter Adolf Nord och Rune Wärn.

Hudene hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Helmer Ljungkvist, Fäged, v. ordf. Filip Gustafsson, Grimstorp, sekr. K. G. Wilhelmsson, Västergården, kassör Olof Lundblad, Ölanda.

Jällby hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Herbert Carlsson, v. ordf. Astrid Andersson, sekr. och kassör Paul Fredriksson.

Källunga hembygdsförening: Ordf. Karl Andersson.

Närunga missionshistoriska museum: Föreståndare pastor J. Alb. Johansson.

Skölvene hembygdsförening: Ordf. prosten Herbert Karlsson. Årsmötet firades i samband med valborgsmässofirandet. Vid hembygdsstugan tändes en eld, man sjöng vårsånger och höll tal till våren. Därefter hölls årsmöte med kaffe i skolan och till slut avbrändes ett fyrverkeri.

Svältornas fornminnesförening: Ordf. folkskollärare Nils Rydler, övriga F. L. Johansson, Ornunga Östergård, Karl Johansson, Sjötorp, och Martin Johansson, Rättaregården. Museet visas av handl. Ellen Johansson.

KINDS HÄRAD:

Ambjörnarp's hembygdsförening: Ordf. folkskollärare Arvid Johansson, v. ordf. disp. Erland Karlsson, sekr. fröken Elvira Hansson, kassör köpman Daniel Nilsson. En vårpromenad till försvunna torp i socknen har ordnats, likaså en utflykt till Skåne. Två föreläsningar har anordnats under våren.

Dalstorp-Nittorps hembygdsförening: Ordf. Karl Andersson, kassör Luther Johans-



85-årige smeden J. L. Carlsson beser tjärelden på Janne Johanssons gård i Skäremo, Häcksvik.

son, sekr. Mats Josefsson, övriga ledamöter Harald Larsson och Arvid Thun. Stugvärd Gustav Johansson, stugvärdinna Axie Josefsson. Inhägnandet av hembygdsgården med en gammaldags gärdesgård har påbörjats.

Grönahögs hembygdsförening: Ordf. trävaruhandlare Fritz Karlvall.

Hillareds hembygdsförening: Ordf. Sture Svensson, v. ordf. Olof Stomberg, sekr. Gustav Good, kassör Alf Hill.

Häcksviks hembygdsförening: Ordf. och kassör Janne Johansson, Skäremo, ledamöter John Hansson, Ararp. Axel Abrahamsson, Sjöbo, Klara Larsson, Skyarp, Edvin Johansson, Broholmen. Efter ett intensivt arbete av föreningens medlemmar kunde Klockaregården invigas den 12 sept. Alla som på olika sätt hjälpt till med arbetet för byggnadens bevarande var inbjudna och gladdes åt den vackra gamla gården. Invigningen förrättades av landsantikvarie Vallin. Därefter samlades man till bygdegården för kaffedrickning. Föreningens ordf. Janne Johansson hyllades för sin osparda möda och energi då det gällt att lyckligt genomföra flyttning och restaurering av gården.

Från mitten av 1800-talet till framemot 1880 brändes det tjära och kokades beck ganska allmänt i Häcksvik. En gammal tjärdal har under året rensats upp på Janne Johanssons mark i Skäremo. Man utvann dels tjära och dels tjärkol. De senare var mera efterfrågade.

Kalvs hembygdsförening: Ordf. Mauritz Jedheim, kassör Viktor Johansson, sekr. Edvin Strand.

Limmareds hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Arvid Svensson, ledamöter



Gnipebostugan i Rydins hage, Svenljunga.

K.-E. Breidegård, Stina Johansson, Rickard Pettersson och Bror Larsson, som utsetts till föreståndare för hembygdsgården. Föreningen har 50 medlemmar.

Ljushults hembygdssförening: Ordf. Olof Hagberg.

Långhems hembygdssförening: Ordf. Carl Holmberg, ledamöter Martin Andersson, John Broman, Mats Westberg och Henry Gustafsson. En inventering av gamla ödetorp har genomförts efter 1800-talets husförhörlängder.

Månstads hembygdssförening: Ordf. Carl Strömbom, v. ordf. Gösta Larsson, kassör Axel Lind samt fröken Lilly Kraft, Ingemar Lignell, Oskar Grebestam och Ingemar Browald. Ingårdningen av området vid hembygdstugan har slutförts. Styrelsen har haft 5 sammanträden och en underhållsafton har anordnats. I mars gjorde man en utflykt till Gällstad—Grimås—Uddebo och Limmared. En vandring till socknens fornminnen har ordnats. För att få pengar till sockenfilmen och hjälpa småfåglarna har föreningens medlemmar tillverkat omkring 300 holkar, som sålts. Arbetet med filmen pågår.

Sexdrega hembygdssförening: Ordf. Insp. Gunnar Svenningsson, Ekhaga, v. ordf. Mats Axelsson, Ringestena, sekr. Gunnar Larsson, Svalegården, kassör Dagmar Hanson, Bergslätt, övriga ledamöter kyrkoherde Bertil Eriksson, Prästgården, Erik Andersson, Sjövik, Margit Ivarsson, Ringestena och Stig Engström, Givarp. Föreningen har 88 medlemmar. Midsommarfest har som vanligt ordnats och rönt stor tillslutning. En hel del reparationsarbeten har utförts på föreningens byggnader. Området är nu helt inhägnat med gammaldags gärdesgård.

Sjötofta hembygdsförening: Ordf. Ernst Andersson, sekr. Lars Gunnar Odéen, kassör David Jonasson, ledamöter Petri Nilsson och Tage Bengtsson. Föreningen har under året träffat avtal med Statens järnvägar om upplåtelse under 49 år av ett område gränsande till fornminnesområdet. Meningen är att flytta hit en ryggåsstuga, som föreningen förvärvat från Hålegårdsbygge, Håcksvik. Man har också planer på att uppsätta en basta och en spånhyvel invid skvaltkvarnen.

Svenljunga hembygdsförening: Ordf. Alf Jernlid, v. ordf. Ingemar Jansson, sekr. Rune Gedda, ledamöter fru Walla Bowald, fru Birgit Axelsson, herr Gustav Bynander och fru Elsa Hilmersson. En hobbyutställning ordnades i församlingshemmet under april, vilken besöktes av över 700 personer och tack vare kaffeserveringen, som ordnades av föreningens damer, gav ett gott överskott. I Hembygdsparken har under året uppsatts ett gammalt magasin, en gåva av lantbrukare Erling Widell, Holmen, Ullasjö. Den 7 november samlades föreningsmedlemmar till uppsnygning och städning i parken. Hembygdstugan har sommartid varit öppen på söndagarna, då kaffeservering varit ordnad. Stugan har haft ett stort antal besökare.

Tranemo hembygdsförening: Ordf. f. överlärare Joh. Bexell, v. ordf. dir. Knut Palmqvist, kassör dir. Arvid Stigsén, sekr. förman Arvid Pettersson, museiföreståndare verk-mästare Helge Pettersson. Stugan från Brännared är nu i stort sett färdig. De sedvanliga arrangemangen på Valborgsmässoafton och 6:e juni har anordnats. Joh. Bexells hembygdsbok: Tranemo gammalt och nytt, föreligger nu färdig.

Ölsremma hembygdsförening: Ordf. Hjalmar Hulander, v. ordf. och stugvärd Oscar Gabrielsson, kassör Anders Johansson.

Örsås hembygdsförening: Ordf. Vilgot Josefsson, Ugglebo, sekr. Ellen Kristensson, Boda, kassör Karl Ahlgren, Axelfors, ledamöter Yngve Holmén, Anna Andersson, Karin Englund och Knut Persson. Hembygdsgården är nu reparerad och invigningen ämnar man ordna under 1960. Socknens kvinnoföreningar har vävt mattor och Husmodersföreningen har skänkt porslin. Valborgsmässoafton hälsades våren med sång, tal och bål och midsommar firades på traditionellt sätt med majstång, lekar och dans. Föreningen hade vid årsskiftet 158 medlemmar.

Östra Frölunda hembygdsförening: Ordf. Gunnar Nyhage, sekr. Erik Steinort, kassör Axel Johansson, ledamöter Nils Torén och Per Johansson.

MARKS HÄRAD:

Bergbems hembygdsförening: Ordf. handl. Erik Carlsson, Bäckäng, kassör Inga Andersson, Karlsro, sekr. Gunnar Särnmark.

Fritsla naturskyddsförening, Natur- och kulturhistoriska sektionen: medlemmar Fridolf Elingmark, Leif-Erik Aronsson och Sture Andersson. En "Känn din bygd"-promenad och två tipspromenader med frågor runt hembygdens kulturminnen och historia har ordnats. Den mer än 100-åriga ryggåsstugan Hallen har inköpts av föreningen och kommer att iordningställas. Reservatet vid Solängens kvarn har varit livligt besökt.

Horreds hembygdsförening: Ordf. Anders Skarin, sekr. Gottfrida Ljungström, kassör Knut Hansson.

Hyssna hembygdsförening: Ordf. rektor Wolmar Arvidsson, v. ordf. lantbr. Fridolf Arnell, sekr. affärsbitr. Hugo Johansson, v. sekr. fröken Maj Persson, kassör målare-mäst. John Karlsson, övriga medlemmar fröken Rut Arnell, lantbr. Ragnar Johansson



Kinna hembygdsgård i Mariebergsparken.

och fabr. Hugo Robertsson. Museets samlingar ha under sommaren haft besök av grupper från olika håll, som samtidigt gärna passat på att bese gamla kyrkan.

Kinna hembygdsförening: Ordf. Knut Ivarsson, v. ordf. Stig Bengtsson, sekr. Bengt Sjöberg, kassör Karl Ottosson samt Laila Börjesson. I Mariebergsparken kunde den 13 september mangårdsbyggnaden från Lillyckan invigas. Bottenvåningen har möblerats i gammal stil och i andra våningen har samlingarna av gamla föremål placerats. Professor Gerda Boethius högtidstalade inför en publik på nära 500 personer. Programmet upptog i övrigt sång av kyrkokören, folkdansuppvisning och teater samt kaffeservering. I parken har under året uppröjnings- och planeringsarbetet fortsatt.

Under hösten har hembygdsgården hållits öppen på söndagarna och en hel del besökare har kommit. Medlemmar från två tyska folkdanslag har gästade föreningen. Under våren firade föreningen 15-årsjubileum. Medlemantalet uppgår till omkring 230.

Kinnarumma hembygdsförening: Ordf. Otto Olofsson, v. ordf. Inge Lusth, sekr. Nils Ericsson, kassör Nils-Olof Olofsson, samt Valter Ekelund, Annie Gustafsson och John Sörling. Under året har föreningen genom donation fått en gammal torpstuga jämte två tunnland mark, som man tänker ordna som en hembygdspark. En utflykt har ordnats till Falbygden.

Kungsäters hembygdsförening: Ordf. Einar Karlsson, Dalbo, ledamöter Andin Svensson, Kungsäter, Gunnar Johansson, Hakatorp, Seth Larsson, Karl Gustaf, fru Lisa Johansson, Torsäng, Elis Andersson, Torsebo, Karl E. Johansson, Guntorp, Johan Johans-



Förning vid invigningen av Älekullas hembygdsstuga.

son, Märkedal, Johan Abrahamsson, Djupadal, fru Ebba Karlander, Grubba, och fru Kerstin Brodin, Göteborg. Manbyggnaden från Djupadal har under året flyttats till sin nya plats i Kungsäter och inredningsarbetet pågår.

Seglora hembygdsförening: Ordf. Allan Claesson, Gärdet, sekr. Karl-Julius Johansson, Svaneholm, kassör Hugo Fransson, Seglora, intendent Hadar Johansson, Svaneholm, för stugan "Tån" fru Signe Persson, Grimmered.

Stiftelsen Seglora gamla prästgård: Ordf. dir. Gösta Osterman, v. ordf. I. Vallin, sekr. stiftssekr. Fridolf Wildte, kassör dir. Ragnar Erikson samt kyrkoherde David Svenning, fru Signe Persson och herr Hugo Fransson.

Skene hembygdsförening: Ordf. Holger Johansson, sekr. Gustaf Larsson, kassör Filip Karlsson, samt Oskar Pettersson, Margit Eriksson, Allan Berlinge och John Johansson. Årsmöte i mars med föredrag av fanj. Bror Nygren om Örby hed som regementets övningsplats under 1700-talet. Tre utflykter har ordnats. Inspelning av en sockenfilm pågår, liksom arkivforskning m. m. En vägvisarsten från 1803 har upprests på sin gamla plats. Föreningen har 150 medlemmar.

Torestorps hembygdsförening: Ordf. Bror-Rune Svanhäll samt Agnes Ahlgren, Karl Andersson, Tor Asking, Artur Augustsson, Carl-Otto Bergman, Knut Eriksson, Hildur Henriksson, Knut Persson och Margareta Svanhäll.

Västra Marks hembygdsförening: Ordf. John Ekberg, kassör Arvid Engström samt Gunnar Sandeborn, Torvald Serell och Agnes Larsson.

Älekulla hembygdsförening: Ordf. Oscar Carlson, Brobacken, övriga ledamöter Allan Karlsson, Hägna Dal, Göran Svensson, Dal, Einar Sjögren, Skolhem, Johan Nordgren, Skällared, Elin Andersson, Brastorp, Dagmar Andersson, Sjöbo, Märta Persson, Björns-

ås, Berta Larsson, Stommen, och Selma Zakrisson, Rörsås. Den 2 augusti invigdes hembygsgården som omfattar förutom den s. k. nystugan på Stommen även ett magasin från samma plats och en basta från Abborrhult. Till invigningen, som förrättades av landsantikvarie Vallin kom bygdens folk med förning enligt gammal sed. Kinna folkdanslag uppträdde och kyrkokören sjöng.

Öxabäcks hembygdsförening: Föreningen bildades vid ett sammanträde i oktober och till styrelsen valdes ordf. rektor Sven-Erik Sevholt, v. ordf. Arvid Kristiansson, Hallatorp, sekr. John Johansson, Strixbo, kassör Anders Johansson, Hallstorp. Ett 20-tal medlemmar anmälde sig. Föreningen får övertaga vårderna av den av kommunen ägda stugan, som tidigare omhänderhafts av J.U.F.-föreningen.

Öxnevalla J.U.F. har ett museum på Slätten, Källeberg.

REDVAGS HÄRAD:

Blidsbergs hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Paul Svensson, Storagården, sekr. kyrkoherde E. G.-A. Sandstedt, kassör Hans Kårebrand, övriga ledamöter Gustav Andersson, Eskil Andreasson, Assar Ek, Allan Hylander och C. F. Svensson.

Brunns hembygdsförening: Ordf. lantbr. Ture Brunngård, v. ordf. fabr. Tore Karlsson, sekr. byggnadsarb. Gösta Brunngård, v. sekr. lantbr. Göran Lindgren, kassör köpman Arthur Andersson. Kyrkoruinen har under året restaurerats med bidrag främst från Riksantikvarieämbetet. En del mindre arbeten återstår till nästa år. Även föreningens stuga har reparerats genom gåvor av material och arbete av föreningsmedlemmar. Den sedvanliga gudstjänsten har hållits i ruinen. Det har även blivit tradition att föreningen uppsätter en julgran i vägkorset vid Brunns skola.

Dalums samhällsförening, kommitté för fornstugan: Ordf. disp. Sten Ebbe Dahlén, v. ordf. Gunnar Svensson, Åkeräng, kassör Åke Johansson, Näckrosen, museiintendenten Bernhard och Gustaf Englund, Ängalund.

Humla församling äger stugan från Haggården. Visas av kyrkvården Josef G. Johansson.

Kölaby hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Sigvard Kroon.

Strängsereds hembygdsförening: Ordf. Sven Larsson, sekr. Vitalis Kruuse, kassör Ernst Andersson, ledamöter Fredrik Carlén och Thure Lind.

Timmele samhällsförenings fornstugekommitté: Ordf. Hugo Axelsson, kassör Filip Melkersson. Före hemmansäg. Haldor Andersson visar stugan.

VEDENS HÄRAD:

Bredareds hembygdsförening: Ordf. lantbr. Oskar Magnusson, Frugården, v. ordf. folkskollärare Hans Adrielsson, sekr. lantbr. Thorsten Nilsson, Hjälmryd, övriga ledamöter lantbr. Gustaf Eriksson, Hjortsberg och lantbr. Ragnar Lundkvist, Silleberg. En inventering har gjorts av alla obebodda gamla torp inom Bredared och man tänker göra ett register över dem med nummer, varefter man skall resa stenar med motsvarande nummer på tomtplatserna.

Hedared. Byrådet förvaltar den gamla fattigstugan. Ledamöter: Sven Andersson, Skattegården, Justus Sandblom, Byfogdegården, Erik Johansson, Eriksgården, John

Eliasson, Larsgården, John Johansson, Haraldsgården, Paul Svensson, Risa och Anders Andersson, Älvsgården.

Älvsborgs läns folkhögskolas museum, Fristad: Föreståndare rektor Ragnar Bengtsson.

ÅS HÄRAD:

Gingri hembygdsförening: Ordf. disp. Dag Rydin. Stugan visas av Albin Karlsson.

Härna hembygdsförening: Ordf. John E. Bränneby, v. ordf. Sven Svensson, sekr. och kassör Gösta Hernbo, övriga ledamöter Sture Svensson och Einar Härngren. Fru A. Karlsson sköter stugan. Föreningen har 33 medlemmar och samlingarna omfattar 245 nummer.

Kärråkra: Samlingar i det gamla vapenhuset vid kyrkan.

Toarps hembygdsförening: Ordf. kamrer Gösta Karlsson, v. ordf. John Hedin, sekr. Arthur Johansson, kassör Zakeus Johansson samt intendent Torsten Karlsson. Föreningens bildarkiv har utökats med ett stort antal ljusbilder, denna gång främst från Målsryd och Gånghester.

ULRICEHAMN:

Ulricehamns hembygdsförening: Ordf. rektor Gustaf Boger, sekr. bankkamrer Erik Hedlund, kassör bokhandl. Carl-Magnus Ekeskog, museiföreståndare folkskollärare Ivar Molin, övriga ledamöter disp. Sten Josefsson, boktr. Sven Carlsson, red. Gunnar Högborn, köpmännen Folke Björnberg, Gösta Ljungström och Arne Garelius samt kantor Karl-Erik Karlsson. Det gamla tullhusets framtid har diskuterats, och man har beslutat göra en framställning hos Sparbanken att byggnaden måtte flyttas till en plats, som kan anvisas av staden. Kommittén för insamling av ulricehamnsminnen har hopbragt ett intressant material, bl. a. en del unika fotografier och ett gesällbrev från 1857.

BORÅS:

Hembygdsföreningen Westergyllen: Ordf. Bror Örnkov, sekr. Lars-Gunnar Wilker, kassör Britta Wingqvist, övriga ledamöter Arne Jacobsson, Maj-Britt Pettersson och Gustav Kindblom. Årets största händelse har varit Svenska Ungdomsringens riksstämma, som hölls i Borås under juli månad. I övrigt har övningar i folkdans för såväl äldre som för barn och ungdom pågått liksom vävnad och hemslöjdsarbete. Ett rekordstort antal nya medlemmar har tillkommit under året, som varit föreningens trettionionde verksamhetsår.

Borås Hembygdsförening: Ordf. Barry Norman, v. ordf. Göran Mårtensson, sekr. Anna-Lisa Andersson, v. sekr. Britt-Marie Andersson, kassör Roland Widell. Dansövningarna har fortgått som tidigare. Under året har man startat en vävstuga.

Militärmuseum vid Kungl. Älvsborgs Regemente: Söndagen den 27 sept. 1959 invigdes regementets museum med kyrksal i östra flygelbyggnaden i Katrineberg av Överste Erik Rosengren i närvaro av ett stort antal inbjudna.

Föreningen för andlig och kulturell vård vid I 15 har välvilligt ställt medel till förfogande för museiflygelns yttre och inre renovering samt anskaffande av inventarier i kyrksal och museum. Värdefulla tillskott av museiföremål har under 1959 tillkommit. En nämnd för regementsmuseet har bildats bestående av: Ordf. Regementschefen

Överste B. Uller, v. ordf. Stabschefen Major H. Behrends; sekr. Museiföreståndaren Kapten S. Ellinge, v. sekr. Stf Museiförest. Fanjunkare S. Ståhl. Övriga ledamöter: Landsantikvarie Ingegärd Vallin, Regementsintendenten Kapten O. Afzelius, Traditionsofficeren Kapten T. Backlund, Arkivföreståndare Fanjunkare R. Andersson och Fanjunkare B. Nygren.

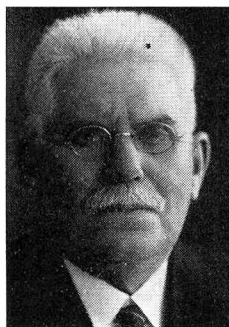
KINDSGILLET:

Kindsgillet i Göteborg: Den 21 mars högtidlighöll Kindsgillet sin 60-åriga tillvaro. Den 15 januari 1893 satt fyra kindbor, handlandena Aug. Dalqvist och Adrian Johansson, folkskollärare J. P. Olsson och dennes kollega Gottfrid Gisslow och dryftade möjligheten till en sammanslutning mellan sönerna av Kinds härad. Först den 18 mars 1899 konstituerades emellertid gillet. Av de 14 stiftarna finns endast två kvar i livet, nämligen f. bankkamrer Bertil W. Jacobson, född i Gällstad och godsägare Isac Kjerrulf, född i Tvärred. För några decennier sedan invigdes Kindstugan på Liseberg. Under åren har Kindsgillet utvecklats till landets största häradsgille. Sedan 1953 leder ingenjör Walter Martinsson, med anor från Ljushult, verksamheten. Medlemsantalet som vid konstituerandet uppgick till 17 hade 1924 stigit till 124 och är f. n. ca 275. I det närmaste alla socknar i Kind är representerade. Härtill kommer gillesbröderna i Göteborg samt på olika platser i landet. En gång om året ordnar gillet en utflykt och i slutet av maj gästade man i år Tranemo.

STYRELSEN FÖR DE SJU HÄRADERNAS
KULTURHISTORISKA FÖRENING BER ATT
TILL INDUSTRIER, FÖRENINGAR OCH
FÖRETAG FRAMFÖRA ETT TACK FÖR
GOTT SAMARBETE OCH FÖR VÄLVILLIGT
EKONOMISKT STÖD, SÅ BETYDELSEFULLT
VID GENOMFÖRANDET AV FÖRENINGENS
KULTURELLA ARBETSUPPGIFTER

DE FLESTA ARTIKLARNA I DENNA ÅR-
GÅNG BEHANDLAR BOLLEBYGDS HÄ-
RAD. HÄR FÖLJER FÖRST ANNONSER
FRÅN FÖRETAG I BOLLEBYGD, DÄREFTER
FRÅN BORÅS OCH ÖVRIGA HÄRADER

FIRMA EDVARD ELIASSON, BOLLEBYGD

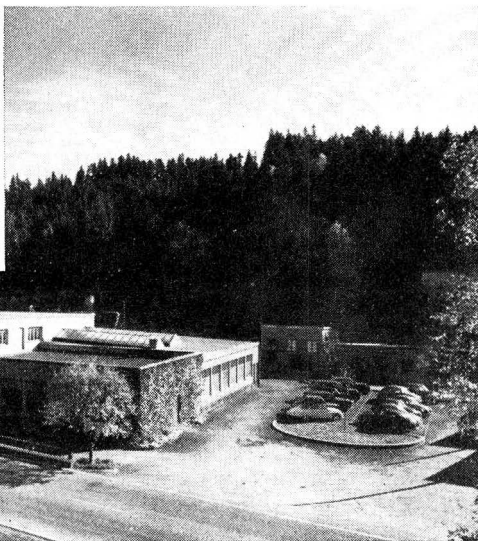
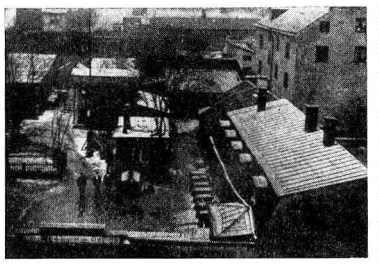


Firman etablerades år 1890 av Edvard Eliasson född i Töllsjö socken, som vid 18 års ålder började sin affärsbana som korg- och hemslöjdshandlande vilka alster försålles å marknader till största delen i Norge och Norrland.

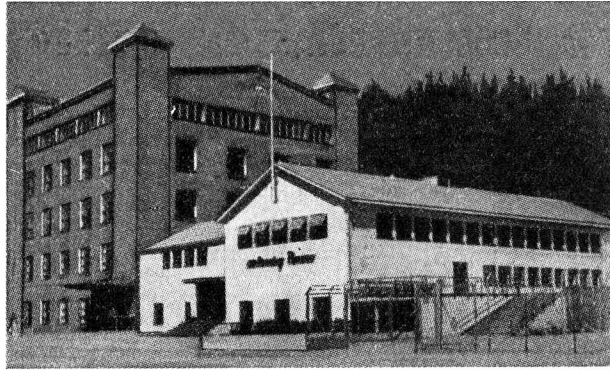
År 1890 startades lanthandel i Töllsjö socken jämte partihandel i ortens hemslöjd såsom korgar, träslöjd, laggkärl, s. k. Bollebygds-möbler m. m. samtliga alster uppköptes från Bollebygd, Ödenäs, Töllsjö och Sandhults socknar.

Hemslöjden var vid denna tid mycket stor enär nästan varje familj ägnade sig åt tillverkning av hemslöjdsvaror, som numera tyvärr nästan helt försvunnit.

Firmans partihandel är sedan 1935 förlagd till Bollebygds socken under ledning av tre söner varvid ovannämnda artiklar fortfarande försäljes, men tillverkningen sker numera fabriksmässigt. Firman bedriver även fabrikation av rullgardiner madrasser m. m.



Svenska Mått- och Tumstockfabriken 1883—1960
Hultafors



AB Henning Persson

Färg-, Ferniss- och Kemisk-Teknisk Fabrik

Göteborg – Bollebygd – Stockholm

TEGEL

Forntidens och nutidens mest beprövade byggnadsmaterial

Tillverkas i stor sortering av

A.-B. FORSSA TEGELBRUK

BOLLEBYGD

Telefon Borås 850 39 — 851 40



HULTAFORS SANATORIUM

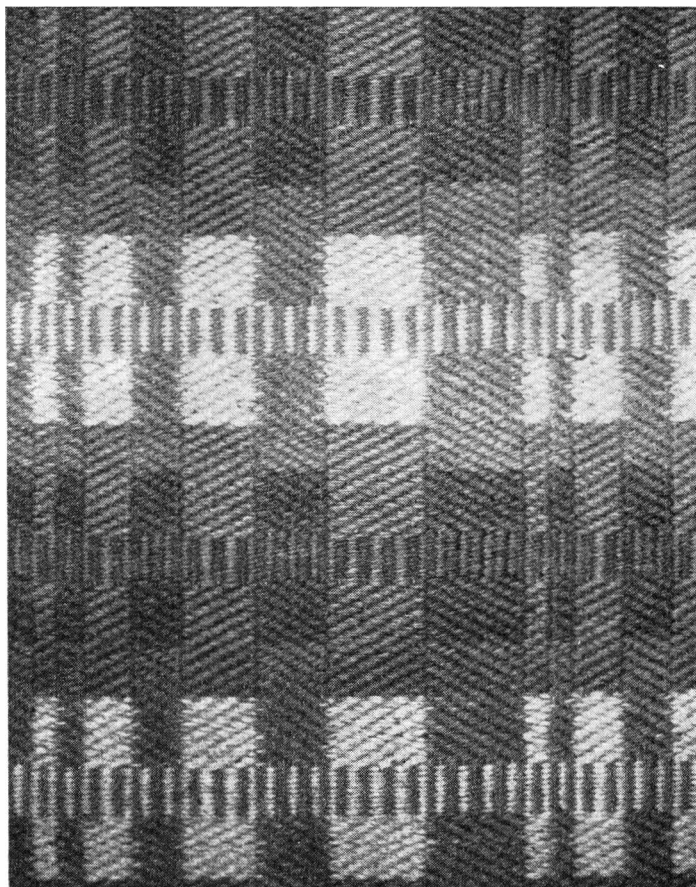
Fysikalisk-dietisk kuranstalt

Ensk. sjuk- och konvalescenthem

Vila och rekreation, reumatiska åkommor, mag- och tarmlidanden, blod- och hjärtsjukdomar, nervösa åkommor, ämnesomsättningsrubbingar etc.

Överläkare: Dr I. Unhäll.

Begär prospekt! På Hultafors, tel. Borås 950 50



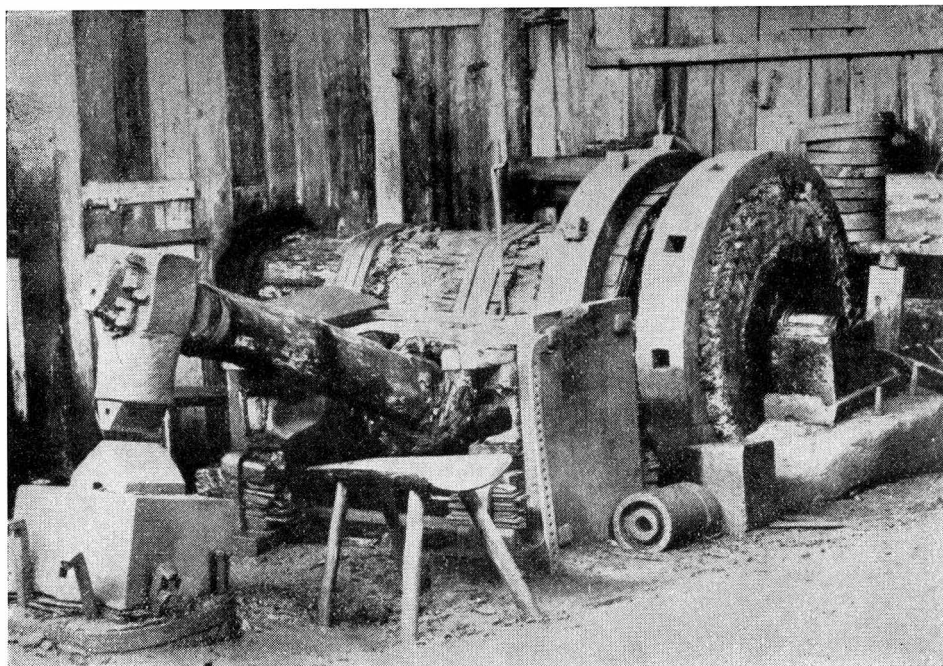
Nöthärsmatla

*En av våra prömda originaldessiner
för industriellt framställda textilvaror*

Mönsterateljern

vid

Textilinstitutet, Borås



Spik- och knipphammare, 1889.

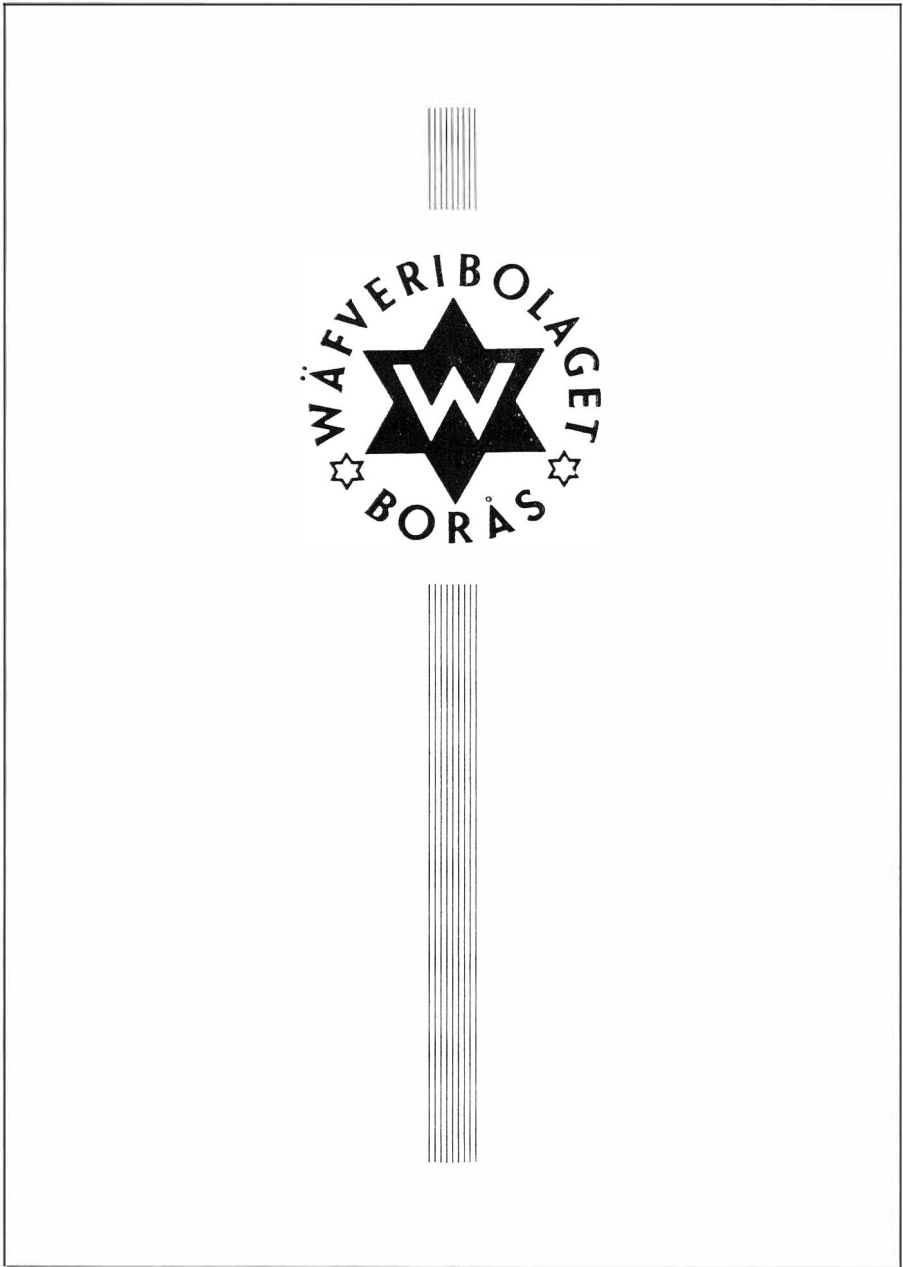
STRÖMSFORS BRUK

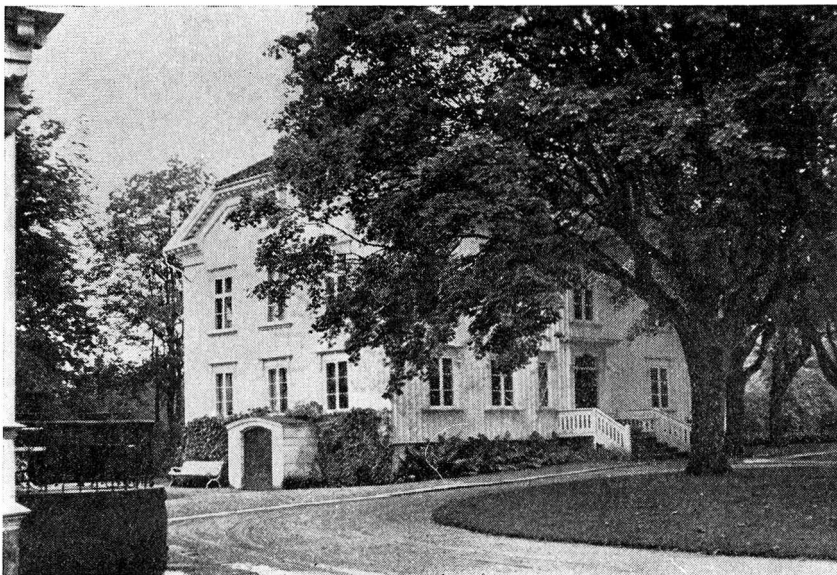
anlades som järnbruk 1859 av Anders Josef Larsson, född i Tostarp, Tranemo socken, år 1813. Strömsfors ligger vid Assman och det var möjligheten att medelst vattenkraft driva maskiner som föranledde A. J. Larsson att tillsammans med bl. a. brodern Salomon Larsson, Limmareds Säteri, anlägga järnbruket. Järnet erhöles som tackjärn från hyttor vid Smålands Taberg och N. Unnaryd i Nissans dalgång. I Strömsfors inrättades en Franche-comté-ugn, för färskning av tackjärnet till smidesjärn samt en stångjärnshammare och en spik- och knipphammare för utsmidning.

Järnhanteringen i Sverige gick emellertid i senare hälften av 1800-talet framåt efter helt andra metoder och Strömsfors såldes 1872 till Limmareds Glasbruksbolag, där ovannämnde Salomon Larsson ägde en fjärdedel. Glashyttan anlades vid Strömsfors medan järnbruksrörelsen bedrevs i minskad omfattning.

Efter Salomon Larssons död 1881 skiftades Limmareds Glasbruksbolag och hans dödsbo fick på sin andel bl. a. Strömsfors Bruk. Rörelsen fortsattes av sönerna Oskar och David Nylander från år 1883 och företaget blev helt mekanisk verkstad och gjuteri. Träbearbetningsmaskiner var under många år Brukets huvudsakliga tillverkning.

Sedan 1920-talet är huvudtillverkningen automatiska maskiner för påsättning av etiketter på flaskor och burkar. Svenska bryggerier och vattenfabriker arbeta nästan uteslutande med Strömsforsmaskiner och en icke obetydlig export av etiketteringsmaskiner sker till ett flertal andra länder.

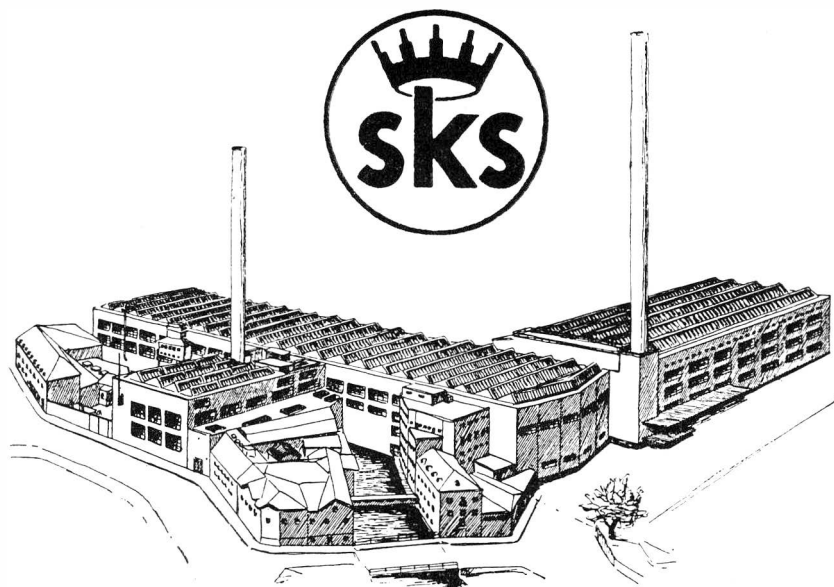




Kinna Sandens

gamla traditioner omvandlade i moderna former
leva vidare hos

AKTIEBOLAGET
CLAES HÅKANSSON
KINNA



AB SVENSKT KONSTSILKE

BORÅS

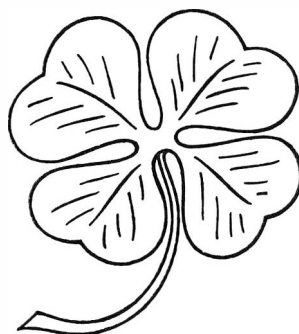
*Tillverkar rayonsilke för textila och
industriella ändamål*

I SVANEHOLM

i Seglora socken, just där Viskans trånga, mörka dalgång vidgar sig mot den ljusare, mjukare slättbygden, ligger Viskafors Gummifabrik AB. Här tillverkas ett stort antal produkter varav valsbeklädnader till textilindustrin kanske är den för bygden mest intressanta. Produktionen domineras dock av Firestone däck, för bilar och traktorer, som på grund av sin höga kvalitet — tillsammans med bilismens sjudande utveckling — knappast kan tillverkas i så stora kvantiteter att efterfrågan kan tillfredsställas, trots ständigt ökad produktion • Till Viskafors Gummifabrik AB hör också en fabrik i Tvååker, för den lättare delen av tillverkningsprogrammet. Även från denna fabrik går stora leveranser till bilindustrin, liksom till många andra betydelsefulla svenska storindustrier • Grunden till denna gummiindustri lades 1890, och — efter skiftande öden — gavs den sin nuvarande form av kapten Wilhelm Osterman, företagets ledare från 1939 till 1947 • Efter ett flertal utvidgningar och ombyggnader — den senaste efter branden 1955 — befinner sig företaget ånyo i en expansions- och utbyggnadsperiod • En uppskattad, trogen tjänstemannakår och arbetarstam, där söner och sonsöner träder till efter tidigare generationer, tillsammans med svensk ingenjörsteknik och internationellt tekniskt samarbete, utgör en garanti för produkternas kvalitet. Gott, ansvarsfullt arbete, förnäma tekniska metoder samt moderna maskiner och hjälpmedel gör att man inom Viskafors Gummifabrik AB ser på framtiden med tillförsikt. Tack vare detta kan man också fortsätta arbetet för framtiden under kapten Ostermans motto i dess vidaste bemärkelse

LYCKLIGA MÄNNISKOR I ETT LYCKLIGT SAMHÄLLE

Viskafors



VISKA Fors GUMMIFABRIK AB



LUDVIG SVENSSON
grundade firman 1887

AB Ludvig Svensson, Kinna

MODERNA

GARDINER

AB Erikson & Larson

BORÅS

Herrkläder – Sportkläder



Tradition och utveckling är kännetecknande för Sandwalls. Modern utrustning, traditionsbunden yrkesskicklighet och förstklassiga råvaror garanterar goda produkter. Sandwalls håller på kvaliteten — för den goda smakens skull!

Sandwalls

AB
TRYCKERICENTRALEN
BORÅS



Tel. växel 171 90



Telefon 17320 växel



Caravelle
en suverän
strykfri
skjortnyhet

Utän sidsömmar och med Permafix-krage.

Libo Caravelle är en nyhet som verkligen ger Er full valuta för pengarna. Materialet är nyloncharmeuse, det ojämförligt populäraste syntetiska skjorttyget, lättvättat, snabbtorkande och bländande vitt.

Ingen strykning behövs när skjortan torkat efter tvättningen. Tyget släpper igenom luft varför skjortan blir behagligt luftkonditionerad!

Caravelle är Libos nya succémodell utan sidsömmar och försedd med perfekt Permafix-krage med insydda permanentfixerade snibbstöd som alltid håller formen. Ni kan köpa Caravelle i färgerna vitt, beige och grå.

Pris 29: 75 herr. Inkl. oms.

22: 50 goss ex. halsvidd 30—33. Inkl. oms.



Borås Sparbank

Grundad 1831

Huvudkontor:

ALLÉGATAN 55, BORÅS

Avdelningskontor:

SVENLJUNGA
SKENE

SJÖBOTORG 1
BORÅS

KALVSJÖHOLM
KINNA

BYGGNADSAKTIEBOLAGET

OSCAR OHLSON

En firma med traditioner

Grundad 1899

För Borås Museum ha vi återuppfört museets senaste
tillskott av byggnader från äldre tid: Fällhultsgården
med loftboden från Finnekumla.

AKTIEBOLAGET TEXTILALEX ALEX. ENGBLOM & Co AB

BORÅS
Kellgrens-gatan 22



Telefon:
224 32, 224 33,
224 34,

BOMULL, GARN, VÄVNADER
FÄRGER, KEMIKALIER, FÖRNÖDENHETER

SVEN ERIKSON grundade Rydboholms fabriker 1834. Det är således mera än 100-årig erfarenhet i tillverkningen, som garanterar kvalitén. Yrkeskickligheten — och den har stor betydelse, när det gäller tillverkning av vävnader — har så att säga gått i arv. Det är nu ättlingar till Sven Erikson och hans första medhjälpare, som handhava den procedur, som deras förfäder på sin tid skötte.





HUVUDANLÄGGNINGEN VID
SPÅRGATAN I BORÅS

Aktiebolaget Sveriges Förenade Trikåfabriker, Borås

JOHN A:son BYTTNER AB

GÖTEBORG • BOX 242

Linjeväljare: 13 73 89

13 73 90

13 73 91

13 73 12



ASON

Telex 22 62

TEXTIL
MASKINER – FÖRNÖDENHETER
GARNER

ASON

SVENSKT LINNE

*det sköna
av det starka vävt*

ALMEDAHL - DALSJÖFORS AB
DALSJÖFORS

AB BORÅS KOKSAFFÄR

Kol, Koks, Ved och Eldningsolja

Telefon 103 76

BORÅS

Aktiebolaget

N. H. LJUNGBERGS

LÄDERFABRIK

Borås

Aktiebolaget Textilfabriken

MERKUR

BORÅS

C. L. BLOMQVIST

FRITSLA

Garnfirman i Mark med 80.000 väverskor
från hela landet till kunder

A. J. Borgs Väfveri AB

KINNAHULT

Bröderna Magnusson

Damkonfektionsfabrik AB

BORÅS

Ventiler, kranar och kopplingar för vatten, gas, ånga och tryckluft — s. k. teknisk armatur — tillverkas av Anderssons i Ljung, till ett årligt värde av över 10 miljoner kronor. 240 anställda svarar för produktion och distribution, och under 1959 har man med den unika, epokgörande skjutventilen AHA modell 60-61 vunnit en ny stor framgång inom högkvalificerad verkstadsteknik.

Anderssons i Ljung välkomnar alla besökare — portarna är öppna inte bara till en instruktiv armaturutställning utan även till själva fabriken.

ANDERSSONS I LJUNG

A H Andersson & Co AB • Ljung • Telefon 0513/503 40

Vad modet än föreskriver

KILSUND

bar tyget!

KILSUNDS AKTIEBOLAG, Borås

Ylle- och Rayonsilkeväverier

*Dräkt-, Kapp-, Klännings- och Kostymtyger
samt Rayonsilkefoder*



Specialfabrik för herrkläder

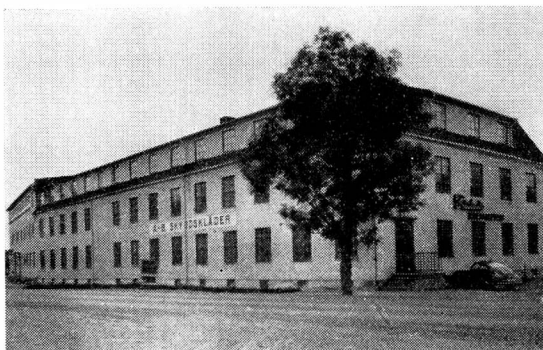
Grundad 1915

MAGNI AKTIEBOLAG - Borås



Från en blygsam start år 1925 med endast 8 sömmerskor har AB Skyddskläder utvecklats till landets ledande företag inom branschen.

Företagets grundare och verkställande dir. John Magnuson, född 1892 i Håcksviks förs. Älvsborgs län.



AB SKYDDSKLÄDER – FRISTAD

★ *Elit*
TRIKÅ

INREG. VARUMÄRKE.

AB TRIKÅFABRIKEN ELIT

BORÅS

Tranemo Yllefabriks AB

TRANEMO ÖSTRA
Tel. Svenljunga 701 40

Tillverkar:

JUMPERS, PULLOVERS, VANTAR m. m.

I sydda artiklar:

BARNOVERALLS, SPORTJACKOR
SKIDBYXOR m. m.



Guld- Silver- Brons-
märke

*garanti för kvalitet och slitstyrka
när det gäller arbetskläder*

AB TEXTILKOMPANIET

TRANEMO



AB
CORSETTINDUSTRI
BORÅS

Tillverkare av behå och corsetter

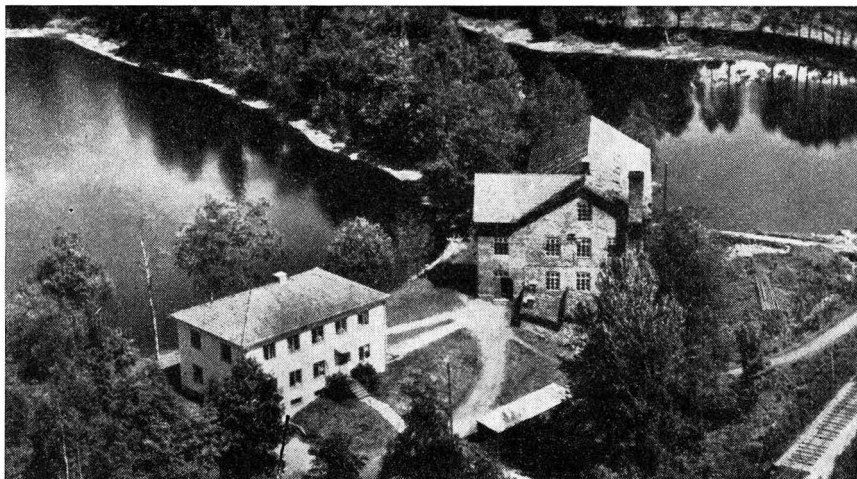
Peter Pan, Glamour, For You

Allt inom den grafiska branschen

OFFSET OCH BOKTRYCK, BOKINDUSTRI,
KLICHÉER, RETUSCHER OCH TECKNINGAR

BOK-LITO AB

Fabriksgatan 10 - Telefon växel 176 75



INREDNINGSTEXTILIER

Mönster av Professor CARL MALMSTEN
INDANTHRENFÄRGER

HALLA
TEXTIL AKTIEBOLAG
ÖVERLIDA

Anno 1826

– för 134 år sedan, utkom
första numret av den tid-
ning som fortfarande är Bo-
rås och sjuhäradsbygdens
pålitliga nyhetsförmedlare

Borås Tidning

SJUHÄRADSBYGDENS ENDA SJUDAGARS-TIDNING

En säkerhet för

GOD KVALITÉ

Med Kinnaströms märke på Edra varor har Ni en garanti för lättsålda nyheter i bomull och rayonull — mönstrade såväl som enfärgade. Försäljning endast genom grossister.

KINNASTRÖMS VÄFVERI AB
KINNA

AB K. W. KARLSSON

GALLSTAD

YLLETRIKÅ



Stockholm, tel. växel 106701 — Telex nr 1329

Borås, tel. 17225 — Telex nr 3852

SYTRÅD, SYSILKE, BLIXTLÅS

Kerema

Konfektions AB Kerema

Getängsvägen 6 BORÅS

Jönells

JÖNELLS AKTIEBOLAG

Damkonfektionsfabrik

BORÅS

Telefon 147 95



Timmele FÄRGERI

TIMMELE — Tel. växel 302 00

— beläget i hjärtat av Sjuhäradsbygden —

är numera en hypermodern anläggning utrustad med modernaste maskiner och hjälpmedel, som står till Eder tjänst med FÄRGNING och BLEKNING av tricot och garner av alla slag

KINNAHULTS VÄVERI
KINNAHULT

Gardiner, Draperi- och Möbeltyger
Tel. Kinna 100 43

BOGESUNDS VÄVERI AB
ULRICEHAMN

AB Marks Jacquardväveri
BJÖRKETORP

HÄGGÅSTRANDS VÄVERI AB
KINNAHULT — Tel. Kinna 115 10

Tillverkar Gardiner, Draperier m. m.

KNUT EVERS & CO

BORÅS — Tel. 296 60

Råvaror och Garner för Textilindustrin
Försäkringar

„Joflo..“

Traditionell arbetsskicklighet är grunden för den höga standarden hos våra
ARBETSKLÄDER och SPORTKLÄDER

N. J. JOHANSSONS EFTR. AB - APLARED
Firman grundad 1876

SPORTKONFEKTION AB

Telefon 175 90

BORÅS

Biljetter till tåg, buss, båt och flyg
i Sverige och utlandet



Osterlånggatan 32, Borås
Tel. 178 00 växel el. 145 00



KONFEKTIONS AB
Limmared

OSCAR JACOBSON

AKTIEBOLAG

Herrkonfektionsfabrik

BORÅS

VEGETEBOLAGEN
för all försäkring

Tel. 147 37, 147 80

Sven H. Melander

Material till Bollebygdsdräkten och övriga dräkter
från Sjuhäradsbygden finns hos

HEMSLÖJDEN

BORÅS



AB BORÅS SPETSFABRIK

FRISTAD — Telefon 602 50 växel

HALDENS FÄRGERI AB

FRITSLA

JAGENBURG & MEDIN

AKTIEBOLAG

BORÅS

SVENSK PAPPERSINDUSTRI

Järnfors & Hall AB

SANDARED

Papperstuber — Spolpipor

Flänsrullar

Åkerlunds Bomullsspinneri

AKTIEBOLAG

BORÅS

Aktiebolaget Olssons Mössfabrik

BORÅS

Telefon 270 90

Mössfabrik — Pälsfabrik



Telefon, växel 17580

Alltid vackra väggar med

BOROSAN PLASTTAPETER

Ljushärdiga - Tvättbara - Moderna konstnärsmonster i vackra färger

Försäljes av: Wm RUDELL AB Borås

Tillverkas av: Borås Tapetfabriks AB

E. W. JUST AB

FÄRGERI och BLEKERI

Tel. 174 65 växel

AB Bröderna Liljeros

BORÅS

Fabriks AB Bröderna Alström

BORÅS

*Herr- och gosskläder
Bättre herr- och gosskjortor*

BESÖK

AB WISKADALS FABRIKSOD

Skaraborgsvägen 21, BORÅS

*Allt för Dig själv, för hemmet och familjen.
Goda varor till billiga priser.*



PORTRÄTT-
INDUSTRI-
REKLAM-
SERIEPORTRÄTT
SMALFILM

FOTO

WERNLUND HOVFOTO

STORA BROGATAN 7

BORÅS

TELEFON 142 01

STADION-kläder

– kvalitetskläder –

Företaget grundat 1863

A.-B. J. A. PETTERSON & C:o — MÅLSRYD

**Stigolon Golv- och Vägghmaterial
för ökad trivsel**

AB ALF STIGENS FABRIKER

SANDARED

BRÖDERNA WENNERLUND AB

BORÅS

Etablerad år 1917

Konfektionsfabriker för tillverkning av:

Dam- och flickklänningar, blusar, kjolar, förkläden, gardiner.

Fritidskläder av alla slag. Skjortor i herr och goss. Skyddskläder m. m.

Engroslager av manufaktur och korta varor.

SVENSK TEXTIL

Mats Fransson AB

tillverkar och försäljer en gros

Möbelytter, Mattor, Tapisserivaror, Metervaror

Telefon Kinna 106 60 (växel)

Målerifirman

Carl T. Carlsson & Son AB

BORÅS



BORÅS
Tel. växel
171 30

UDDEVALLA
Tel. 180 37

WEDETT KONFEKTIONS AKTIEBOLAG ZANDA MODELLER AKTIEBOLAG

tillverkar klänningar vid fabriker i Borås och Sandared

DE SJU HÄRADERNAS
KULTURHISTORISKA FÖRENING
BORÅS MUSEUM

Sommartid vardagar 10—16, söndagar 12—16

Vintertid „ 13—15 „ 12—16

Entré
Vuxna 1 kr
Barn 50 öre

Medlemmar
fritt

Årsavgift
1 person 10 kr
Man o. hustru 15 kr



Skjutsbricka från Töllesjö.

Adress
Borås Museum
Borås

Postgiro
26 39 23

Telefon
102 00

Föreningar och andra sammanslutningar, som önska se Borås Museum under sakkunnig ledning äro välkomna att diskutera program och lämplig tidpunkt (även utanför ordinarie öppettid) tel. 102 00

Med årskortet följer fribiljetter till familjemedlemmar eller vänner.

VÄSTGÖTALITTERATUR

Komplettera Er boksamling!

Från Borås museum, Borås, kan nu erhållas:

Tidigare årgångar av: FRÅN BORÅS OCH DE SJU HÄRADERNA

Årg. 1—3 (1943, 45, 47) per ex. 4: — Årg. 8—11 (1953—56) per ex. 7: —
Årg. 4 (1949) slutsåld. Årg. 12—14 (1957—59) per ex. 8: —
Årg. 5—7 (1950, 51, 52) per ex. 4: — Årg. 1—3, 5—13 tillsammans 70: —

Serien VÄSTERGÖTLAND. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning. Följande häften:

| | | |
|------|---|-----------|
| A:1 | Folkmusik i Västergötland. Av fil. dr S. Landtmanson | 1: 25 |
| A:2 | Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden. Av fil. dr Ernst Fischer | 5: — |
| A:3 | Västgötavägar. I. Av kapten Måns Mannerfeldt | 3: 50 |
| A:4 | Götarnas rike. Av professor Sven Tunberg | 4: — |
| A:5 | Västgötavägar. II. Av kapten Måns Mannerfeldt | 3: 50 |
| A:6 | Västgötavägar. III. Av kapten Måns Mannerfeldt | 4: 50 |
| A:7 | Västergötlands geografi. Av lektor Ivar Moberg | 5: — |
| A:8 | Västgötamålet. Av f. d. rektor S. Landtmanson | 6: — |
| A:9 | Västgötavägar. IV. Av kapten Måns Mannerfeldt | 4: — |
| A:10 | Västgötsk forntro och folktro. Av lektor Gösta Kellerman | 5: — |
| B:1 | Storegården i Rackeby. Av fil. dr Sune Ambrosiani | 3: — |
| B:2 | Folkmusik i Västergötland. Musikbil. Av fil. dr S. Landtmanson | 4: — |
| B:3 | Äldre västgöotalagen av professor Nat. Beckman. | Slutsåld. |
| B:4 | Saga, sägen och folkliv i Västergötland. Av fil. dr J. Götling | 4: — |
| B:5 | Skara domkyrkas byggnadshistoria. Av professor Axel L. Romdahl och lektor Sven Dahlgren | 3: 75 |

Hela serien tillsammans kostar kr. 56: 50 + oms.

ANNONSREGISTER

| | |
|--|--|
| <p>A. H. Andersson & Co AB C. L. Blomqvist Bogesunds Väveri AB Bok-Lito AB A. J. Borgs Väveri AB AB Borås Koksaffär Borås Sparbank AB Borås Spetsfabrik Borås Tapetfabriks AB AB Borås Tidning Borås Wäveri AB Fabriks AB Bröderna Alström AB Bröderna Liljeros Bröderna Magnusson Bröderna Wennerlund AB John A:son Byttner AB Carl T. Carlsson & Son AB AB Corsettindustri Dalsjöfors Fabriker Handelsfirman Edvard Eliasson Alex. Engblom & Co AB AB Erikson & Larson Knut Evers & Co Forssa Tegelbruk AB Harry Grandin AB Haldens Färgeri AB Halla Textil AB Föreningen Hemslöjden u. p. a. Hultafors Sanatorium AB Claes Håkansson Häggåstrands Väveri AB Oscar Jacobson AB Jagenburg & Medin AB Algot Johansson AB AB N. J. Johanssons Efter. E. W. Just AB Jönells AB AB K. W. Karlson Konfektions AB Kerema Kilsunds AB</p> | <p>Kinnahults Väveri Kinnaströms Väveri AB AB Libokonfektion AB N. H. Ljungbergs Läderfabrik Magni AB AB Marks Jacquardväveri Mönsterateljern vid Textilinstitutet Byggnads AB Oscar Ohlson AB Olssons Mössfabrik AB Henning Persson AB J. A. Pettersson & Co Rosendals Konfektions AB Rydboholms AB Sandwalls Ängbryggeri AB AB Skyddskläder Sportkonfektion AB SJs Resebyrå AB Alf Stigens Fabriker Byggnads AB Stolt & Co Strömsfors Bruk Svensk Pappersindustri Svensk Textil, Mats Fransson AB AB Svenskt Konstsilke AB Ludvig Svensson Svenssons Express AB Sveriges Förenade Trikåfabriker AB Textilfabriken Merkur AB Textilkompaniet Timmele Färgeri AB Tranemo Yllefabriks AB AB Trikåfabriken Elit AB Tryckericentralen i Borås Svenska Mått- & Tumstocksfabriken Wedett Konfektions AB Vegete-Bolagen Wernlund Hovfoto AB Wiskadals Fabriksbod Viskafors Gummifabriks AB Åkerlunds Bomullspinneri AB</p> |
|--|--|

I N N E H Å L L

| | |
|---|-----|
| HÄRADSDRÄKTER FRÅN BOLLEBYGD | 5 |
| BILDER FRÅN BOLLEBYGDS HÄRAD | 11 |
| BOLLEBYGDS PASTORAT 1773. Av D. Wallenstråle | 19 |
| GUSTAF WERNER. Av G. Werner | 23 |
| OM FORSSA SÄTESGÅRD OCH TEGELBRUK I BOLLEBYGD Av Maj-Britt Ohlin-Warringer | 31 |
| OM FOLKETS HUSHÅLLNING I BOLLEBYGD. Av A. E. | 37 |
| CHARLES LORING BRACE'S RESA GENOM BOLLEBYGD TILL MARK. Av Ingegärd Vallin | 51 |
| DET SENMEDELTIDA SNÄRSBOFYNDET. MULLÖGER OCH BÄCKEN. Av Nils G. Wollin | 67 |
| PETER ADLOF HALL. Av Seth Tingvall | 99 |
| Av Seth Tingvall | 99 |
| EN GRAVBACKE FRÅN ÄLDRE JÄRNÄLDERN. Av K. E. Sahlström | 113 |
| TVÅ VÄSTGÖTABIDRAG I GÖTHEBORGSKA MAGASINET 1761. Av Albert Sandklef | 125 |
| DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING. Styrelse | 131 |
| Årsberättelse | 132 |
| FRÅN HEMBYGDSFÖRENINGARNA | 139 |
| ANNONSAVDELNING | 148 |

